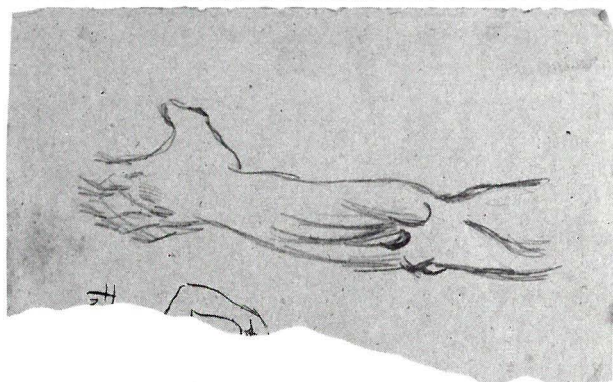
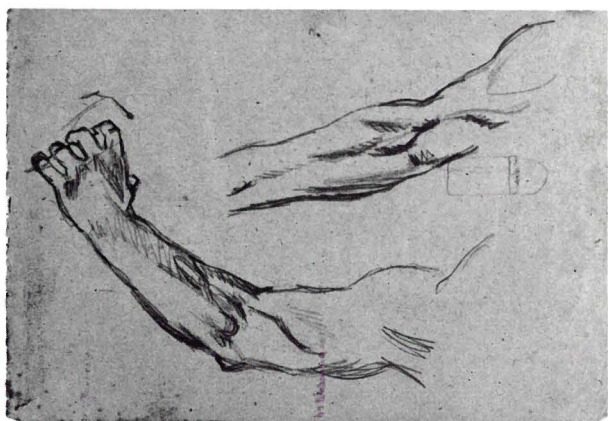

BOREC
1986

poorec

1

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

*Založba Borec**Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije*

UREDNIŠKI SVET

Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika sveta), Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Štepančič

CENA

*Celoletna naročnina 2.000 dinarjev, za tujino 5.000 dinarjev – posamezna številka 200 dinarjev, dvojna številka 300 dinarjev, in posebna 500 dinarjev**Žiro račun 50101-603-45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)**Naklada 2100 izvodov*

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

*Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477**Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure**Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju**Republiškega komiteja za informacije št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982*

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>dr. Tone Ferenc</i>	Slovensko narodnoosvobodilno gibanje in Furlanija 1942–1943	2
------------------------	--	---

BOREC IN KULTURA

<i>Emil Cesar</i>	Neznani zapis Franceta Kozarja iz zapora v Kikindi	33
-------------------	--	----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>France Klopčič</i>	Komunistična inteligenca o ljudski fronti v letih 1926–1936	44
-----------------------	--	----

NE SMEM POZABITI

<i>Milica Strgar</i>	Pobegli zasliševalec Rant o turjaških žrtvah (3)	50
<i>Milica Strgar</i>	Nov dokaz za medvojno sovražno dejavnost salezi- janca Cigana (4)	52

POEZIJA

<i>dr. Rado Bordon</i>	Vražji dol	55
------------------------	------------	----

OCENJUJEMO

<i>Dušan Voglar</i>	Poslovilna knjiga (Mira Mihelič: Ure mojih dni)	57
---------------------	--	----

SPREMLJAMO

<i>Vladimir Krivic</i>	Junaška Ljubljana 1941–1945 (Zbornik)	58
------------------------	--	----

OCENJUJEMO

<i>Nada Gaborovič</i>	Proti zankam in pastem (Ivan Jan: Mrtvi ne lažejo)	61
-----------------------	---	----

NA NAŠ NASLOV

<i>Bojan Štih</i>	Pripis k Bordonovim Sipinam	64
-------------------	-----------------------------	----

IZ VSEBINE NASLEDNJE ŠTEVILKE

POGOVOR S PISATELJEM VLADIMIRJEM
KAVČIČEM (*Janez Strehovec*)

Dušan Mevlja

MOJE PARTIZANSKE PESMI

DR. TONE FERENC NAČELNA IZHODIŠČA IN PRVI STIKI

Slovensko narodno- osvobodilno gibanje in Furlanija 1942–1943¹

Osvobodilno gibanje slovenskega naroda, vojaško in politično, se je že leta 1941 začelo širiti tudi v tako imenovani Julijski krajini in je naslednje leto doseglo njeno zahodno mejo. Nato je bilo od jeseni 1942 do konca vojne nenehno v stiku s protifašističnim gibanjem Furlanije, od septembra 1943 pa tudi z njenim odporniškim oziroma osvobodilnim gibanjem. Razvilo se je veliko in koristno sodelovanje, ki je bilo po obsegu in vsebini zagotovo med največjimi, če ne kar največje, ki jih je imelo jugoslovansko osvobodilno gibanje z odporniki ali osvobodilnimi gibanji sosednjih držav. Seveda je to sodelovanje prešlo več razvojnih faz, doživljalo vzpone in padce, vendar ni nikoli prenehalo. Govoril bom o prvih dveh fazah, ki zajemata nekaj več kot leto dni.

Popolnoma naravno je, da je naloga sodelovati z italijanskim protifašističnim oziroma osvobodilnim gibanjem v Furlaniji pripadla ravno slovenskemu osvobodilnemu gibanju, saj se slovensko narodno ozemlje na zelo dolgi črti stika z italijanskim ravno na vzhodni meji Furlanije ali v njej sami (npr. ob Bèneški Sloveniji). Slovensko osvobodilno gibanje je namreč imelo za območje svojega delovanja vse slovensko narodno ozemlje, za to pa je štel tudi Beneško Slovenijo in del Kanalske doline. Po programu Osvobodilne fronte si je prizadevalo, da bi se vključili v osvobodilni boj vsi Slovenci in da bi se po vojni tudi najzahodnejši deli slovenskega narodnega ozemlja priključili zedinjeni Sloveniji. To prizadevanje ni vedno našlo ustreznega razumevanja pri delu osvobodilnega gibanja v Furlaniji.

Če izvzamemo nekaj propagandnih akcij, kot je trošenje letakov, slovensko osvobodilno gibanje do druge polovice 1942 ni vidneje seglo na furlansko ozemlje. Postavitve začasne karabinjerske postaje v Podreski (občina Praprotno) avgusta 1942 je že izražala bojazen fašističnih oblasti pred slovenskimi partizani, briškimi in tolminskimi partizani in njihovimi akcijami v občinah Praprotno, Dreka in Srednje. Po septembru se je pa začelo narodnoosvobodilno gibanje širiti v Beneško Slovenijo. Tudi v fašističnih policijskih dokumentih je od jeseni 1942 vedno več podatkov o fašističnih aretacijah posameznih ljudi v Beneški Sloveniji, na primer v Čedadu in Srednjem, zaradi sode-

lovanja s partizani. To pomeni, da je začelo narodnoosvobodilno gibanje kliti tudi v tem delu. Mrežo osvobodilnih organizacij med beneškimi Slovenci so začeli plesti spomladi 1943, ko je postala Beneška Slovenija za nekaj časa samostojno okrožje v slovenskem osvobodilnem gibanju.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo, ki je že nekaj časa vzdrževalo zvezo z notranjim centrom KP Italije v Milanu (Umberto Massola-Quinto), je spričo nenehnega širjenja narodnoosvobodilnega gibanja v Julijski krajini spodbujalo tamkajšnje pokrajinsko vodstvo, naj vzpostavi stike z italijanskimi protifašisti v narodnostno mešanih delih Julijske krajine in v sosednji Furlaniji. Tako je na primer 20. novembra 1942 Edvard Kardelj naročil:

»Treba je dalje odločno prekoračiti ozke nacionalne meje naše množične dejavnosti in zajeti tudi italijanske mase, zlasti italijanski proletariat po mestih. Omogočite italijanskim delavcem, da bodo sodelovali v antifašistični borbi skupaj s slovenskim ljudstvom. Formirajte v ta namen med Italijani odbore antifašistične enotnosti, ki naj bodo v svoji praktični dejavnosti povezani z OF, organizacijsko pa naj se samostojno formirajo. Povežite se v tem pogledu s KPI. Izdajajte literaturo tudi v italijanskem jeziku in pozivajte tudi Italijane v partizane.«²

Prvi rezultat izvajanja teh navodil je bil pisni dogovor med pokrajinskim komitejem KP Slovenije in pokrajinskim komitejem KP Italije za obalo iz Trsta 25. januarja 1943.³ Poslej sta partijski organizaciji sodelovali do konca vojne in še nekaj časa po njej. V novem navodilu 28. januarja 1943 je Kardelj v imenu centralnega komiteja KP Slovenije poleg naloge pomagati pri formiranju organizacij KP Italije in pospeševati akcije med italijanskim prebivalstvom v

smislu politične linije KP Italije tudi naročil:

»Mobilizirajte v čim večjem številu italijanske tovariše za partizansko vojsko. Stremite za tem, da jim takoj omogočite posebne italijanske edinice, začevši od voda navzgor. Do nadaljnega naj te edinice ostanejo pod neposredno komando našega partizanskega poveljstva. Treba pa bo stremeti za tem, da se v čim krajšem času formira posebno vodstvo italijanskih partizanskih čet, ki bo kot tako javno nastopalo in bo politično močno vplivalo na italijanske ljudske množice. Kolikor je v vaši moči, forsirajte ta proces.«⁴

Do prvih stikov med narodnoosvobodilnim gibanjem in organiziranimi italijanskimi protifašisti v Furlaniji je prišlo na več različnih krajih proti koncu leta 1942 in v začetku leta 1943. Kot se spominja Mario Lizzero-Lima, sta se on in Ernesto de Monte oktobra 1942 med Seli in Kobaridom prvič sestala s komandantom Soškega partizanskega odreda Mirkom Bračičem. »Namen sestanka je bil, da bi vzpostavili trdno osnovo za nadaljnje redne stike med slovenskim odporstvom in KPI. Po teh stikih bi morali furlanski komunisti oskrbovati slovenske partizanske oddelke z novicami o nemških in fašističnih oddelkih, zagotoviti oskrbo z živežem in predvsem z zdravili. Poleg tega so Slovenci že na tem prvem srečanju prosili, da bi komunisti politično podpirali slovenski osvobodilni boj.«⁵

Bračič je takrat tudi želel, da bi italijanski protifašisti podpirali težnje po združitvi razkosanega slovenskega naroda. Pozneje so imeli stike s furlanskimi protifašisti tudi nekateri funkcionarji iz Tolminskega bataljona. Tako je njegov politkomisar Emil Filipčič 25. januarja 1943 poročal: »Sestal sem se tudi z enim Italijanom, antifašistom; on

¹ Nekoliko krajšo razpravo sem prebral kot referat **II Movimento di Liberazione Nazionale Sloveno e il Friuli** na mednarodnem znanstvenem posvetovanju Problemi di storia della Resistenza in Friuli, ki je bilo v Vidmu (Udinah) od 5. do 7. novembra 1981. V italijanščini je objavljena v zborniku *Resistenza e Questione Nazionale, Atti del convegno. Problemi di Storia della Resistenza in Friuli*. Udine 5–7 novembre 1981. Vol. 1. Udine 1984, str. 123–159.

² Jesen 1942. Korrespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 159.

³ Glej Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5, dok. 100, pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 26. januarja 1943. Vincenzu Marconu-Davilli. Tudi Branko Babič: Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta. Koper 1982, str. 58–65 (dalje: Babič: Primorska ni klonila).

⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5, dok. 108; pismo centralnega komiteja KP Slovenije 28. januarja 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.

⁵ Mario Lizzero: Origini e peculiarità della Resistenza in Friuli. *Rasegna di storia contemporanea*, II/1972, št. 2–3, str. 215–216 (dalje: Lizzero: Origini e peculiarità).

ima po pripovedovanju zveze s Čedadom in Furlanijo; zaradi tega bi bilo zelo koristno, da mi pošljete letake za civilno prebivalstvo v ital. jeziku.«⁶ Kmalu je zvezo s KP Italije v Furlaniji vzpostavil tudi okrožni komite KP Slovenije za Tolminsko. To lahko razberemo iz njegovega poročila 17. februarja 1943: »Vzpostavili smo zvezo s KPI v bližnji Furlaniji (kraja Ti tukaj pač ne moremo omenjati). V kratkem bomo imeli z delegatom prvi sestanek.«⁷ V nadaljnjih poročilih ni novic o tem sestanku.

Nekaj stikov s furlanskimi protifašisti je v začetku leta 1943 imelo tudi pokrajinsko vodstvo, in to v mestu Gorica. »V Gorici imamo v KPS tri Furlane, dva nameščenca in enega obrtnika,« je poročalo.⁸ Eden od njih je bil Bruno Borghese-Ugo, ki so ga »usmerili na delo med Furlani po liniji gibanja ‚Per l'unità‘. Znova je pokazal, da je eden naših najbolj sposobnih in delavnih partijcev na Primorskem sploh, ustvaril je celo vrsto ‚Comitati d'azione‘, ki so te dni izvedli akcijo z razdeljevanjem letakov in listkov s parolami za separatni mir itd. (3000 letakov, ki so jih sami razmnožili).«⁹ Borghese je bil navzoč tudi na pokrajinski konferenci Osvobodilne fronte in so ga sprejeli v pokrajinski plenem Osvobodilne fronte za Primorsko.¹⁰

PRIZADEVANJA ZA USTANOVITEV FURLANSKE PARTIZANSKE ČETE

Kmalu nato, konec februarja, je pokrajinski odbor Osvobodilne fronte dobil novico, da je v 3. ali Briški bataljon Severnoprimskega odreda prišla skupina furlanskih prostovoljcev. To je sporočil štabu primorske operativne cone (komandant Mirko Bračič in politkomisar Dušan Pirjevec-Ahac), in ta je 1. marca pisal štabu bataljona:

»1. Kakor smo obveščeni od Pokrajinskega odbora OF za Primorsko, se je vašim četam pridružilo večje število Furlanov oziroma se skrivajo nekje v bližini vaših čet in iščejo zvezo z njimi.

Opozarjamo vas, da je to izredne mednarodne politične važnosti. To odhajanje Furlanov k partizanom pomeni, da se začne organizirati partizanska vojska ene največjih fašističnih držav – Italije. Še večjega pomena pa je to, da so ti partizanski oddelki sestavljeni iz Italijanov. To pomeni, da nastaja partizanska vojska italijanskega naro-

da – to je enega izmed tistih narodov, ki so doslej bili glavna orodja v rokah fašističnega imperializma. Vse to je ogromnega pomena za svetovno protifašistično borbo in še posebej za osvobodilni boj slovenskega naroda. Zato moramo posvetiti temu pojavu vso našo pažnjo in storiti vse, da se prve italijanske čete čim hitreje pomnožijo, oborožijo in usposobijo za borbo. Zato je potrebno:

a. Da *takoj* poiščete zvezo s temi Furlani, ugotovite, kje so in koliko jih je, od kod so se rekrutirali in na čigavo pobudo.

b. Dati pobudo in vso organizacijsko pomoč, da se rekrutacija nadaljuje. Organizirajte iz njih agitacijsko-rekrutacijske patrulje. Tem patruljam po potrebi dodelite dobrega slovenskega partizana, ki obvlada italijanščino.

c. Iz teh furlanskih novincev *takoj* formirajte samostojne vode, čete in bataljone. V nobenem slučaju ustvarjati mešanih formacij. Tudi če je samo pet Italijanov, naj bo to samostojen italijanski partizanski vod, pa čeprav začasno vključen v slovensko četo.

d. Nudite italijanskim partizanskim edinicam vso pomoč pri njihovem oboroževanju. Prvo njihovo edinico je treba *takoj* in *brezpogojno* oborožiti s puškami in vsaj enim puškomitraljezom. V ta namen naj ena vaša četa odstopi italijanskim partizanom svoje orožje, in sicer zaradi tega, ker imajo italijanske čete trenutno večji mednarodni pomen in večje možnosti naglega porasta in oborožitve in ker imajo naši neoboroženi partizani možnost oditi v Jugoslavijo in tam dobiti novo orožje.

e. Za italijanske edince *takoj* formirati potrebne komande oziroma štabe. To formirati po istih načelih kakor pri nas (vodnike, vodne politdelegatke, komandirje, komandante in politkomisarje). Pri postavljanju komand je treba upoštevati ugled in veljavo, ki jo imajo posamezni furlanski novinci med svojimi sonarodnjaki.

f. Italijanskim edinicam pomagajte tudi s kadri, v kolikor to ne žali njihovega narodnega čuta. Odstopite brezpogojno tiste naše kadre, ki so se nanje tekom skupnega tabornjenja navezali.

g. Ne glede na trajno pomoč z odstopanjem kadrov morajo naši politkomisarji med italijanskimi edinicami vršiti političnovzgojno delo.

h. Italijanske edince razmeščati po terenu tako, da se bo partizansko gibanje vedno

bolj širilo v notranjost Italije. Posebno opozarjamo na teren okoli Cortine d'Ampezzo, kjer so izredne možnosti rekrutacije in za partizanstvo ugoden teren. Pri tem pa v nobenem primeru ne smete z njimi izgubiti zveze. Hkrati poiščite preko it. edinic zvezo s Komunistično partijo Italije v Furlaniji in ji dajte zvezo z it. edinicami.

i. Italijanski partizani naj kot znak nosijo na pokrivalu italijansko trobojnico z antifašistično peterokrako rdečo zvezdo ali, če želijo, samo rdečo zvezdo, nikakor pa ne še srpa in kladiva. Prepričajte jih o politični potrebi takih znakov, če hočejo, da se njihove čete razvijajo v široko ljudsko protifašistično vojsko.

j. Med slovenskimi partizani dvigajte simpatije za italijansko partizansko vojsko, ki nastaja, in izvedite po naših četah kampanjo za pomoč italijanskim partizanom, to bo posebno važno v zvezi z odstopanjem orožja it. partizanskim četam. Pri tem zlasti uporabljajte dejstvo, da je KPI na pobudo Proglasa IOOF po okupatorjevi ofenzivi sprovedla kampanjo in organizirala nabitelno akcijo za pomoč balkanskim narodom.

2. Ponovno Vas opozarjamo, da odpošiljate vse neoborožene partizane preko Štaba SPO proti vzhodu.

3. O vseh stvareh v zvezi z italijanskimi partizani pošiljajte poročila svojim nadrejenim vojaškim štabom ter Pokrajinskemu odboru OF (tov. Primož, karavla št. 5, preko Okrožnega odbora za Brda tov. Matic [Benedikt Simčič]). Za štab zone pa na karavlo št. 9 za tov. Miro [Bračič]. Pošto za Štab zone pošiljajte na karavlo št. 6 (tov. Mi-

ro). S to karavlo morate vzpostaviti preko Soče redno tedensko zvezo.

4. Storite vse, da pojačate pritok novincev v partizane.

5. Priloženo pismo za tov. Strelo, [Drago Flis] pošljite takoj naprej, na štab SPO.¹¹

Sodeč, da je dogodek ogromnega političnega in vojaškega pomena, sta štab cone in pokrajinski odbor Osvobodilne fronte (v imenu obeh je pisma napisal in podpisal dr. Aleš Bebler, vojaški in politični predstavnik centralnega komiteja KP Slovenije in izvršnega odbora Osvobodilne fronte za Primorsko) še isti dan naročila namestniku političnega komisarja omenjenega odreda Dragu Flisu-Streli in članu pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte Antonu Veluščku-Matevžu, naj takoj odideta v omenjeni bataljon in uredita zadevo po navodilih, ki jih je dobil štab bataljona. Veluščku je pokrajinski odbor Osvobodilne fronte še posebej naročil: »Če je bila prva informacija netočna in če so se prvi it. rekruti zopet razbežali, je treba kljub temu napeti vse sile, da se končno organizira furlanska četa.«¹² Hkrati je pokrajinski odbor Osvobodilne fronte pisal v Kraško partizansko četo, naj pošlje v Briški bataljon Antonia Dettoria.

Čez tri dni je dr. Bebler pisal tudi okrožnemu komiteju KP Slovenije za Brda:

»Na področju Vašega Okrožnega/Komiteja/ se je po poročilih, ki smo jih prejeli, zgodila stvar prvovrstne mednarodne važnosti: prihod furlanskih, to se pravi italijanskih fantov, v partizane. Ta dogodek je takega izrednega pomena, da vas moramo posebej opozoriti nanj in na naloge, ki za vas iz njega izvirajo.

⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: arhiv IZDG), fasc. 218/V part., poročilo štaba 2. bataljona Soškega odreda 25. januarja 1943 štabu Soškega odreda.

⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5, dok. 169, poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Tolmin 17. februarja 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.

⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5, dok. 65, poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 17. januarja 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 5, dok. 191, okrožnica poverjeništvu izvršnega odbora Osvobodilne fronte za Primorsko 24. februarja 1943.

¹¹ Arhiv IZDG, f. 219 part., navodila štaba primorske operativne cone 1. marca 1943 štabu 3. (Briškega) bataljona Severnoprimskega odreda. Ta dokument in nekatere druge je zaplenila italijanska vojska 31. maja 1943 pri napadu na tabor 3. bataljona Severnoprimskega odreda na Kolarjih pri Kambreškem in ga v prevodu poslala v vednost raznim poveljstvom in uradom. En izvod sem našel v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Rimu v Osrednjem državnem arhivu v Rimu (Archivio dello Stato, Direzione Generale Publica Sicurezza, Affari Generali e riservati 1930–1955, anno 1943, busta 32, fascicolo XI). Drugi izvod je v arhivskem fondu goriške prefektore v arhivu IZDG, f. 1036/V it., kamor ga je 20. junija 1943 poslalo poveljstvo 24. armadnega zbora.

¹² Arhiv IZDG, f. 219 part., pismo štaba POZ 1. marca 1943 D. Flisu in A. Veluščku.

S prihodom večjega števila Furlanov v partizane se nudi možnost, da ustvarimo krepak zarodek italijanske partizanske vojske. Kakšnega pomena bo partizanska vojska enega največjih narodov, ki so se doslej pustili izrabljati za vojno proti Sovjetski zvezi in svobodoljubnim narodom, boste menda lahko razumeli. Če se partizansko gibanje razširi v Italiji, bo moglo pritegniti poleg še ne rekrutiranih Italijanov tudi množice italijanskega vojaštva. To pa pomeni, da bo Italija postala nesposobna nadaljevati vojno ob strani Nemčije. Za naš in svetovni osvobodilni boj je torej tak razvoj dogodkov lahko odločilnega pomena. In da se tak razvoj takoj prične, je v tem trenutku odvisno od vas – briških komunistov.

Zaradi velikanskega pomena nastanka prve italijanske partizanske čete je dal Štab primorske operativne cone briškemu partizanskemu bataljonu nalogo, da napne vse sile, da se zarodek italijanske partizanske vojske utrdi in razširi. Naložil mu je, da formira iz Furlanov samostojno četo, da ji pomaga pri oborožitvi in usposabljanju za boj z odstopanjem orožja in kadrov.

Vprašanje odstopanja orožja Furlanom pa bi moglo naleteti na odpor pri naših partizanih. Zato vas na to vprašanje opozarjamo. Treba je mobilizirati partijsko organizacijo v bataljonu in po četah, da se tak odpor zlomi. Partijci morajo prepričati ostale partizane, da je nastanek italijanske partizanske vojske važnejši od boljše ali slabše oborožitve ene slovenske čete. Sploh je treba odslej zasledovati preko partijske organizacije v briškem bataljonu vse delo bataljonskega štaba in četnih komand v pogledu pomoči furlanski četi. Poleg tega pa je treba furlanski četi tudi direktno pomagati. Pomagati je treba gmotno z denarjem in z opremo (čevlji, plahte itd.) in politično. Politčna pomoč mora biti v tem, da sodelujete pri ustvarjanju partijske organizacije v furlanski četi. Tej organizaciji je treba z nasveti nuditi pomoč pri delu in ji pomagati, da si najde stik z organizacijami KPI v Furlaniji.

Ker nas vse, kar je v zvezi s furlansko četo, zaradi njene važnosti izredno zanima, je vaša dolžnost, da nam čim prej sporočite, kako se ta četa razvija in kakšne so težave, ki jih pri pomoči tej četi srečujete.¹³

Ni še znano, kdo je pokrajinskemu odboru Osvobodilne fronte posredoval novico o prihodu furlanskih prostovoljcev v Briški bataljon. Novico je najprej sprejel Velušček

in jo posredoval dr. Beblerju. V tistem času so tudi s Krasa prihajala poročila o pripravljenosti Furlanov, da gredo v partizane. Član okrožnega komiteja KP Slovenije za Kras Avgust Špacapan-Strnad je namreč v začetku leta 1943 prek organizacije Osvobodilne fronte v Ronkih prepotoval južni del Furlanije tja do Ogleja in vzpostavil stike s protifašisti na terenu. Dne 3. marca je Špacapan poročal štabu primorske operativne cone, da je v Furlaniji nekaj ljudi pripravljenih oditi v partizane. »Gre za novince, ki se pripravljajo na odhod v partizane, zaenkrat sem gotov, da jih je šest, ki že čakajo. Novico sem pa tudi dobil, da jih bode prav gotovo okoli 26. Zaenkrat sem tako napravil: pisal sem na (Kraško) četo, naj mi pošljejo 8 tovarišev, ki mi bodejo pri tem pomagali. Na četo sem sporočil, da je s temi ljudmi pri četi treba takoj politični in vojaški pouk, saj zaenkrat imamo tovariša Antonia in pa Frankota, ki se bodeta kaj potrudila in sta že stara partizana.«¹⁴

Pokrajinski komite KP Slovenije je seveda z veseljem sprejel Špacapanovo novico o pripravljenosti Furlanov za odhod v partizane. Dne 7. marca mu je pisal o pomenu ustvarjanja prvih furlanskih partizanskih enot: »Iz vseh zgornjih razlogov je v našem lastnem interesu, to se pravi v interesu vseh narodov, ki se borijo proti fašizmu in za svojo svobodo, posebno pa v interesu Slovencev, ki smo sosedje Italijanov in ki trpimo pod italijanskim fašizmom, da se *partizanstvo v Italiji čim hitreje razvije*. Naša dolžnost je torej, da z vsemi silami podpiramo to gibanje. To se pravi: klicati moramo Furlane, naj pridejo v partizane, pomagati jim moramo, kadar so se za to odločili, pomagati jim moramo, da organizirajo svoje, čisto furlanske partizanske čete, pomagati moramo tem četam, da pridejo do orožja, če je treba, jim moramo kot bratom celo odstopiti svojega orožja toliko, da lahko z njim dobijo novo orožje in se potem sami oborožujejo, pomagati moramo tem četam z našimi izkušnjami v partizanskem vojskovanju, učiti jih, kako se partizansko tabori, giblje in napada, pomagati moramo tem četam, da se politično vzgajajo, pomagati jim, da si v četi organizirajo svojo partijsko organizacijo (celico) in skupino komunistične mladine itd.«¹⁵

Nato je pokrajinski komite KP Slovenije opomnil Špacapana: »Zavedaj se, da imajo furlanski partizani večji mednarodni po-

men kakor vaša kraška slovenska četa. Kajti partizani – Furlani so pripadniki enega največjih narodov, ki jih je fašizem izkoriščal za svoje nazadnjaške in imperialistične cilje. Iz vaše prve furlanske čete se lahko v enem mesecu razvije cela furlanska vojska.« Naročil mu je tudi, naj pri tej nalogi sodeluje s partizani na Krasu, od koder so dva partizana italijanske narodnosti poslali v Goriška Brda, kamor je baje prišlo v partizane že 40 ali 50 Furlanov.¹⁶

Treba je povedati, da so se v Kraški partizanski četi začeli zbirati prvi partizani italijanske narodnosti. Prvi je bil Antonio Dettori, doma iz Lazia. Avgusta 1942 je zbežal iz divizije Isonzo pri Novem mestu, bival nato v Tomšičevi brigadi, potem pa je odšel na Primorsko, tam so ga v začetku januarja 1943 nameravali poslati na aktivistično delo med Italijane v Trstu, vendar se to ni posrečilo. Zato so mu že februarja 1943 v Kraški četi dali nalogo, da bosta s Francem organizirala predvsem Italijane. Drugi italijanski partizan je bil Giovanni Fiori-Franco, doma iz okolice Padove, delavec iz ladjedelnice v Tržiču (Monfalcone), prijatelj družine Fontanot v Ronkih. Med vojaško službo v Šibeniku je navezal stike s tamkajšnjimi aktivisti narodnoosvobodilnega gibanja in decembra 1942 prišel v četo. Oba so prve dni marca poslali v Briški bataljon. Tam se jima je čez nekaj tednov pridružil Mario Kariž-Testa Gastone, ki je tudi odšel v partizane iz tržiške ladjedelnice. Doma je bil iz Trsta. Po prihodu v Briški bataljon so se vsi trije sestali s komandantom in politkomisarjem cone Bračičem in Pirjevcem, ki sta jim povedala, da imata zvezo s predstavnikom KP Italije za Furlanijo Mariom Lizzerom-Andreom.

Čeprav se je kmalu pokazalo, da so bile novice o prihodu italijanskih prostovoljcev v partizane preuranjene, smo nalašč navedli vsa navodila in naročila slovenskih vojaških in političnih organov. Iz njih je namreč

mogoče lepo spoznati načelno stališče do rojstva italijanskega partizanstva, zavest o njegovem mednarodnem pomenu, potrebni pomoči in sodelovanju itd. Kmalu sta s Krasa vsak zase poročala Špacapan in politkomisar Kraškega bataljona Jože Čerin-Peter Savski, ki je tudi dobil podobna navodila pokrajinskega komiteja KP Slovenije o organiziranju furlanske partizanske čete kot Špacapan. Oba skupaj sta 10. marca odšla v Ronke, kjer sta pri Fontanotu zvedela, da ljudje »niso šli v partizane: a) ker so se bali, kje naj se kretajo, b) ker niso imeli orožja, c) obljubili so, da se bodo prej še bolj organizirali«. Povedal jima je, »da oni niso dobili še nobenega ukaza iz centralnega komiteja iz Milana, da lahko začno formirati furlanske novince.« Seveda sta se Špacapan in Čerin, ki sta zvedela, da je baje v Goriških Brdih že 40 furlanskih partizanov, čudila, kako so ti dobili naročilo iz Milana, naj odidejo v partizane. »Poudariti moram pa to, da so mi zagotovili, da se bode v kratkem formirala četa, in ako bode potrebno, da jim bomo pomagali tudi z orožjem ali pa tudi z našimi tovariši,« je 17. marca poročal Špacapan in dodal: »V Ronkih imam tudi eno celico štirih partizanov. Te partijce pa sem povezal s furlanskimi komunisti, da bodem imel točne veze s Furlani, oni imajo tudi vezo z Antonijem.« Oba sta pisala, da bi zaradi neugodnega kraškega terena furlanske prostovoljce pošiljali v Goriška Brda, kjer namerava Dettori ustanoviti Battaglione Matteotti.¹⁷

V obsežnejšem poročilu pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko, z dne 18. marca 1943, je ta poročal centralnemu komiteju KP Slovenije tudi o dotedanjih prizadevanjih za ustanovitev partizanskega oddelka v Furlaniji: »Zadnji čas smo se mnogo bavili z rekrutacijo Furlanov, ker so se pričele kazati možnosti v tej smeri. Matrevž [Anton Velušček, op. T. F.] nam je prinesel celo vest, da jih 50 že ima pri četah. Ta

¹³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 12, navodila pokrajinskega komiteja KP Slovenije 4. marca 1943 okrožnemu komiteju KP Slovenije za Brda.

¹⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 11, poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Kras 3. marca 1943.

¹⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 15, navodila pokrajinskega komiteja KP Slovenije 7. marca 1943 okrožnemu komiteju KP Slovenije za Kras.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 33, poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Kras 17. marca 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.

vest se je izkazala za netočno. Prišla pa je nova od kraškega OK [KPS], da je tam (v okolici Tržiča) kakih 25 Furlanov pripravljenih oditi k četam. Storili smo dvojce. Poslali smo obema v poštev prihajajočima OK [Brda in Kras] in obema tamkajšnjima bataljonoma obširna in podrobna navodila, da naj formirajo ločene furlanske enote, naj jim pomagajo z orožjem in kadri, naj jih usmerjajo zlasti v agitacijsko dejavnost (za začetek itd.). Hkrati pa smo poslali v Brda, kjer so možnosti največje, starega partizana – Italijana tov. Antonia. Briški bataljon je dal Antoniu patroljo štirih Slovencev iz Furlanije, ki govoré furlanski kot materin jezik, dal tej skupini 8000 lir in jo poslal na agitacijsko krožno potovanje po Furlaniji. Patrolja se ima vrniti s poročilom. (Fantje so si pripeli na pokrivala italijanske trobojnice z rdečo zvezdo). – S Krasa še ni poročil. – Kolikor vemo, imate v brigadah še marsikaterega Italijana. Ali jih ne bi kazalo pobrati in jih poslati k nam?»¹⁸

Ker je štab Severnoprimskega odreda menil, da niti Briški bataljon ni storil dovolj, da bi pridobil Furlane za odhod v partizane, je 6. aprila 1943, ko je izmenjal bataljonski štab, pisal novemu štabu:

»4. Morate biti prepričani, da ima ravno vaš bataljon, ker meji na Furlanijo, zelo pomembne naloge – s svojo izjemno bojevitostjo mora mobilizirati revolucionarne energije bližnje Furlanije. Če nam ne uspe ta naloga, potem ne bomo niti kot primorski partizani niti kot partizani Slovenije dosegli naših ciljev. Prepričani smo, da vi dobro razumete, če partizansko gibanje ene pokrajine ne razširi oboroženega boja tudi v sosednjo pokrajino, potem ne uresniči vseh svojih nalog, ki ga vežejo na mednarodno protifašistično zvezo. V našem primeru je izredno pomembno, ker gre za ljudstvo, ki je služilo kot slepo orodje fašizma. Furlanija skriva revolucionarne energije, mi imamo nalogo, da jih mobiliziramo. Glavna naloga je neusmiljeno tolči sovražnika – zato mora biti čimbolj aktiven vaš bataljon, ki meji na Furlanijo. Zgled bojevitosti, to je glavna naloga! Poleg tega je treba izvajati politične in organizacijske naloge blizu furlanskega ozemlja. To morate nadaljevati, kot ste začeli: formirati patrolje iz ljudi, ki dobro znajo italijansko in po možnosti furlansko, in jih pošiljati v notranjost Furlanije. Tam morajo širiti naš program med prebivalstvom, med italijanskim prebivalstvom pa pro-

gram italijanskega ljudstva ‚Za kruh in svobodo‘, ki je tako kot naš protifašističen. Te patrolje pošiljajte v južno in severno Furlanijo. Še posebej se ukvarjajte z okolico Ampezza, kjer ljudstvo čuti zelo revolucionarno. Poskušajte ravno v tej coni organizirati prve partizanske enote. Patrolje se morajo premikati, posebno prvič, z veliko previdnostjo, ker še ne poznajo, prebivalstva, terena in možnosti. Prebivati morajo budne, najmanj nekaj ur hoda oddaljene od poslednjega stika s prebivalstvom; tako jih sovražnik ne bo mogel najti, čeprav bi zanje zvedel.

Po vrnitvi vsake patrolje nam morate takoj sporočiti o doseženih rezultatih – predvsem o razpoloženju prebivalstva, o njegovi pripravljenosti za sodelovanje v protifašističnem boju itd.

Če patrolji ne bi mogli oskrbovati z živim, jim dajte denar, s katerim ga bodo obvezno plačali, če ga bodo dobili pri prebivalstvu. Živeža ni treba plačati samo, če darovalec noče sprejeti denarja.

5. Prilagam o krožnico POZ NOV in POS o odnosih do civilnega prebivalstva. Tudi to o krožnico mora v celoti izvajati vaš bataljon. Sporočajte o uspehu kampanje za pristne odnose partizanov do civilnega prebivalstva. Še posebej skrbite za vedenje partizanov do prebivalcev tuje narodnosti.«¹⁹

NASTANEK ODDELKA GARIBALDI (DISTACCAMENTO GARIBALDI)

Štab Briškega bataljona je marca ali v začetku aprila poslal v Furlanijo osemčlansko patroljo, ki jo je vodil Dettori. V njej je bilo poleg njega, Fiorija in Kariža tudi 4 ali 5 Slovencev: Iztok, Andrej, Vasilij, Binko in nekdo neimenovan.²⁰ Kaže, da je bil Dettorijev odnos do članov patrolje, verjetno pa tudi narobe, in do italijanskih protifašistov na terenu vzrok, da patrolja ni imela takega uspeha, kot so ga pričakovali. Žal ohranjeni poročili obeh strani ne navajata toliko o opravljenem delu kolikor o nesoglasjih v patrolji. Štab bataljona je 14. aprila poročal tole:

»Patrolja, poslana s tov. Antoniom, se je vrnila in je prinesla iz Furlanije prve novice. Patrolja se je vrnila popolna, to je z vsemi 8 ljudmi. Vzrok za njihovo vrnitev je treba pripisati okoliščini, da so vsi tovariši in s tem tudi člani terenske organizacije izrazili

nezadovoljstvo z Antoniom. Vsi člani patrolje so izjavili, da je Antonio popolnoma nesposoben voditi organizacijsko patroljo po krajih, v katere so jo poslali. Glavni vzrok za to, da jih furlanska organizacija ni marala, je ta, da se tovariš Antonio zaradi svojega načina vodenja ni hotel podrediti italijanski terenski organizaciji. Vedno se je skliceval na dejstvo, da ga je tja poslal tovariš Primož in da je ta edini, ki mu lahko ukaže. Tovariš Antonio je vedno poudarjal, da je on poveljnik vseh partizanskih enot Italije in da samo on lahko organizira partizanske enote Italije. Obveščevalci na območju Čedadu so povedali, da so partizani že na Siciliji in v Kalabriji, on pa je rekel, da gre za neorganizirane skupine. Zato je naša patrolja dobila povelje, naj se vrne in vzame s seboj tov. Antonia, ki ga je treba šteti za nevarnega človeka. Ista italijanska organizacija se bo povezala z našim poveljstvom in se dogovorila, ali je ustrezno poslati patroljo ali ne. Ker niso poslali tov. Antonia, se je pokazalo veliko zadovoljstvo ob prihodu patrolje, zato so ji že določili operacijsko območje. Imeli so stik z delavci v rudniku, z vojaki in kmečkim prebivalstvom, ki simpatizira z našim osvobodilnim gibanjem. *Zato smo mislili, da je ustrezno, da ne iz-*

gubimo tega stika, in smo ponovno poslali tja patroljo brez tov. Antonia in brez tov. Iztoka, ki je pokazal prenapet odnos do drugih tovarišev. Z njimi je odšel samo bivši politkomisar tov. Maks [Miro Perc, op. T. F.] z nalogo, da stori prve korake in pomaga patrolji prebroditi začetne težave. Prebivalstvo teh območij je že dolgo časa naklonjeno, zato bomo v zelo kratkem času zelo okrepili revolucionarno moralo tega ljudstva.»²¹

Dettori pa je člane patrolje, zlasti Iztoka, obtoževal nediscipline.²² Okrožni komite KP Slovenije za Goriška Brda je tudi menil, da Dettori ni ravno malo kriv, »ker je hotel biti komandant in komisar vsega«. Kaže, da je patrolja prišla do sekretarja organizacije KP Italije Italije v Čedadu, o katerem je okrožni komite KP Slovenije za Goriška Brda menil, da je oportunist.²³ Neki drug vir pa pravi, da je prišlo tudi do prepotentnega Dettorijevega nastopa proti Mariu Lizzeru.²⁴ Ta se spominja, da se je prvič srečal s to patroljo v kraju Spicon na Monte Joannes.²⁵ Kako uspešna je bila v Furlaniji druga patrolja, ki jo je vodil Miro Perc, ne vemo. Iz nekega drugega vira zvemo, da je Perc vzpostavil zvezo z dvema majorjema in enim stotnikom. Bili so protifašisti.²⁶ Po

¹⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 34, poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 18. marca 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

¹⁹ Arhiv IZDG, f. 1036/V it., navodila štaba Severnoprimskega odreda 6. aprila 1943 štabu 3. bataljona Severnoprimskega odreda. Ta dokument je zaplenila italijanska vojska na Kolarjih pri Kambreškem 31. maja 1943, poveljstvo 24. armadnega korpusa pa ga je 20. junija 1943 v prevodu poslalo goriški prefekturi. Navodila je napisal politični komisar Severnoprimskega odreda Cveto Močnik-Florjan.

²⁰ Medtem ko je dr. Bebler 18. marca 1943 poročal o petčlanski patrolji (A. Dettori in štirje furlansko govoreči partizani), pa poročilo Briškega bataljona 14. aprila 1943 navaja, da je bila osemčlanska. Glej opombo 21. Natančnejše podatke o prvi patrolji v Furlanijo je že pred mnogimi leti zbral Milko Štolfa za svojo knjigo Med briškimi griči je posijalo sonce (str. 59). Patroljo, ki jo je vodil Jože Cotič-Iztok, so sestavljali »Antonio Dettori, podoficir italijanske vojske, doma iz Sardinije (pravilno: iz Lazia), Franco Gastone (pravilno: Giovanni Fiori) iz Trsta, Maks (pravilno: Mario Kariž) iz Trsta, Giovanni Mekičan (pravilno: Sgiarovello) iz Benečije, Andrej Mavri-Izi iz Kostanjevice, Alojz Stakolič iz Huma in Ivan Marušič iz Kojškega.« Ugotovil je, da je patrolja odšla 13. marca s Planine, kjer je taborila četa, ki ji je poveljeval komandir Stanko Jez.

²¹ Arhiv IZDG, f. 1036/V it., poročilo štaba 3. bataljona Severnoprimskega odreda 14. aprila 1943. Poročilo je zaplenila italijanska vojska na Kolarjih pri Kambreškem 31. maja 1943, poveljstvo 24. armadnega zbora pa ga je 20. junija 1943 v italijanskem prevodu poslalo goriški kvesturi. Prevod vsega poročila je v arhivskem fondu vodje italijanske policije v Rimu (ACS, PS, AGR 1930–1955, a. 1943, b. 32, f. XI).

²² Arhiv IZDG, f. 532/III, poročilo A. Dettoria, nedatirano, dr. Alešu Beblerju. Beblerjev in Veluščekov odgovor z dne 29. aprila 1943 je v ZA CK ZKS, št. 11543.

²³ Arhiv IZDG, f. 532 part., poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Goriška Brda 22. maja 1943.

²⁴ Arhiv IZDG, f. 532 part., poročilo Dušana Pirjevca-Ahaca, 9. maja 1943.

²⁵ Lizzero: Origini e peculiarità, str. 219.

²⁶ Glej opombo 23.

vojni se je Fiori pohodov v Furlanijo spominjal takole:

»Šli smo proti goram in gozdovom na Čedadskem, ker je samo ta teren ustrezen za partizansko bojevanje in ker so bile cone Trst–Gorica–Reka–Pulj izrecno slovensko-hrvaške in so tam že delovali slovensko-hrvaški partizani.

Ko smo prišli v Videmsko pokrajino, smo dobili stik s krajevnimi komunisti, ki so bili v težavah zaradi ne popolne organizacije tako glede obleke kot živeža in tudi orožja; toda tisto, kar se mi je vtisnilo v spomin, je bil strah, in tudi nasilje, ki so ga večkrat opisovali tovariši italijanski komunisti, s katerimi smo tiste dni prišli v osebni stik.

Vrnili smo se v 2. četo 3 bat. Bataljonu sta poveljevala neki Franc [Janez Učakar, op. T. F.], politični komisar Max [Miro Perc, op. T. F.], slovenski inženir, ki je zbežal iz italijanskega koncentracijskega taborišča Gonars (furlanska nižina). Ta dva sta potem, ko sta slišala naše poročilo, hotela, da ponovimo pohod.

Več kot štirikrat smo poskušali na Čedadskem ustanoviti prve partizanske sile Italije. Vendar je manjkalo sodelovanje odgovornih protifašističnih strank.²⁷

V čas pohodov partizanske patrulje iz Goriških Brd v Furlanijo sodi ustanavljanje prvih dveh primorskih partizanskih brigad in priprava načrta za njun pohod v Beneško Slovenijo. Zanj se je zavzemal predvsem namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije Jaka Avšič, ki je prišel na Primorsko v prvi polovici aprila 1943. S tem na široko zasnovanim pohodom, ki so ga iz objektivnih razlogov izvedli v omejenem obsegu,²⁸ je povezano tudi rojstvo majhnega italijanskega partizanskega oddelka, ki so ga po vojni začeli imenovati Distaccamento Garibaldi.

Treba je povedati, da neugodna poročila omenjenih patrulj o odhodu italijanskih ljudi v partizane niso vzela poguma vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko. Tako kot je centralni komite KP Slovenije njega (npr. v pismu 28. marca) spodbujal k ustanavljanju italijanske partizanske vojske,²⁹ je tudi pokrajinski komite KP Slovenije za Primorsko spodbujal ustrezne okrožne komiteje KP Slovenije in enote na stičnih območjih. Okrožni komite KP Slovenije za Tolmin, ki je imel še največ zvez z organizacijami KP Italije v Čedadu, je 23.

aprila poročal, da je ta obljubila pomoč pri nabavljanju raznega tehničnega materiala.³⁰ Novoustanovljenemu okrajnemu komiteju KP Slovenije za severno Primorsko, pod katerega sta sodila tudi Tolminsko in Goriška Brda, je pokrajinski komite KP Slovenije 24. aprila naročil:

»Mobilizirati je treba v partizane tudi italijanske antifašiste tako iz slovenskih krajev kakor iz obrobne Furlanije. Prejšnji briški OK ter Briški bataljon sta dobila v tem pogledu obširne direktive in je prišlo celo že do formiranja prve italijanske partizanske patrulje. *Naš cilj pa mora biti, da v najkrajšem času formiramo krepak zarodek italijanske partizanske vojske, zarodek, ki bo sposoben samostojnega življenja in razvoja.* [Podčrtal T. F.] Opozarjamo, da je razpoloženje v Furlaniji zelo ugodno, da marsikje Furlani sodelujejo s partizani in da je že omenjena patrulja prebredla že celo Furlanijo v eni smeri. Treba je še nadalje in v vseh smereh povečati naše napore v tej smeri. Zaradi te iste naloge je puščen Briški bataljon začasno izven brigad. Treba je torej delati, zlasti opirajoč se na ta bataljon.«³¹

Podobno naročilo je 27. aprila poslal okrajnemu komiteju KP Slovenije za južno Primorsko, pod katerega je tisti čas sodil tudi Kras.³²

Ker je Gradnikova brigada 26. aprila pri zbiranju na planini Golobar pretrpela hud udarec, so ji verjetno prav zato konec aprila priključili Briški bataljon. Ker so bili v tem bataljonu tudi prvi partizani italijanske narodnosti, je t. i. Distaccamento Garibaldi nastal v Gradnikovi brigadi. Že omenjenim trem partizanom se je pridružil Giovanni Sgiarovello, doma iz Clapa v Furlaniji, ubežnik iz italijanske vojske. Z Avšičem je prišel iz Polhograjskih Dolomitov Brunetto Parri-Spartacco, doma iz Toskane, ki je oktobra 1942 pri Ljubljani zbežal iz italijanske vojske. Iz vseh znanih virov je mogoče trditi, da je Distaccamento Garibaldi v začetku sestavljalo samo omenjenih pet partizanov.

Jaz bi za rojstni dan tega oddelka štel 29. april 1943. Tega dne je namreč pokrajinski komite KP Slovenije [dr. Aleš Bebler] in [Anton Velušček] napisal tri pisma, in to prvo Dettoriju, drugo Parriju in tretje politkomisarju primorske operativne cone Pirjevcu. Dettoriju in Parriju je povedal, da bo oddelek vodil Parri, in jima zaupal nalogo:

»S tem ti sporočamo, da nas je centralni komite Komunistične partije Italije pooblastil, da glede na našo izkušnost nudimo svojo pomoč, vendar samo v tem smislu, da gre za pomoč med bratskima partijama in ne za podređitev komunistične organizacije Furlanije slovenski komunistični partiji. Iz tega izvira za vaju naloga, da delata v popolnem soglasju s komunistično organizacijo Furlanije in da uporabljata predvsem metodo prepričevanja. Ko bosta imela zvezo z regionalnim komitejem KPI za Furlanijo, bosta nadeljevala delo po njegovih navodilih, vendar pa vedno, ko bo to potrebno, z našo pomočjo.«³³

V pismu Pirjevcu pa je pokrajinski komite KP Slovenije poudaril:

»Glede rekrutacije Furlanov in dela v Furlaniji sploh se mi zdi, da je treba enkrat za vselej pribiti sledeče: Furlanija je izven kompetence naše vojske in naše Partije. Če mi določamo tovariše ali patrolje za delo v

Furlaniji, delamo to v pomoč KPI. Tovariši, ki jih tja pošiljamo, so torej na furlanskem terenu odgovorni organizacijam, če take najdejo. Tisti, ki ga določimo za odgovornega naše patrolje, je odgovoren pred nami za to, da bo v gornjem smislu ravnal.«³⁴

Tudi njemu je naročil, da mora oddelek s prepričevanjem doseči, »da bodo furlanske terenske organizacije pričele odločno z delom za formiranje furlanskih čet«. Kot argument naj oddelek uporablja splošna navodila, ki jih daje radio Moskva, ko poveljuje partizanstvo, pojasnjuje, da bo tudi centralni komite KP Italije slej ko prej dal takšna navodila in da je že pooblastil pokrajinski komite KP Slovenije za ustanovitev furlanskih čet.³⁵

Kaže, da je t. i. Distaccamento Garibaldi 9. maja skupaj s Pirjevcem prešel iz Bliškega bataljona oziroma Gradnikove brigade v Gregorčičevo brigado.³⁶ Pirjavec je uredil odnose med njegovimi člani in ti so si po-

²⁷ Giovanni Fiori-Cvetko, pisna izjava, kopija pri piscu.

²⁸ Tone Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Ljubljana 1983 (dalje: Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo), str. 374–524.

²⁹ »Obrnite se tudi na italijanske antifašiste in jih mobilizirajte. Formirajte iz njih posebne partizanske oddelke v tistem smislu, kakor smo vam že sporočili.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 47, pismo centralnega komiteja KP Slovenije 28. marca 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.)

³⁰ Okrožni komite KP Slovenije za Tolminsko je 20. aprila 1943 poročal: »Z Benečijo imamo stalne zveze. Pred 3 tedni smo imeli z njimi sestanek, kateremu je prisostvoval tudi komandant SPO [Severnoprimorskega odreda] Tone Bavec-Cene. Razpravljali smo o razširitvi protifašističnega gibanja. V tem smislu smo jim dali nekaj konkretnih navodil. Govorili smo o mobilizaciji Furlanov in Benečanov za v njih **Squadre Mobile** (tako se namreč imenujejo it. partizani), izgledi za bolj masiven dotok v te Squadre Mobile so bolj slabi, to pa zato, ker ne znajo organizirati bolj na široko, pravijo, da bi bilo to zanje kot terenske delavce nevarno, da bi bili razkrinkani. Povedali smo jim, da, če se tega bojiijo, naj gredo v ilegalnost, in tako bodo imeli še večje uspehe.

Pred 14 dnevi sem se ponovno sestal z enim Benečanom. Govorila sva predvsem o Antoniju. Tovariš mi je povedal, da oni ne marajo delati z njim, ker Antonio nima prave orientacije, kar se dela tiče. Določila sva en kanal za prenašanje blaga. Za nabavo istega sem mu dal L 21.000.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 92, poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Tolminsko 20. aprila 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.)

Dne 23. aprila 1943 pa je isti poročal: »Imamo zvezo tudi z Benečijo, s KPI. Pomagali nam bodo pri nabavljanju raznega tehničnega materiala. Prihodnjič bomo zopet imeli sestanek, pa bomo poslali podrobnejše poročilo.« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 100.) Kaže, da se to »podrobnejše poročilo« ni ohranilo.

³¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 105, navodila pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 24. aprila 1943 okrajnemu komiteju KP Slovenije za severno Primorsko.

³² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 111, navodila pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 27. aprila 1943 okrajnemu komiteju KP Slovenije za južno Primorsko.

³³ ZA CK ZKS, pismi A. Dettoriju in Brunettu Parriju 29. aprila 1943. Glej tudi Beblerjevo pismo D. Pirjevcu (opomba 34).

³⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 6, dok. 116, pismo dr. Aleša Beblerja 29. aprila 1943 Dušanu Pirjevcu-Ahacu.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo, str. 381–382. V zelo poškodovanem (poškodovana mesta sem označil s tremi pikami) Pirjevečevem poročilu, z dne 9. maja 1943, beremo, da je v noči na

novno izbrali za komandanta Dettorija. Parrija takrat še ni bilo iz drugega dela Gradnikove brigade. V oddelek je prišel šele sredi maja. Sekretar partijske celice je verjetno postal Kariž. Dne 18. maja je dr. Bebler poročal centralnemu komiteju KP Slovenije: »Brigade bodo vzele s seboj italijansko patruljo, ki je že bila v Furlaniji, pa se je od tam vrnila in je sedaj v sestavi brigad. Patrulja ima odličen sestav: vseh pet fantov so člani KPI. Antonio je njihov komandir, Spartacco pa komisar.«³⁷ Gregorčičeva brigada je po celodnevem boju na Kolovratu 11. maja zvečer odšla na večtedenski pohod v Beneško Slovenijo in z njo tudi Distaccamento Garibaldi.³⁸

Gregorčičeva brigada je na poti po Beneški Sloveniji (pot: Kolovrat–Matajur–Mašeri–Zg. Mršin–Črni vrh–Špik–Brezje–Drnolah–meja), delila prebivalstvu v italijanshni napisane letake, naslovljene na Italijane.

«L'esercito nazionale sloveno, i partigiani sloveni, si rivolgono a Voi. I nostri reparti hanno raggiunto i confini del Vostro solatio e fortile paese. Le pattuglie dei nostri reparti operanti lungo il confine, sono penetrate più volte già, durante le loro puntate, nei villaggi della Vostra Furlania. Quali sono le nostre intenzioni? Cosa Vi rechamo? Che cosa vogliamo?»

»Slovenska narodna vojska, slovenski partizani se obračajo na vas. Naši oddelki so dosegli meje vaše sončne in rodovitne dežele. Patrulje naših oddelkov, ki operirajo ob meji, so na svojih obhodih že večkrat prišle v vašo Furlanijo. Kakšni so naši nameni? Kaj vam prinašamo? Kaj hočemo?» se je začelo besedilo tega prvega, na furlanske ljudi obračajočega se letaka, ki je pojasnjeval, za kaj se bojujejo slovenski partizani. Končal pa se je letak takole:

»Noi, partigiani sloveni, salutiamo l'esercito partigiano italiano, che viene formandosi nel Vostro paese. In esso salutiamo un nuovo alleato che insieme a noi e al fianco della gloriosa Armata Rossa, degli operai e contadini, e di tutti gli eserciti alleati, combatterà: per la pace e fratellanza tra i popoli.«

»Mi, slovenski partizani, pozdravljamo italijansko partizansko vojsko, ki se ustanavlja v vaši deželi. V njej pozdravljamo novega zaveznika, ki se bo bojeval skupaj z nami in na strani slavne Rdeče armade, de-

lavcev in kmetov in vseh zavezniških vojsk: za mir in bratstvo med narodi.«³⁹

V dolini Farkadišče med Črnim vrhom (Montefosca) in Špikom se je petčlanski Distaccamento Garibaldi 16. maja odpravil naprej na zahod. Za vodnika mu je bil Sgiarovello, ki je bil edini Furlan. »Ta tovariš Giyovanni je izvrstno poznal gozdove in gore na Čedadskem; zato je imel nalogo kurirja (ali tekača)«, se je po vojni spominjal Fiori.⁴⁰ »Ko smo prišli kot po navadi v cono na Čedadskem, v Neme, Fojdo, Ahten in druge kraje, katerih imen se ne spominjam več, smo naleteli na že znano oviro protifašističnih strank,« se naprej spominja Fiori.⁴¹ Ustavili so se na območju med krajema Clap in Čanebola, morda blizu kraja Galliano. Kariža so poslali v Tržič (Monfalcone), da bi jim od tam preskrbeli živež, cigarete in obleke. Okrog 24. in drugič 27. maja so jim Kariž, Darco Pezza in Ondina Peteani v alpskih nahrbtnikih prinesli cigarete in obleko. Gradivo je pripravila Fontanotova družina iz Ronk, pripeljali pa so ga z vlakom do Vidma (Udine) in nato s kolesi do tabora. Ker je na območju okrog Remanzacca proti koncu maja italijanska vojska čistila teren – iskala je Gregorčičevo brigado⁴² – se je oddelek premedil k Callistu Manfredu v kraju Ziracco. Pri njem so se tudi hranili. Ko sta Pezza in Peteanijeva 2. junija tretjič prišla k oddelku, sta tam našla samo še Kariža in Sgiarovella. Drugi trije so se bili namreč pravkar odpravili v Tržič. Pezza se je takoj vrnil v Trst, Kariž in Peteanijeva pa sta ostala v Ziraccu, dokler se 6. junija ni pripeljal po njiju Pezza. Vsi, razen Sgiarovella so se nato s kolesi odpeljali v Ronke. Tam so našli samo Dettorija in Fiorija. Parri se je med potjo pri Caminettu blizu Vidma izgubil in ga niso videli nikoli več.⁴³ »Treba je upoštevati, da smo bili gostje Fontanotovih, kajti samo oni so bili odločni in so se zavedali težav in nevarnosti, ki so nam grozile. Vendar so bili kljub vsemu odločni, da se bojujejo proti vsemu, kar je smrdelo po fašizmu in izdajstvu,« trdi Fiori.⁴⁴

Od Fontanotovih je Pezza kmalu tri odpeljal v svojo prazno hišo na Via Federico Sesmit–Doda v Trstu, Kariž pa je ostal v Ronkih do 17. junija, ko se je tudi preselil v Trst.⁴⁵ Na poti v Trst, bil je skupaj s Pezzom, ju je hotela ustaviti karabinjerska patrulja iz Miramara. Prišlo je do medsebojnega obstreljevanja, v katerem je bil Kariž laže ranjen v glavo. Prek lastnika koles, ki sta

ju pustila na kraju dogodka, je policija izsledila Pezzovo hišo, v kateri so se 21. junija zbrali Pezza, Dettori, Kariž, Fiori in Peteanijeva. Naslednji dan je policija vdrla vanjo. Poskušali so zbežati, to se je posrečilo le Karižu in Peteanijevi. Policija je ujela Pezzo, Fiorija in hudo ranjenega Dettorija.⁴⁶ Za slednjega je sčasoma ugotovila: »Iz zaslišanj in raznih dokumentov, ki so jih našli pri prijetih, smo lahko ugotovili, da je Dettorija poslal izrecno v Italijo glavni štab partizanov Slovenije, da bi širil komunistično propagando in pridobil nove upornike, izrecno Italijane, iz katerih bi moral ustanoviti brigado z imenom »MATTEOTI« in postati njen komandant.«⁴⁷

Fašistična policija je v zvezi s tem dogodkom aretirala poleg Peteanijeve (2. julija) še okrog 18 privrženecv narodnoosvobodilnega gibanja. Med njimi je bilo tudi 6 članov Fontanotove družine iz Ronk. Enaindvajset oseb, nekaj aretiranih in nekaj latitante, tj. na begu, med njimi Maria Lizzera in Norina Sclausera iz Čedadada ter

Callista Manfreda iz Ziracca pri Ramanzacuc, je prijavila posebnemu sodišču za zaščito države, vendar do sodne obravnave ni prišlo. Večini izmed njih so se po italijanski kapitulaciji odprla vrata fašistične ječe v Trstu in odšli so v partizansko vojsko.⁴⁸ Garibaldinsko brigado, ki so jo ustanovili decembra 1944 v Beli krajini na Slovenskem, so poimenovali po bratih Fontanot.

Tako je končal oddelek, ki ga je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko poslalo v Furlanijo. Verjetno je bila italijanska čistka v Furlaniji res glavni vzrok za to, da ga je Pezza odpeljal iz Furlanije v Ronke in Trst. Iz virov je razvidno, da je to storil brez vednosti ali soglasja organizacije KP Italije iz Čedadada ali Vidma.⁴⁹ Z njegovim umikom v Trst nista soglašala niti organizacija KP Italije v Trstu (sekretar Vincenzo Marcon-Davilla) niti sekretar pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Branko Babič, ki je takrat tudi bival v Trstu.⁵⁰ Še najmanj je to lahko bilo po volji dr. Alešu Beblerju, ki si je vsekakor najbolj pri-

1. maj z bataljonom Gradnikove brigade prišel na območje 3. bataljona te brigade, tj. v Goriška Brda. »S III. bataljonom so tov. Antonio, Franko, Gastone (neki davilist) in Ivan neki Benečan doma [. . .] severozapadno od Faedisa. [. . .] Italijani: Najprej sem razčistil nasprotja, ki so nastala med Antoniom in [. . .] njegovimi tovariši. Stvar je bila tako malenkostna, da se ne splača govoriti. Šlo je za to, da se je Antonio postavljaval povsod za komandanta vseh it. oboroženih [. . .], da je sem pa tja malo arogantno nastopal in da ni popustil tov. Limu [Mario Lizzero] iz Čedadada, ko je ta, ker še ni imel direktive CK KPI, bil proti organiziranju [. . .]. Pri tem je pač temperamentno nastopil. Stvar smo razčistili in osnovali partijsko celico (Antonio, Gastone, Spartak, Franko) s sekretarjem [. . .] Spartaka najresnejši in najboljši. Antonia so sprejeli za svojega komandanta.« (Arhiv IZDG, f. 532/III part., Pirjevčevo poročilo pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko 9. maja 1943 poškodovano.)

³⁷ Arhiv IZDG, f. 532, part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 18. maja 1943.

³⁸ Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo, str. 374–447.

³⁹ Arhiv IZDG, f. 1035 it., letak POZ (29. aprila 1943).

⁴⁰ Fiori, n. d.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo, str. 447.

⁴³ Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije, fonda tržaške kvesture in poveljstva skupine karabinjerjev v Trstu, gradivo o protifašističnem gibanju v Ronkih in okolici (Fausto Tambarin in Ondina Peteani).

⁴⁴ Fiori, n. d.

⁴⁵ Glej opombo 43.

⁴⁶ ACS, PS, AGR 1930–1955, a. 1943, b. 33, f. XIV, poročilo notranje karabinjerske čete v Trstu 22. junija 1943. Poročilo navaja, da je bil ranjen A. Dettori in poleg njega ujeta še dva upornika, vendar ne pove njunih imen. Glej tudi Fiori, n. d.

⁴⁷ ACS, PS, AGR 1930–1955, a. 1943, b. 33, f. XIV, poročilo prefekture v Trstu 2. septembra 1943 vodji italijanske policije.

⁴⁸ Prav tam. Glej tudi Fiori, n. d.

⁴⁹ Glej opombo 43.

⁵⁰ Branko Babič je 28. junija 1943 iz Trsta pisal pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko: »Pred približno 15 dnevi so se priklatali sem štirje Italijani, ki so bili v partizanih, in med njimi Antonio Dettore in Franco iz Monfalcone. Prišli so z izgovorom, da iščejo ljudi za v partizane po nalogu štaba O(perativne) Z(one) za Primorsko. Mi smo takoj videli, da so navadni dezertjerji, in smo jim dali

zadeval za ustanovitev prvih italijanskih partizanskih enot v Furlaniji in je še 9. junija spraševal instruktoria pokrajinskega komiteja KP Slovenije Jožeta Krajca: »Kakšne so vaše zveze s Furlanijo? Ali kaj veste o patrulji tov. Antonija? Kakšni so vaši stiki z organizacijo KPI v Čedadu in Vidmu?«⁵¹

Zaradi tega dogodka v Trstu so nekateri iz Ronk in Tržiča odšli v partizane. Pokrajinski komite KP Slovenije je 27. junija pisal okrajnima komitejema KP Slovenije za srednjo in južno Primorsko, da je prišla v partizane »prva večja skupina Furlanov«;⁵² do takrat jih je bilo v Kraški partizanski četi pet.⁵³ Poleti je prišel tudi Vinicio Fontanot, ki ga viri imenujejo »il maggiore esponente della zona di Ronchi« (veliki eksponent cone Ronki). Organizator kurirskih zvez med Tržičem, Krasom in Gorico je takrat poročal: »Prve Furlane, ki so prišli, sem dal v III. kraški bat. Takoj so hoteli na akcijo, pa jih komandir ni pustil, ker jim še ni zaupal.«⁵⁴ Dne 10. julija 1943 sta dva od njih padla na Krasu v fašistični očiščevalni akciji.⁵⁵

Tako kot so se širila razna delovna področja narodnoosvobodilnega gibanja, so se širili tudi njegovi stiki s Furlanijo. Če je pozimi 1942–1943 prihajalo razno gradivo, tudi orožje in sanitetne potrebščine, so pozneje hodili v Furlanijo posebni nabavljachi raznega blaga. Tako je partizan Ljubo 15. junija poročal Veluščku med drugim tudi tole: »Danes sem se vrnil iz Furlanije, kjer sem se zadrževal tri dni radi organizacije nabave teh. materiala. [...] Ko sem se mudil v Furlaniji, sem prišel v stik z nekaterimi tamkajšnjimi komunisti, kateri so me naprosili, naj ti sporočim, da prosijo za poročila štaba POZ o vseh akcijah naših partizanskih edinic in grozodejstvih, katere izvajajo fašisti nad slovenskim narodom. Ta poročila bi potrebovali za svoj ilegalni list 'Scintilla'. Poročila naj bi prihajala vsak petek. Iz Furlanije bom dobival stalno teh. material in zdravila in bom napravil za to posebno skričališče.«⁵⁶ Iz nadaljnjih poročil je razvidno, da je v Furlaniji nabavljal predvsem zdravila, potrebščine za ciklostilne tehnike in pisalne stroje.

DOGOVOR ZA PRIPRAVO USTANOVITVE PRVIH ITALIJANSKIH PARTIZANSKIH ENOT

Med razlogi, da ni več Italijanov iz Furlanije odšlo v partizane, da bi ustanovili prvo furlansko partizansko četo, je bil baje tu-

di ta, da centralni komite KP Italije še ni dal navodila za to. Zato si je pokrajinsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko prizadevalo, da bi pri centralnem komiteju KP Italije izposlovalo takšno navodilo. Dne 9. maja sta dr. Bebler in Velušček pisala sekretarju Babiču v Trst, naj takoj odpotuje v Milano k Umberto Massoli-Quintu in mu sporoči tole:

»a) Naše italijanske in politalijanske patrulje so v Furlaniji bile dobro sprejete, vsepovsod pa so naletele na pomislek: KPI še ni dala direktive, da naj gremo v partizane. Treba je torej brezpogojno doseči, da pride iz centrale taka direktiva, in to takoj. Pred oči Quintu, da je položaj za rekrutacijo absolutno zrel. Res da je naša informacija o furlanskih partizanih bila preuranjena, pokazalo pa se je, da dejansko obstaja lepo število nekakih polpartizanov, ilegalnih in polilegalnih antifašističnih aktivistov, ki se skrivajo in so v stalnem kontaktu z našimi partizani, obiskujejo naša taborišča, priložnostno celo sodelujejo v akcijah. Treba je torej le malo pritiska od zgoraj, pa bodo imeli svoje samostojne čete.

b) Prepričaj Quinta, da je za porod in razvoj italijanske partizanske vojske odločilnega pomena, da formirajo pri njih ne le vojaško komisijo, temveč *štab* njihove vojske, ki bi s tem imenom nastopil pred množicami. Iz naše izkušnje lahko povemo, kako velikega pomena je bilo oblikovanje našega štaba, ko smo tudi mi imeli samo nekaj zelenega kadra.«⁵⁷

Razmeroma kmalu, 18. maja, je pokrajinski komite KP Slovenije za Primorsko že lahko poročal centralnemu komiteju KP Slovenije, da je bil Babič pri Massoli in da sta obravnavala razna vprašanja sodelovanja. Sporočil je tudi, da je medtem že dobil Pirjevčevo poročilo, »da je organizacija v Čedadu končno dobila od KP Italije direktivo formiranja partizanskih čet«. In dalje: »Obetamo si končno uspeha tudi po tej liniji,« je zapisal in poročal tudi o odhodu Detorijeve in Parrijeve patrulje (oziroma Distaccamento Garibaldi) v Furlanijo.⁵⁸ Kot že vemo, je bilo upanje na njen uspeh zaman.

Do srede avgusta 1943 se je na osrednjem Primorskem zbrala večja skupina partizanov italijanske narodnosti. Takrat je prišel v Trst k Babiču italijanski partijski aktivist Aldo Lampredi-Roberto na pogovor o organiziranju italijanskega partizanstva. Babič ga je poslal na sedež pokrajinske

skega komiteja KP Slovenije kjer je bil takrat navzoč samo njegov član Velušček. Dr. Bebler je medtem namreč odšel na centralni komite KP Slovenije. Velušček je 18. avgusta poročal članoma Pirjevcu in Darku Marušiču-Blažu: »Njegovo [Babičevo, op. T. F.] zadnje pismo z najnovejšimi poročili je prinesel tovariš iz Čedad, ki je pooblaščen za organizacijo italijanskih partizanov v Furlaniji [Podčrtal T. F.]. Tega tovariša, ki ima pooblastilo od CK KPI, tov. Ahac [Pirjavec, op. T. F.] pozna.«⁵⁹

Pokrajinski komite KP Slovenije je 23. avgusta poročal Babiču: »S tovarišem od CK KPI smo se vse domenili. Poslali mu bomo vse Italijane, ki se nahajajo med našimi četami na Primorskem, kakor bomo tudi pisali Glavnemu štabu po vse Italijane, ki se borijo v partizanskih edinicah na jugu. Mi pa bomo Italijanom poslali za prve čase še enega našega dobrega tovariša kot inš-

ruktorja, da jim bo pomagal pri začetkih z nasveti.«⁶⁰ Pokrajinski komite KP Slovenije je že nekaj časa, 28. avgusta, poročal centralnemu komiteju KP Slovenije:

»Pred dnevi je prišel k nam delegat CK KPI, pooblaščen, da nas vpraša za nasvete, kako organizirati partizanstvo, in da se dogovori o pomoči, ki bi jo mi pri organiziranju partizanstva lahko nudili. Prikazali smo mu razvoj našega partizanstva in mu obljubili, da jim bomo poslali vse Italijane, ki se nahajajo po naših četah, da bodo pisali Vam, da pošljete vi vse Italijane, ki se nahajajo v Sloveniji v partizanih, v Italijo, kakor tudi, da se bomo obrnili na Vas, da pišete Vrhovnemu štabu, naj tudi oni pošljejo vse Italijane iz NOVJ v Italijo. Obljubili smo jim tudi enega instruktora. Vendar smo v zadregi, koga naj pošljemo. Če bi Vi mogli poslati kakega tovariša, sposobnega za instruktora pri it. partizanih, bi bilo najbolje. Pričakujemo Vašega odgovora.«⁶¹

nalog, da se javijo nazaj v partizane. Med tem časom pa se je zgodil incident s policijo in v borbi je padel Dettore, Frankota so ujeli, druga dva pa sta ušla. Do sedaj ni bilo drugih posledic. Ušel je eden, Tržačan z imenom Kariš, in eden Italijan iz Firenc. Če se v slučaju javijo nazaj v partizane, treba jih je za njihovo dezertacijo streljati.« (Arhiv IZDG, f. 534/I, part. in Zgodovinski arhiv CK ZKS, št. 2152, Babičevo poročilo dr. Alešu Beblerju 28. junija 1943). Kot vidimo, Babič še ni zvedel za natančne podatke o dogodku in je bil seveda tudi krivičen do skupine.

⁵¹ Arhiv IZDG, f. 532/II, pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 9. junija 1943 Jožetu Krajcu.

⁵² Arhiv IZDG, f. 532/IV part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 27. junija 1943 okrajnima komitejema KP Slovenije za srednjo in južno Primorsko. Okrajnemu komiteju KP Slovenije za južno Primorsko je pisal: »Kakor sledi iz raznih poročil, na jugu je pričakovati nove rekrutacije iz Trsta, Krasa in Tržiča, od koder je končno prišla prva večja skupina Furlanov. Udarina brigada Simona Gregorčiča je dobila potrebna navodila, da pomaga terenskim organizacijam pri tej novi rekrutaciji in sprejema rekrute pod svojo zaščito. Dogovorite se konkretneje s komisarjem brigade tov. Iztokom [Ivan Turšič], ki je na vašem področju.«

⁵³ To so bili Giovanni Vinci-Moro, Emil Faust-Silvano, Mario Valkovic-Dino, Romano Grillo-Griego in Luigi Florjani-Giorgio. Poslednja dva sta padla 10. julija 1943 na Zajčevcu pri Krasu (glej Ferenc: Primorska pred vseljensko vstajo, str. 635–640).

⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 219/II part., poročilo Antona Gorjana-Srnjaka konec junija ali začetek julija 1943.

⁵⁵ Glej opombo 53.

⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 532/III part., poročila Ljuba, 25. in 26. junija ter 6. julija 1943.

⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 532 part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 9. maja 1943 Branku Babiču. Babič je v svojih spominih Primorska ni klonila na strani 90 povzel vsebino tega pisma in zapisal: »Glede direktive KPI za odhod Italijanov v partizane sem dvomil, da bo Quinto to sprejel. Za Italijo in za politiko KPI je bilo to še preuranjeno. Vseeno sem sklenil, da mu bom to povedal. Ko sem bil pri njem in mu vse to razložil, se je obotavljal z odgovorom. Rekel mi je, da bo drugič dal odgovor na naše predloge; predvsem glede odhoda Italijanov v partizane je izražal pomisleke. Tak odgovor sem tudi pričakoval. Do realizacije teh predlogov, razumljivo, takrat ni prišlo. S padcem fašizma in kapitulacijo Italije pa se je situacija povsem spremenila.«

⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 532 part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 18. maja 1943.

⁵⁹ Arhiv IZDG, f. 532/II part., Veluščkov pismo 18. avgusta 1943 D. Pirjevcu in D. Marušiču.

⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 532/II part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 23. avgusta 1943 Branku Babiču.

⁶¹ Arhiv IZDG, f. 532/I part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 27. avgusta 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

Lampredi je s sedeža pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko odpotoval k Babiču v Trst. Babič je 30. avgusta poročal: »Danes sem govoril s tovarišem Italijanom, ki je bil pri vas in je zelo navdušen, da je bil pri vas. Prav gotovo bo ta njegov obisk mnogo koristil razvoju borbe med Italijani, vsaj kar se Primorske tiče. Sedaj je odpotoval do CK [KPI], da tam sporoči vse naše predloge in da te predloge in sporazume uveljavi.«⁶²

Tako je torej prišlo do prvega dogovora med predstavnikom centralnega komiteja KP Italije in pokrajinskim komitejem KP Slovenije za Primorsko o sodelovanju in pomoči pri ustanavljanju prvih italijanskih enot v Furlaniji. Verjetno bi prišlo do njegove uresničitve, tudi če ne bi tako kmalu prišlo do premirja med italijansko vojsko in zahodnimi silami. Premirje, objavljeno dne 8. septembra 1943, je samo pospešilo nastanek prvih italijanskih partizanskih enot v Furlaniji in konkretno sodelovanje in pomoč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

SODELOVANJE S PRVIMI FURLANSKIMI PARTIZANSKIMI BATALJONI IN BRIGADO GARIBALDI

Za veliko večino Italije velja trditev, da se je italijanski odpor začel šele po premirju italijanske vojske 8. septembra. Seveda pa to ne velja za Julijsko krajino in Furlanijo, ki so jima skupine italijanskih partizanov, majhne sicer, a vendarle omogočile, to častno izjemo, da lahko tam govorimo o odporu že pred septembrom 1943. V obeh navedenih pokrajinah so takoj po premirju nastale večje partizanske enote – bataljoni in brigade.

Če ne upoštevamo manjših partizanskih skupin, ki so nastale po premirju, ko so se italijanski vojaki vključili v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, so v Julijski krajini in Furlaniji v drugi polovici septembra 1943 nastale tri partizanske brigade, ki so jih tvorili italijanski ljudje, in to dve v Julijski krajini in ena v Furlaniji.

Najprej je nastala Proletarska brigada. V njej so bili tržaški in tržaški delavci. Partizanski viri imenujejo to brigado tudi Tržaška udarna brigada (Brigata Triestina d'Assalto). Poveljevala sta ji komandant Roberto Zapelloni in politkomisar Camillo Don-da. Brigada se je udeležila bojev na t. i. goriški fronti. V nemški ofenzivi od 25. do 30.

septembra 1943 je bila odbita in borci so se razkropili.⁶³ Bataljon, ki so ga nato zbrali, je operiral v okviru Kosovelove brigade in je bil jedro brigade, obnovljene aprila 1944.⁶⁴ Druga brigada je bila tudi Tržaška brigada. Ustanovili so jo predvsem delavci iz Milj, pa tudi iz Trsta. Poveljevala sta ji Ferdinando Marega in politkomisar Natale Kolarič. Razkropljena je bila v nemški ofenzivi na južnem Primorskem med 2. in 4. oktobrom 1943.⁶⁵ Bataljon, ki so ga zbrali, je nato operiral v okviru Istrskega odreda.⁶⁶ Tretja brigada je nastala sredi oktobra 1943 v Furlaniji, zunaj narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, in to iz treh bataljonov, od katerih sta eden ali dva nekaj časa delovala močno naslonjena na slovensko partizansko vojsko v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji. V njih so imeli svojo vlogo tudi partizani italijanske narodnosti, ki so bili še pred septembrom 1943 v slovenskih partizanskih enotah in so jih po že navedenem dogovoru iz druge polovice avgusta poslali k nastajajočim furlanskim partizanskim enotam.

Najprej so nastali štirje italijanski partizanski bataljoni na desnem bregu reke Soče na slovenskem narodnem ozemlju in v sosednji Furlaniji. Na Kobalarju v Goriških Brdih je nastal bataljon Garibaldi (komandant Mario Modotti-Tribuno in politkomisar Mario Kariž-Maks). Vanj so se vključili tudi partizani italijanske narodnosti iz osrednje Primorske. V Grmušici (Stremiz pri Fojdi) je nastal bataljon Friuli (komandant Giacinto Calligaris-Enrico in politkomisar Mario Foschiatti-Guerra), ki se je čez nekaj časa premestil v Zapotok ob reki Idrijci. Bataljon Pisacane (komandant Giannino Bosi-Battista in politkomisar – Boris) so ustanovili nekoliko pozneje v Črnem vrhu (Montefosca). Sredi oktobra so v Goriških Brdih ustanovili četrti bataljon Mazzini (komandant Filzi Vidoni in politkomisar Giovanni Padoan-Vanni). Pozneje je nastal še peti bataljon Matteoti.⁶⁷

V Furlaniji je imela jeseni 1943 svoj bataljon Giustizia e Libertà (komandant Carlo Comessatti in politkomisar Fermo Soleri) tudi Akcijska stranka (Partito d'Azione), in to na Monte Ioannis nad Čaneblo. Poleg njega so bile še manjše skupine prvih partizanov, privržencev Krščansko-demokratske stranke (Aldo Moretti jih navaja celo 19). Kakšne so bile njihove zveze s slovenskimi partizani, iz ohranjenih pisnih virov ni mogoče ugotoviti.⁶⁸

Verjetno se ni ohranilo poročilo brigade Garibaldi, ki ga je 19. septembra poslala vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko. Zanj smo zvedeli iz poročila Narodnoosvobodilnega sveta za slovensko Primorsko 19. septembra: »Končno z veseljem ugotavljamo, da nastanek italijanske ljudske armade zaznamuje svoj prvi res pomemben uspeh. V Furlaniji severno od Vidma je nastala brigada Garibaldi, ki šteje blizu 1000 mož in nam je danes poslala pismeno poročilo o svoji notranji organizaciji in oborožitvi, ki je odlična. Prosijo za kadrovsko pomoč, ki jim jo pošljemo, in za določitev nalog, ki bi bile v skladu z našimi strateškimi načrti. Odgovorili smo zelo podrobno.«⁶⁹ Verjetno ni ohranjen niti ta »podroben odgovor«. Očitno gre za garibaldinski bataljon Friuli severovzhodno od Vidma. Število borcev je seveda precenjeno. Bataljon Garibaldi je bil namreč v Goriških Brdih skupaj s slovenskimi partizanskimi enotami.⁷⁰

Zvezo s prvimi garibaldinskimi enotami, najverjetneje z bataljonom Friuli, je imel tudi okrožni komite KP Slovenije za Tolminsko. Dne 16. septembra je poročal: »Postavili smo najožje stike s KPI in z zbirajočo se njihovo vojsko. Vodstvo italijanskih partizanov je izrazilo željo, da bi se borili pod našo operativno zono. [...] Mi smo jim raztolmačili, da bi bilo težko radi prehrane in da naj operirajo v furlanski nižini, pač pa bomo imeli najtesnejšo zvezo in jim bomo pomagali v vsakem oziru.«⁷¹

Pomoč, o kateri je poročal Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, je

verjetno pomenil odhod namestnika komandanta primorske operativne cone Dušana Braničarja-Veljka in bivšega sekretarja tržaške organizacije KP Italije Vincenza Marcona-Daville v Goriška Brda v drugi polovici septembra. Na desnem bregu Soče so namreč vse slovenske partizanske enote najprej združili v Zahodnoprimerjski odred in na povelje operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 23. septembra iz njega ustanovili Soško brigado (komandant Vladimir Knežević-Volodja in politkomisar dr. Slavko Zore-Griša). Pri zaprisegi njenih borcev na Koradi 28. septembra je bil navzoč tudi bataljon Garibaldi, ki so ga nekaj časa imeli za 5. bataljon te brigade. Ko sta se iz Soške brigade 1. oktobra razvili dve brigadi, in to 1. soška in 2. soška brigada, je novoustanovljeni operativni štab soških brigad naročil štabom, zato da bi bila njihova operativna moč večja in njihova vojaška organizacija trdnjša, naj združijo bataljone v brigado. To je imenoval po zgledu na drugi dve brigadi na desnem bregu Soče 3. soško brigado. Svoj ukrep je pozneje pojasnil takole:

»Kar se tiče bataljona Garibaldi, je tako: navodila so bila pismena in ustmena, da se na teritoriju zahodno od Soče poveže v 1. soško brigado vse obstoječe bataljone, čete, povezane in nepovezane grupe in posebej glede Italijanov ni bilo nikjer izjavljeno niti ni bilo govora, da bi oni tvorili poseben položaj. Ob prihodu tovariša Volodje [po 23. septembru, op. T. F.] na tukajšnji teritorij je obstajal bataljon 'Garibaldi', ki je štel 120 mož, vsak dan pa so se pri naših slovenskih

⁶² Arhiv IZDG, f. 532/II, Babičevo pismo 30. avgusta 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.

⁶³ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 290–292 (dalje: Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB); Galliano Fogar: Od ilegalnega antifašizma do proletarske brigade. Nova Gorica 1974.

⁶⁴ Radosav Isaković-Rade: Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 107–110.

⁶⁵ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 395–403.

⁶⁶ Maks Zadnik: Istrski odred. Nova Gorica 1975, str. 99–102.

⁶⁷ Giovanni Angelo Colonnello: Guerra di Liberazione. Friuli, Venezia Giulia, zone Jugoslave. Udine 1965, str. 27–37; Lizzero: Origini e peculiarità, str. 220–221. Giovanni Padoan (Vanni): Abbiamo lottato insieme. Partigiani italiani e sloveni al Confine orientale. Udine 1965, str. 23–31; Ferdinando Mautino: Guerra di popolo. Storia delle formazioni garibaldine friulane. Padova 1981, str. 33–47.

⁶⁸ Aldo Moretti: La Resistenza armata di fronte alla D.C. nel 1943 in Friuli. Storia Contemporanea in Friuli, IX/1979, št. 10, str. 224–247; Fermo Solari: L'armonia discutibile della Resistenza. Confronto tra generazioni. Milano 1979, str. 68–75.

⁶⁹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 90, poročilo narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. septembra 1943.

⁷⁰ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 574–575 in 582–585.

⁷¹ Arhiv IZDG, f. 532 part., poročilo okrožnega komiteja KP Slovenije za Tolminsko 16. septembra 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko.

edinicah prijavljali prostovoljci, italijanski državljani. Štab bataljona 'Garibaldi' je izjavil, da želi ostati pod našo komando. Pri tem formiranju je sodeloval namestnik komandanta POZ tov. Veljko [Dušan Bravničar], ki pri tem formiranju ni stavil nikake nasprotne pripombe. Ko smo našli zvezo še z bataljonom 'Friuli' in nekaj nepovezanimi italijanskimi skupami in spričo vedno večjega dotoka italijanskega življa, smo zaradi nastale potrebe povezali vse v 'Garibaldijevo' brigado. Italijani so ponovno izrazili željo, da zaradi pomanjkanja izkušenj ostanejo pod našo komando. O vsem tem smo izčrpno obvestili cono z dopisom od 5. oktobra 1943.⁷²

Ta dopis se ni ohranil. Če je bila njegova vsebina taka, kot je predstavljena tukaj, potem je sklep o združitvi bataljonov v brigado Garibaldi bil sprejet že pred 5. oktobrom.

Ko je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo v svojem poročilu, ki smo ga že navedli, omenil pismo vodstva garibaldinske brigade, je verjetno mislil na pismo instruktorja centralnega komiteja KP Italije za Furlanijo Maria Lizzera-Andrea (Lima), ki se najbrž ni ohranilo. Zaradi nemške ofenzive mu je lahko na prošnjo, da mu pomagajo pri organizaciji partizanstva v Furlaniji, odgovoril šele 7. oktobra. Poslal mu je v pomoč svoja člana Darka Marušiča-Blaža in Vincenza Marcona-Davillo, ki je tedaj že drugič odšel med italijanske partizane na desnem bregu Soče. V pismu Lizzero je zapisal: »Drugi naš ukrep je, da se oba furlanska partizanska bataljona, ki sta sedaj vključena v našo Soško brigado, iz nje izločita in kreneta v Furlanijo. Svetujemo Vam, da se takoj lotite organiziranja Furlanske brigade. Kot jedro naj služita oba Furlanska bataljona, ki prideta k Vam, za štab te brigade pa uporabite tov. Blaža in Davillo.« Svetoval je, naj bi Marušiča uporabili za politkomisarja in Marcona za njegovega namestnika, tj. za partijskega organizatorja v brigadi. »Mesto komandanta naj po našem mnenju zasede domači Furlan, ki ima največ vojaškega znanja in ostalih komandantskih odlik,« je še svetoval. Napotke glede vojaških nalog sta dobila ustno Marušič in Marcon, pokrajinski komite KP Slovenije pa je še posebej pismeno poudaril pomembnost naloge rušenja železniške proge in avtomobilske ceste Videm-Ponteba-Trbiž. Zato je z njima poslal britanskega stotnika Ratcliffa, ki je bil strokovnjak za

rušenje prog. Obljubil je tudi, da bo poslal potrebno razstrelivo.⁷³ Da je poslal Marušiča in Marcona v Furlanijo, to je pokrajinski komite KP Slovenije navedel tudi v poročilu centralnemu komiteju, dne 9. oktobra:

»V pogledu organizacije vojske moramo posebej omeniti našo skrb za organiziranje italijanske osvobodilne vojske. V Brdih in Beneški Sloveniji sta namreč nastala dva furlanska bataljona, vsak po več sto mož močan. V ta bataljona so prišli Furlani s furlanskega ozemlja, ki nikakor ne spada k bodoči Sloveniji. Na prošnjo instruktorja CK KPI za Furlanijo tov. Lima smo poslali k tem bataljonom zelo krepko začasno pomoč, in sicer tov. Davillo in tov. Blaža. Dobila sta nalogo, da izločita oba furlanska bataljona iz Soške brigade, organizirata iz njih prvo furlansko brigado in s to brigado kreneta v notranjost Furlanije (glej prilogi!). Odločili smo se za tako velike žrtve v kadrih kljub naši lastni revščini prvič zato, ker je danes še bolj kakor prej pomembno nastajanje demokratične italijanske vojske, in drugič, ker sami nismo mogli priti do živega pontebški železnici, ki dela s polno paro.«⁷⁴

Dan pozneje je Lizzero pisal že drugo nam znano pismo vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko, predvsem Veluščku, ki je bil takrat sekretar pokrajinskega komiteja KP Slovenije. V njem je prosil, naj po radiu sporočijo britanskemu poveljstvu, da je na Monte Pasubio skupina britanskih vojakov, ki prosi za denar, živež in obleko. Na koncu mu je sporočil: »Jaz sem organiziral tri bataljone italijanskih partizanov in delo se dobro nadaljuje.«⁷⁵ Ohranilo pa se je tudi Lizzerovo pismo bataljonu Friuli, z dne 9. oktobra, v katerem je na koncu zapisal: »Sedaj čakam, da se kurir vrne od tam, da pokaže pot, po kateri bodo prihajali ljudje, ki se vam bodo vsak dan priključevali. Ko boste imeli zadostno število ljudi, ustanovite nov bataljon, ki se lahko imenuje JC. Pisacane; tedaj boste trije bataljoni in boste ustanovili brigado patriotov Garibaldi. V tem primeru se bo bataljon Garibaldi preimenoval v A. Gramsci. Tako mi ne bomo pozabili naših velikih bojevnikov.«⁷⁶

Iz dokumentov, ki smo jih navedli, lahko sklepamo, da je pri vseh dejavnikih narodnoosvobodilnega gibanja tako na slovenski kot italijanski strani bila trdna od-

ločnost, da se v Furlaniji ustanovi posebna italijanska partizanska brigada. To, da so italijanske partizanske enote želele delovati pod slovenskimi krajevnimi partizanskimi štabi, je za tisti čas popolnoma naravno, saj še ni bilo višjih italijanskih poveljstev, ki bi se jim lahko podredili.

Marušič in Marcon sta 12. oktobra prišla najprej do operativnega štaba soških brigad. Ta jima je pojasnil, kaj je do takrat ukrenil glede italijanskih partizanskih bataljonov. To je tudi posebej sporočil štabu primorske operativne cone v poročilu, ki ga mi že poznamo.⁷⁷ Nato sta Marušič in Marcon odšla v Beneško Slovenijo, kjer sta se sestala z »začasnim štabom italijanske brigade«, kar pomeni, da so jo formirali še pred njunim prihodom. O njunem delu je Marušič 16. oktobra, ko se je že vrnil na osrednje Primorsko, poročal dr. Beblerju:

»V Benečiji sem se sestal z začasnim štabom italijanske brigade ter jim skupno s tov. Davillom razložil naloge, ki jih čakajo; teritorij, na katerem naj operirajo, jim spočetka ni bil ravno všeč, ker da je teren še neorganiziran. Prepričevala sva jih o vsem potrebnem in so se nazadnje vsi strinjali. Pri brigadi sva dobila dva tovariša člana KPI, ki sta prišla iz Vidma (zgleda, da sta bila člana OK KPI za Videm) – pooblaščenca od tov. Lime, ki je trenutno bil za dalj časa odsoten, da pomagata pri organiziranju it.

partizanskih oziroma patriotskih edinic. [...] O organizaciji partizanstva ter vlogi partije v partizanstvu sta imela čisto pravilne pojme in tudi že direktive KPI. Part. organizacija v četah in bataljonih je slična naši. Morala pri Italijanih je precej visoka, poskusili so že prvo akcijo na pontebesko železnico, a brez uspeha. Pravkar pa so dobili precej točne podatke o tej železnici in o straži na njej. Zaplenili so Nemcem 150 q žita (pšenice). Tam se nahajajo tudi Mark [Peter Markandel, op. T. F.] in Tribuno [Mario Modotti, op. T. F.] ter Marega. Kaže, da bo Tribuno ostal komandant brigade, Marega postane pol. komisar ter Davilla partorg. brigade.«⁷⁸

Kot vemo, je pokrajinski komite KP Slovenije za Primorsko svetoval, naj politkomisar brigade postane Marušič. Toda tega so medtem (6. oktobra) brez Beblerjeve vednosti imenovali za politkomisarja Tržaške divizije,⁷⁹ zato se je hitro vrnil iz Beneške Slovenije, medtem ko je Marcon ostal tam (za vedno).⁸⁰ Ko je pokrajinski komite KPS dobil omenjeno Marušičevo poročilo z že omenjenima Lizzerovima pismoma,⁸¹ je 19. oktobra poročal centralnemu komiteju KP Slovenije o ustanovitvi tretjega italijanskega bataljona v Furlaniji (prej je namreč poročal le o dveh, ki sta bila v najtesnejšem stiku z briškimi partizani) in poveljstva za tri Benečije, katerega vodilna

⁷² Zbornik NOV, VI/7, dok. 252, poročilo operativnega štaba soških brigad 12. oktobra 1943.

⁷³ ZA CK ZKS, št. 1354, pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Slovenijo 7. oktobra 1943 Mariu Lizzeru.

⁷⁴ Arhiv IZDG, f. 532/I part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 9. oktobra 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

⁷⁵ Arhiv IZDG, f. 534/II part., pismo Maria Lizzera 10. oktobra 1943.

⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 534/II part., pismo Maria Lizzera 9. oktobra 1943 poveljstvu bataljona Friuli.

⁷⁷ Glej opombo 70.

⁷⁸ Zbornik NOV, VI/7, dok. 264, pismo D. Marušiča 16. oktobra 1943 dr. Alešu Beblerju.

⁷⁹ Ko je D. Marušič v operativnem štabu soških brigad v Goriških Brdih zvedel, da so ga imenovali za političnega komisarja Tržaške divizije, je odšel na Banjško planoto. Tam mu je komandant operativnega štaba za zahodno Slovenijo Lado Ambrožič-Novljan naročil, naj takoj odide v svojo divizijo na južnem Primorskem. Dne 17. oktobra pa je operativni štab za zahodno Slovenijo za političnega komisarja te divizije imenoval Branka Babiča, Marušiča pa za njegovega namestnika. Babič v divizijo še ni prispel, ko je nemška vojska 24. oktobra 1943 pri napadu na štab Tržaške divizije v Lipi na Krasu ujela Marušiča, vendar ji je takoj ušel. Od 20 mož štaba jih je padlo 14, med njimi tudi komandant divizije Robert Borštnar. Ker so divizijo kmalu ukinili, so Marušiča imenovali za namestnika političnega komisarja Goriške divizije. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 7. novembra 1943 določil Marušiča za pomoč italijanskim partizanom in imenoval za namestnika političnega komisarja Goriške divizije Vaso Kogejca, vendar je Marušič na poti na mladinsko konferenco 17. novembra 1943 v Srednjem Lokovcu pri Čepovanu padel kot namestnik političnega komisarja te divizije.

⁸⁰ Marcona so italijanski partizani v Furlaniji obtožili izdajstva, obsodili na smrt in ga tudi usmrtili. Glej Babič: Primorska ni klonila, str. 205–208.

⁸¹ Glej opombo 75 in 76.

osebnost je bil Lizzero. Na koncu je poudaril: »Pomembno je, da se pričlenja ponovna mobilizacija Furlanov iz Monfalcona v omenjeno brigado, torej v Furlanijo, in ne kakor sprva k nam na Kras.«⁸²

PRVI NESPORAZUM IN NJEGOVA ODPRAVA

V prvem mesecu življenja in delovanja prvih italijanskih bataljonov je bilo med njimi in slovenskimi partizanskimi enotami na desnem bregu Soče vzajemno sožitje in sodelovanje; viri ne omenjajo nobenega nesporazuma ali neljubega pripetljaja.

Ko so 10. oktobra ukinili operativni štab soških brigad in isti dan v Kobaridu ustanovili štab Goriške divizije (komandant Albert Jakopič-Kajtimir in politkomisar Rudi Mahnič-Brkinc), je ta prevzel vodstvo vseh slovenskih partizanskih enot na desnem bregu Soče. Naslednji dan je izdelal načrt za razmestitev in delovanje podrejenih mu enot in naročil štabu 1. soške brigade: »Italijansko brigado odpošljite takoj v smislu naredbe, ki smo vam jo že poslali, dalje v notranjost Furlanije z nalogo rušenja komunikacij, napadanja okupatorja ter dviganja narodnega upora in revolucionarnega duha v sami Italiji.«⁸³ Ne vemo, kaj je določala omenjena odredba, ker ni ohranjena, pač pa je štab še isti dan preklical navedeni sklep in odredil, da naj italijanska brigada »formira 3 bataljone, od katerih naj najbližji prekorači progo Udine-Pontebba ter naj prodre v Karnijo, kjer so ljudje zelo revolucionarni in je tudi teren zelo ugoden za partizanstvo. Tu naj ruši vse komunikacije iz sev. Italije proti vzhodu kakor tudi komunikacije, ki vežejo Nemčijo in Italijo. Z mobilizacijo in propagando naj prodre čimbolj proti zapadu, organizira naj nove borbene edinice ter naj zanese oboroženo borbo v samo Italijo. Oba ostala bataljona pa naj operirata sev. zapadno od Čedadna na liniji Udine-Nimis-Tarčent-Gemona-Osoppo-Tomba-Udine.«⁸⁴

Razumljivo je prizadevanje štaba Goriške divizije, da bi bile partizanske enote obeh narodov razmeščene čimbolj smotrno (ena brigada v Goriških Brdih, druga na Kobarškem in v Beneški Sloveniji in tretja severozahodno od Vidma in v Karniji) in da bi se narodnoosvobodilni boj razširil čim globlje v Italijo. Kot vemo, je misel o večji revolucionarni zavesti in ugodnejšem tere-

nu za razvoj partizanstva v Karniji ter o potrebi, da se zanese plamen odpora predvsem tja, tlela pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko že od pomladi 1943. Vendar bi zdaj moral štab Goriške divizije to doseči sporazumno, in ne z odredbo, saj je npr. pokrajinsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko od marca 1943 poudarjalo, da italijanske partizanske enote ne bodo podrejene slovenskim poveljstvom.

Verjetno je že Marušič, ki je okrog 11. oktobra odšel čez Sočo in prek 1. soške brigade k italijanskim bataljonom, imel nalogo, da jih napoti v notranjost Furlanije. Morda jim je prav on izročil navedeno odredbo štaba Goriške divizije.⁸⁵ Bataljoni so kljub temu ostali na območju Črni vrh (Montefosca)-Čanebola in niso odšli v notranjost Furlanije. Zato je štab Goriške divizije 25. oktobra poslal k njim politkomisarja Rudija Mahniča in podpredsednika Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo dr. Jožeta Vilfana. Slednji je imel širše naloge za delo v Goriških Brdih in v Beneški Sloveniji. Oba naj bi bataljonu »Garibaldi« izročila ponovno povelje za premestitev k železnici Udine-Pontebba.⁸⁶

Mahnič in dr. Vilfan sta imela takoj naslednji dan sestanek. O tem zvemo iz njune poročila pokrajinskemu komiteju KP Slovenije: »S tov. Rudijem sva bila danes na sestanku s part. birojem treh italijanskih partizanskih bataljonov (Garibaldi, Friuli, Pisacane), ki se nahajajo v Beneški Sloveniji. Dobili smo jih čisto na vzhodnem robu Ben. Slovenije.« Na sestanku sta Mahnič in dr. Vilfan »samo ustno načela razgovor o potrebi, da se Italijani umaknejo z našega narodnega ozemlja in da končno le krenejo na akcije«. V pogovoru, ki je »zavzel zelo ostre oblike«, so se pokazala nesoglasja, »ali spada Slovenska Benečija v naše organizacijsko in vojaško področje, ali Slovenska Benečija sploh spada k slovenskemu narodnemu ozemlju«. Štab Goriške divizije je dobil novice o slabem odnosu nekaterih italijanskih partizanov iz omenjenih bataljonov do slovenskih ljudi v Beneški Sloveniji. Slovenska odposlanca bi morala tudi to vprašanje postaviti na dnevni red sestanka. O tem je bil tudi govor v navedenem povelju, ki naj bi ga izročila štabu bataljona Garibaldi. Vendar tega povelja nista izročila, saj je bilo preostro glede na to, kar sta ugotovila; bilo je le nekaj posameznih pojavov,

ki pa so jih zatrli že v samih bataljonih.⁸⁷ Verjetno je za ta sestanek bataljon Friuli 26. oktobra pisno pojasnjeval, da karnska cona ne daje možnosti za aktivno partizansko dejavnost («che la zona carnica . . . non offre possibilità di attiva azione partigiana»), in je za to navedel celo osem razlogov (gorsko območje z redkimi prometnimi potmi, neprehodnost gorskih prelazov zaradi snega, gospodarska siromašnost, oddaljenost od strateških političnih in vojaških središč, reka Tagliamento kot velika ovira itd.).⁸⁸ Kako so rešili vprašanje odhoda bataljonov v notranjost Furlanije, je štab divizije poročal 27. oktobra nadrejenemu štabu 3. alpske operativne cone (komandant Lado Ambrožič-Novljan in politkomisar Dušan Kveder-Tomaž):

»V smislu naredbe bivšega operativnega štaba soških brigad smo na sestanku part. biroa teh treh bataljonov uredili celo zadevo takole, in sicer samo do nadaljnjega: Eden bataljon se čimprej premakne v Karnijo, prek žel. proge Udine–Pontebba–Tarvisio, ostala dva bataljona pa se premakneta z našega organizacijskega in vojaškega sektorja na črto Nimis–Gemon. Vsi trije bataljoni naj takoj začno z vojaškimi akcijami, rušenjem železnice Udine–Pontebba. Z nami drže kurirsko zvezo. Slovence, ki bi

zašli v njihove bataljone, takoj odpremljati v naše edinice. Mobilizirajo samo svoje ljudi – Italijane, mobilizacijo naših izvrše naše edinice, ki že zasedajo njihov dosedANJI sektor. [. . .] Danes so napravili pokret, bat. 'Garibaldi' v smeri proti Monteapertu, središču naše Benečije, bat. 'Friuli' se noče premakniti, dokler ne dobi za to posebnega naloga od KPI, bat. 'Pisacane' pa se drži dogovora in pojde, kot je javil tov. Davilla, čimprej v Karnijo. Mi smo takoj dali nalog našim edincam, da sistematično izrinejo ital. bataljone z našega sektorja, da vrše mitinge in istočasno izvrše mobilizacijo, da se pri vsem tem izognejo vojaškim konfliktom z ital. bataljoni.«⁸⁹

Dan po sklenjenem začasnem dogovoru, ki naj bi ga – kot zvemo iz Vilfanovega poročila 30. oktobra – potrdilo še vodstvo KP Italije, sta prišla k dr. Vilfanu zastopnika bataljona Friuli Coderin-Arno in Mario Foschiatti-Guerra. Poskušala sta doseči spremembo dogovora.⁹⁰ »Arno in Guerra sta začela trditi, da sva midva z Rudijem zlorabila šibkost najinih partnerjev – Arno je bil med njimi – in sva vsilila dogovor, ki škoduje italijanski revoluciji. Guerra je razen tega tvezil o nekem sporazumu, sklenjenem med našo partijo in KPI aprila letos v Moskvi, po katerem naj bi bila meja So-

⁸² Arhiv IZDG, f. 532/I part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Slovenijo 19. oktobra 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

⁸³ Zbornik NOV, VI/7, dok. 247, navodila štaba Goriške divizije 11. oktobra 1943 štabu 1. soške brigade.

⁸⁴ Zbornik NOV, VI/7, dok. 248, navodila štaba Goriške divizije 11. oktobra 1943 štabu 1. soške brigade.

⁸⁵ Iz poročila operativnega štaba soških brigad z dne 12. oktobra 1943 zvemo, da sta Marušič in Marcon prišla tja 12. oktobra 1943 z odredbama štaba primorske operativne cone, z dne 5. in 7. oktobra 1943, ki se verjetno nista ohranili. Ni pa znano, ali sta prinesla tudi navodila štaba Goriške divizije, z dne 11. oktobra 1943.

⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 535/I part., pismo štaba 27. divizije 25. oktobra 1943 poveljstvu bataljona Garibaldi (v italijanščini). Pismo odreja: »1. Vse vaše enote se takoj premestijo na odsek, ki vam je določen na podlagi omenjenega sporazuma in povelja Goriške divizije. 2. Ko boste zapustili naše ozemlje, morajo vaše enote ravnati prijazno s civilnim prebivalstvom, drugače bodo naše enote proti krivcem prisiljene ukrepati z orožjem. 3. Oditi morate že danes, ker bodo naše enote iz strateških razlogov zasedle vaš odsek.«

⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 532 part., poročilo dr. J. Vilfana in R. Mahniča 26. oktobra 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije.

⁸⁸ Le brigate Garibaldi nella Resistenza. Documenti. Vol. 1, agosto 1943 – maggio 1944. Milano 1979, dok. 12, pismo komandanta bataljona Friuli 26. oktobra 1943.

⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 535/I part. in Zbornik NOV, VI/8, dok. 46, op. 4.

⁹⁰ Iz Vilfanovega pisma 30. oktobra 1943 zvemo, da je dogovor določal: »1) italijanski bataljoni se premaknejo na sektor Humin–Neme, čim bližje železnici, na samo pobočje beneškega hribovja, 2) italijanski bataljoni začnejo takoj z akcijami, 3) vzdružujejo zvezo z nami, 4) partizane Lahe pošljemo mi v njihove bataljone, oni pošljejo v našo vojsko vse partizane Slovence, 5) njih dosedanje ozemlje zasedejo naše čete, 6) naše čete krijejo njih dovoz iz Čedadada itd., tako da v ta namen ni treba, da puste Italijani svoje čete, 7) mi vršimo na po nas zasedenem teritoriju mobilizacijo.«

ča-Nadiža. Jaz sem se postavil na stališče, da je naš dogovor sklenjen kot kompromis v vidu dokončne rešitve med partijama, čeprav je za nas Slovence problem rešen.»⁹¹

Štab Goriške divizije je popolnoma soglašal z vsem, kar sta opravila Mahnič in dr. Vilfan pri italijanskih bataljonih. Tako je 28. oktobra pisal dr. Vilfanu, da je trdno odločen izriniti italijanske bataljone s slovenskega narodnega ozemlja in da je že dal povelje za to 2. soški brigadi. To povelje se ni ohranilo. »Ital. bataljonom bomo v smislu dobljenih podatkov in našega sporazuma s partorgom teh bataljonov dali nalog, da se umaknejo z našega organizacijskega in vojaškega sektorja, da ne vrše mobilizacije našega naroda, itd., po točkah, ki so Ti znane, sicer bomo vojaško postopali.« Takrat je štab te divizije tudi sklenil, da bo beneške Slovence dosledno mobiliziral v slovensko narodnoosvobodilno vojsko, pa četudi z vojaško prisilo.⁹² Sodim, da je ta ukrep ob taki narodni zavesti, kot se je po dolgoletnem raznarodovanju lahko še ohranila pri beneških Slovencih, povzročil narodnoosvobodilnemu gibanju več škode kot koristi.

Pokrajinski komite KP Slovenije za Primorsko ni soglašal s takim reševanjem medsebojnih odnosov med slovenskimi in italijanskimi partizani. V svojem pismu partijskemu organu pri štabu 3. alpske operativne cone je 1. novembra zahteval, da ta nemudoma odpravi spore med slovenskimi in italijanskimi partizani. Navedel je celo 11 točk, ki jih je verjetno zasnoval dr. Bebler, kot podlago pri reševanju te zadeve. Navedli jih bomo po vrsti:

»1. Vprašanje slovenskih narodnih mej je neodvisno od taborjenja in rekrutiranja italijanskih partizanov na slovenskem ozemlju. Za bodoče pravične narodne meje je odločilno edinole število udarcev, ki jih od naših ali katerihkoli partizanov dobi hitlerjevska vojska.

2. Zato danes ni čas prepirati se z italijanskimi partizanskimi četami o naših narodnih mejah, temveč je nasprotno tako prepiranje skrajno škodljivo, ker zavira skupen boj, zavira rekrutacijo, odvrča pozornost od akcij itd.

3. Čete in štabi morajo zato takoj prekiniti diskusijo o narodnih mejah, o pravicah rekrutiranja in taborjenja itd. itd. ter se posvetiti izključno vprašanjem akcij, ločenih ali skupnih, in vprašanjem medsebojne pomoči slovenskih in italijanskih čet.

4. Stremeti moramo za tem, da se italijansko partizanstvo razmahne, in mu moramo zato pomagati s kadri, nasveti, orožjem, municijo in opremo.

5. Za razširitev italijanskega partizanstva bi italijanske čete v Benečiji storile mnogo, če bi svoje operacijsko področje prenesle čim bolj globoko v notranjost Italije. Če bi tega vprašanja ne bilo, bi bilo vseeno, kje italijanski partizani taborijo in rekrutirajo.

6. V korist slovenskemu narodu in italijanskemu delovnemu ljudstvu je, če se v Benečiji čim več rekrutira, pa naj rekrutirajo naši ali Davilla.

7. Vprašanja, kje bo kdo taboril ali rekrutiral, naj se rešujejo izključno po medsebojnem tovariškem pogovoru, v katerem naj imajo eni in drugi pred očmi izključno en cilj: čim več partizanov, čim več akcij.

8. Zato naj takoj preneha vsakršno poveljevanje naših komandantov italijanskim četam, zlasti poveljevanje v obliki ultimativov o izpraznitvi tega ali onega kraja in o prepovedi rekrutacije.

9. Tiste komuniste, ki so kot komandanti izdajali take ultimats (tov. Kajtimir in Rudi Brkinc), naj se pokliče na odgovornost zaradi šovinizma.

10. Če bi po vsem tem ostale kake resnejše sporne točke, naj se prepustijo CK KPJ in CK KPI.

11. V kolikor pa so za takimi spori čutili vplivi badoglievskih oficirjev, naj se naše organizacije proti temu borijo s tem, da pomagajo organizaciji KPI znotraj italijanskih partizanskih čet s kadri, literaturo (tehniko!) in nasveti.«⁹³

Isti dan je pokrajinski komite o tej zadevi precej obširno poročal centralnemu komiteju KP Slovenije. Sodil je, da sta pri italijanskih bataljonih dve pomanjkljivosti: 1. premajhna napadalnost in 2. preveliko zadrževanje v Beneški Sloveniji. »Kljub temu vztrajamo na potrebi kadrovske pomoči, ker se sicer partizanstvo ne bo širilo po ostali Italiji, ampak bi znalo z nastopom zime zaiti celo v krizo.« Zato je nameraval ponovno poslati k bataljonom Darka Marušiča (Tržaško divizijo so namreč pravkar ukiniteli), vendar, kolikor vemo, se to ni zgodilo. Marušič je novembra padel na Banjski planoti. Pokrajinski komite KP Slovenije je sodil, da so slovenski partizanski štabi bili preostri. »Očividno žive v prepričanju, da se borijo za naše narodne meje, če preganja-

jo italijanske partizane iz Benečije. Naše stališče pa je, da je za bodoče pravične meje edino značilno, koliko udarcev od naših ali drugih partizanov dobi Hitler. Zato sicer skušamo doseči, da bi se italijanski partizani premaknili prek Tilmenta, to pa **izključno zato in z argumentom**, da je treba partizansko gibanje širiti v notranjost Italije.« Pokrajinski komite KP Slovenije nadaljuje: »Smatramo, da bi bilo potrebno dvojce: prvič, da sporočite zoni in nam jasno stališče o tem vprašanju, in drugič, da nudimo italijanskemu partizanstvu še večjo kadrovsko pomoč. Gre za politične in vojaške kadre, ki obvladajo italijansčino. Ker bo take pri vas težko najti, predlagamo, da bi zanje prosili vrhovni štab, ki bi jih lahko dobil v **Dalmaciji**.«⁹⁴

Nimamo odgovora centralnega komiteja KP Slovenije, vendar bomo njegovo nabelno stališče spoznali iz nekega drugega pisma.⁹⁵ Vemo, da je bil 2. novembra na sedežu štaba 3. aplske operativne cone sestanek, za katerega je prosil pokrajinski komite KP Slovenije in ki so se ga udeležili sekretar centralnega komiteja KP Slovenije Franc Leskošek-Luka, ki je bil na Primor-

skem od 23. septembra, dr. Bebler, Kveder in morda še kdo (komandant cone Ambrožič?). Da je sestanek bil, vemo iz pisma pokrajinskega komiteja KP Slovenije dr. Vilfanu, z dne 4. novembra, ki vsebuje kritiko njegovega odnosa do italijanskih bataljonov. »Radi bi te prepričali zategadelj, da je nujno potrebno, da vprašanje narodnih mej odstavite z dnevnega reda. Namesto vprašanja o **slovenskih** in **italijanskih** vaseh postavite vprašanje **nemških** posadk. [...] Zato Ti naročamo, da organiziraš takoj nov razgovor s tako imenovanim partburojem italijanskih čet. Na tem sestanku jim sporočiš, da se organizira sestanek med sekretarjem CK KPS tov. Leskoškom in enim članom tajništva KPI. Na tem sestanku se bodo tovariško rešila vsa tekoča vprašanja.« Kot drugo nalogo mu je določil družno delo z italijanskimi bataljoni in izvedbo političnega tečaja v njih.⁹⁶

Ko je dr. Vilfan dobil to pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije, ga ni bilo več v Beneški Sloveniji. V pismu 9. novembra je ponovno pojasnil svoje stališče do reševanja nacionalnega vprašanja v Beneški Sloveniji⁹⁷ in obžaloval, da se ni mogel po-

⁹¹ Arhiv IZDG, f. 532/II part., poročilo dr. J. Vilfana 30. oktobra 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko Slovenijo.

⁹² Arhiv IZDG, f. 273/I part., pismo štaba 27. divizije 28. oktobra 1943 dr. J. Vilfanu. 24. oktobra je štab 2. bataljona 18. brigade pisal bataljonu Friuli, naj mu pošlje Slovence, ki jih bo mobiliziral, kajti tudi on »ima potrebe po moštvu«. Tudi 2. novembra je pisal bataljonom Friuli, Garibaldi in Pisacane, da morajo v zvezi z razgovori, ki so jih imeli s predstavnikom 18. brigade, poslati v slovenske partizanske enote »vse Slovence in Slovenke, kakor to mi delamo z vojniki italijanske narodnosti, katere pošiljamo dnevno v vaše bataljone ali pa v brigado Triestina d'Assalto.«

⁹³ Arhiv IZDG, f. 535/I part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Slovenijo 1. novembra 1943 partorgu Alpske operativne cone NOV in PO Slovenije.

⁹⁴ Arhiv IZDG, f. 532/I part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Slovenijo 1. novembra 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

⁹⁵ Glej opombo 104. Dne 29. novembra 1943 je glavni štab NOV in PO Slovenije pisal štabu 3. operativne cone »Alpske«: »Nepravilno je, da se komandant tov. Novljan [Lado Ambrožič] spušča z nekaterimi voditelji italijanskega osvobodilnega gibanja v diskusijo glede bodočih mej med Slovenijo in Italijo. Pred našo vojsko za sedaj stojе popolnoma drugačne naloge, za izpolnitev katerih je treba v interesu slovenskega kakor tudi italijanskega naroda angažirati vse naše kakor tudi italijanske sile. Glede ureditve bodočih mej bodo z obeh strani določene posebne komisije. Za primer nezdravih odnosov navajamo sledeče: V Benečiji je logoroval bataljon italijanskih partizanov. Štab ene od vaših brigad je pred komando tega bataljona alternativno postavil, da se umakne s slovenskega teritorija ali pa se priključi našim edinicam. V podkrepitev navedene zahteve je omenjenemu bataljonu zagrozil, da ga bo napadel.« (Zbornik NOV, VI/8, dok. 144).

⁹⁶ Arhiv IZDG, f. 532/I part., pismo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko Slovenijo 4. novembra 1943 dr. J. Vilfanu.

⁹⁷ »Izhodišče mojega dela v Slovenski Benečiji je bilo, da Slovenska Benečija spada k ozemlju Zedinjene Slovenije, da je to z naše strani vprašanje, o katerem se ne diskutira, da gre samo za to, da v tem okviru zgradimo politično organizacijo. Bil sem tega prepričan na podlagi vse naše literature, zlasti na podlagi populariziranja bojov naših brigad v Benečiji. Iz tega se mi je postavila naloga, da pridobim tamkajšnje prebivalstvo za Slovenijo. Iskal sem v programu OF tisto, kar najbolj odgovarja Benečanom. Prepričan sem, da je v njem takega dovolj in da bi se Benečani v razmeroma prav kratkem

govoriti s predstavniki italijanskih bataljonov kot komunist s komunisti.⁹⁸ Nalogo, da pripravi sestanek, je dobil namestnik politkomisarja 3. alpske operativne cone Branko Babič-Vlado, ki je zato 4. novembra odpotoval v 20. brigado (bivšo 3. soško) v Beneško Slovenijo. Od tam je poslal kurirja v 18. brigado (bivšo 2. soško), od koder so poslali patroljo v štab brigade Garibaldi; nesla je vabilo, naj Lizzero in Marcon odpotujeta s patroljo k 20. brigadi, kjer ju bo pričakal Babič.^{98a}

Sestanek je bil v vasi Imenje v Goriških Brdih po nekaterih podatkih 13., po drugih pa 20. novembra 1943.⁹⁹ S slovenske strani so se ga udeležili Leskošek, dr. Bebler, Kveder in Babič, z italijanske pa Lizzero in Padoan, politični komisar novega italijanskega partizanskega bataljona Mazzini. Če upoštevamo tedanje stališče omenjenih slovenskih predstavnikov, ki smo ga že nekajkrat navedli, se mi ne zdi popolnoma verjetno tisto, kar o vsebini sestanka piše Giampaolo Gallo v svojem članku *Attività diplomatica dei garibaldini Friulani* (Diplomatska aktivnost furlanskih garibaldincev, *Storia contemporanea in Friuli*, IV/1974, št. 5, str. 60–61). Oni namreč niso mogli zahtevati, »da vse italijanske partizanske formacije, ki operirajo v tej coni, pridejo v neposredno odvisnost NOVJ ali pa se premestijo bolj na zahod«. Takšno zahtevo so predstavniki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja postavili šele jeseni 1944, seveda v zelo drugačnih mednarodnih razmerah. Gallo prikazuje zadevo tako, kot da bi šele potem, ko so italijanski predstavniki zavrnili zahteve slovenskih predstavnikov, prišlo do »drugega načela, tistega o sodelovanju na podlagi enakopravnosti in medsebojnega upoštevanja«. Saj so vendar slovenski predstavniki s takim stališčem želeli sestanek. Zato Gallo pove zelo malo, ko navede: »Rezultata sestanka v Imenju sta dva: odbitje ozemeljskih vprašanj in vojaško sodelovanje na podlagi enakopravnosti.« Bolj verjamem temu, kar o sestanku piše Padoan v knjigi »Abbiamo lottato insieme« (str. 33–35), pa še to s pripombami. O tem sestanku se je ohranil podatek tudi na slovenski strani, in to v poročilu štaba 3. alpske operativne cone, z dne 29. novembra 1943 (podpisala sta ga Ambrožič in Kveder, ki se je udeležil sestanka), glavnemu štabu narodnoosvobodilne voj-

ske in pokrajinskih odredov Slovenije. Takole pravi:

»Dne 20. t. m. se je vršil sestanek s predstavnikom CK KPI. Sestanek je organiziral in vodil tov. Leskošek. Tov. Tomaž je prisostvoval sestanku po izrecni zahtevi tov. Leskoška, češ da se ga mora udeležiti kot kandidat CK. Sestanku sta prisostvovala člana PK tovariš Primož in Vlado.

Na vašo odredbo bomo v bodoče prepuščali nadaljnji kontakt le članu PK tov. Primožu. O političnem sporazumu vam j. najbrž že poročal tov. Leskošek. V vojaškem pogledu je bila sklenjena pomoč njihovim štirim bataljonom, ki se nahajajo na področju zapadnih Brd in zapadne Slovenske Benečije, o čemer smo se ustno dogovorili s štabom XXVII. divizije.«¹⁰⁰

Naj povem, da še nisem našel Leskoškovega poročila centralnemu komiteju KP Slovenije o političnem delu sporazuma, če je poročilo o tem sploh napisal. Medtem ko Gallo datira sestanek v Imenju s 13. novembrom, ga poročilo štaba cone z 20. novembrom. Ali sta res bila kar dva sestanka na istem mestu in z istimi slovenskimi udeleženci? Italijanski bataljoni so vsi ostali v Beneški Sloveniji do srede decembra 1943.

Približno čez mesec dni je bil na sedežu pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko na Vojskem še en sestanek (o njem so poročali 17. decembra 1943, neki pisec pa navaja, da bi bil že 23. novembra 1943, kar je malo verjetno), ki sta se ga v imenu centralnega komiteja KP Italije udeležila Lizzero in Lampredi, v imenu centralnega komiteja KP Slovenije pa Leskošek in Kveder. Kaže, da so na njem obravnavali širša vprašanja sodelovanja med obema partijama.¹⁰¹

»Kakor bo tov. Luka poročal, smo KPI nudili vsi možno pomoč, zlasti v kadrih za izgradnjo obveščevalne službe, v denarju in nasvetih. Delegata sta živela dva dni pri nas, videla sta pokrajinsko partijsko šolo, mnogo spraševala in diskutirala, tako da sta odnesla zelo mnogo naših izkušenj s seboj. Odveč je pripomniti, da se nista mogla nadejati našim uspehom.

Žalostno pa je, da jim nismo mogli nuditi nikake pomoči v tem, kar najbolj rabijo, to je v kadrih za njihovo vojsko. Štab zone trdi, da nimajo nikogar primernege. Treba je namreč res dobro znati italijansko...«¹⁰²

Zato je conski štab ponovno predlagal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, naj

bi prišli na pomoč Dalmatinci, ki znajo italijansko. Iz nekega drugega vira pa zvemo, da je takrat dal pokrajinski komite KP Slovenije za Primorsko četrť milijona lir za italijansko partizansko vojsko.¹⁰³

V drugi polovici decembra 1943 je centralni komite KP Slovenije razčlenil odnose med slovenskimi in italijanskimi partizani na Primorskem in v Beneški Sloveniji. Ugotovil je, da odnosi niso dobri in da obstaja nevarnost, da se bo okreplil šovinizem na obeh straneh. Zato je zahteval, naj se zadeva čim prej razčisti s pristojnimi ljudmi iz vodstva KP Italije. Ko je centralni komite KP Slovenije pojasnjeval svoje stališče do narodnega vprašanja na Primorskem, je naročil:

»Dolžni ste nuditi vso podporo italijanskemu partizanstvu. Šovinizem najrše sorte bi bil, če bi se iz kakšnih nacionalnih bojazni bali podpirati italijansko partizanstvo ali pa če bi ga preganjali z baz, od koder lahko operira. Edino merilo sme in mora biti čim uspešnejša skupna borba proti Nemčiji in čim uspešnejši partizanski razvoj tako pri nas kakor v Italiji. Seveda pa je treba z vso silo prepečevanja preprečiti, da bi se za 'nacionalnimi pravicami' italijanskega partizanstva kril njegov strah pred akcijami.«¹⁰⁴

Iz sicer redkih poročil posameznih slovenskih partizanskih bataljonov je videti, da je nesporazum iz druge polovice oktobra odmeval tudi na terenu v Beneški Sloveni-

čas u prav tako oklenili OF kakor drugi Slovenci, **če bi mi sami v tej pokrajini delovali.** Prav tako pa sem prepričan, da bi radi identične socialne vsebine prevzeli italijanski partizani, če bi oni bili edini partizani na tem ozemlju. **Italijanski partizani imajo razen tega načrt, da prav s Slovensko Benečijo osvojijo Videm. Če izpeljejo svoj načrt, je po mojem za nas Slovenska Benečija pokopana. In je sporna, kakor hitro pustimo italijanske partizane, da se samo lotijo tega načrta.**«

⁹⁸ Arhiv IZDG, f. 532/II part., pismo dr. J. Vilfana 9. novembra 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko Slovenijo.

^{98a} Ohranil se je podatek, ki kaže na to, da so sestanek pripravljali že prej. Milan Osredkar je 30. oktobra 1943 poročal: »Da uredim vse te laške reči glede mobilizacije, orožje etc., sem poslal kurirja k tov. Davilli (po Mirkovem nasvetu); najbrž se dobim z njim jutri ob 10^h (mi še ni odgovoril). – Obveščevalec mi je tudi rekel, da bo menda v kratkem in v bližini sestanek naših divizionarjev z nekim iz Milana. Če pride res kdo od divizije, mu recite, da bi bilo dobro, če se oglasi tu.« Štab 20. brigade (pismo je napisal dr. Jože Vilfan, podpisal pa komandant France Ogrin) je 4. novembra pisal štabu 18. brigade: »Tukaj se nahaja namestnik politkomisarja operative cone 'Alpske' tov. Vlado, ki naroča, da takoj stopite v zvezo z Garibaldijevo brigado, kamor pošljite svojo patrolo z naročilom, da se s patrolo (to vašo) **takoj** zglati v štabu naše XX. SNOUB tov. **Davila in Lima** ali pa kakšen drug (če omenjenih ni!!) politični predstavnik. Ako imate kakršnokoli prevozno sredstvo, motor, avto, konje, kolo, naj vaša patrola takoj nadaljuje pot do Garibaldincev! Opozarjam vas, da je stvar zelo nujna in zato je treba to takoj izvršiti. Nam. politkomisarja čaka v naši brigadi in zato pohitite s tem. Štab se nahaja v Jajniku pri Št. Lenartu.« Ohranilo se je podobno pismo štaba 18. brigade štabu Garibaldijeve brigade, z dne 4. novembra 1943. Kaže, da je moralo preteči osem ali devet dni do prvega sestanka v Imenjem.

⁹⁹ Branko Babič navaja, da sta bila sestanka dva, in to 12. in 23. novembra 1943, oba v Imenjem s približno istimi udeleženci (Babič: Primorska ni klonila, str. 148–152). Do sedaj nismo našli nobenega pismene vira tistega časa, ki bi pojasnil to vprašanje. Obstajajo samo spominski viri. Imel pa je Babič že pred tem pogovore z Mariom Lizzerom v gradiču pri Fojani, ki je bil last nekega italijanskega majorja (to je bil verjetno tisti major, s katerim je imel spomladi 1943 zveze že štab Briškega bataljona). Glej Babič: Primorska ni klonila, str. 142–147.

¹⁰⁰ Zbornik NOV, VI/8, dok. 146, poročilo štaba 3. operative cone »Alpske« 29. novembra 1943 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.

¹⁰¹ Franc Leskošek-Luka je v svojem poročilu centralnemu komiteju KP Slovenije 19. decembra 1943 poročal: »S predstavniki CK KPI, ki smo ga imeli, smo razpravljali o delu KPI v Italiji; predlagali smo jim, da mi po slovenskem ozemlju in Trstu organiziramo KPS in OF, ker njihova Fronte Nazionale ne dela mnogo in tudi Partija ne. [. . .] Oni so naše predloge vzeli na znanje in rekli, da bo o njih sklepal CK KPI, toda do danes še ni nobenega odgovora.« (Arhiv IZDG, f. 532/I part., Leskoškovo pismo z dne 19. decembra 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije).

¹⁰² Arhiv IZDG, f. 532/I part., poročilo pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Primorsko 17. decembra 1943 centralnemu komiteju KP Slovenije.

¹⁰³ Rado Cilenšek: Organizacijsko-politični razvoj slovensko-italijanskega enotnega antifašističnega gibanja v mešanih predelih; rokopis pri meni, str. 47.

¹⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 532/I part., pismo centralnega komiteja KP Slovenije 26. decembra 1943 pokrajinskemu komiteju KP Slovenije za Primorsko. Pismo je napisal Boris Kidrič.

ji. Slovenski partizani so se pritoževali, da delajo italijanski partizani propagando za vstop beneških Slovencev v njihove enote, kar zavira mobilizacijo v slovenske enote. Kar se tiče zahteve po odhodu italijanskih bataljonov iz Beneške Slovenije, je politkomisar bataljona 18. brigade Milan Osredkar, ki ga je štab te brigade poslal v Beneško Slovenijo, da ugotovi razmere, 30. oktobra iz Črneje poročal: »Garibaldijev bataljon se nahaja sicer zdaj, po izjavi nekega njihovega obveščevalca, tukaj v Skorši (Monteapperta) in so namenjeni proti Luseveri, kdaj, ne vem. Tudi bat. Pisacane je tam. Friuli je v Subitu, od koder se namerava premakniti najprej sem (jutri ali pojutrišnjem), nato v Krnice in naprej na Monte Bernárda.«¹⁰⁵ Kaže, da je še pred sestankom v Imenju prišlo naročilo, naj jih pustijo tam, kjer so. Iz nekaterih sicer redkih poročil iz decembra 1943 povzemamo, da je slovenski 5. bataljon 18. brigade, ki je po ustanovitvi Briško-beneškega odreda decembra 1943 postal njegov 1. bataljon (komandant Peter Markandel-Mark), sodeloval z italijanskimi in da so se skupaj prebijali skozi nemško ofenzivo v novembru in decembru. Že po prvi sovražnikovi ofenzivni akciji od 20. novembra do 5. decembra se je razšla večina borcev bataljona Friuli. Kmalu nato je štab 18. brigade zvedel, da so italijanski bataljoni dobili od nekod navodilo, naj pustijo svoje moštvo domov, da se bo ponovno zbralo spomladi 1944. Zato je 10. decembra štabu svojega 5. bataljona naročil: »Z edinicami italijanskih partizanskih bataljonov je treba postopati kot z našimi slovenskimi partizani. Naši vojaški in politični delavci naj jim nudijo vso pomoč. Pomagati je treba, da se italijanske edinice prečistijo, da se otresejo vpliva oportunističnih badoglievskih šovinstov. Naša dolžnost je, da podpiramo napore zdravih sil v italijanskem osvobodilnem gibanju. Treba je temeljito izkoristiti dejstvo, da se italijanski bataljoni po direktivah oportunističnih elementov v njihovem političnem vodstvu razpuščajo. Edinice italijanskih bataljonov, ki svojega moštva nočejo izpustiti domov, priključite svojim edincam ali pa se z njimi čim tesneje povežite, to je najbolj zdrav del italijanskih partizanov. Te italijanske edinice naj vodijo samostojne akcije, vi jim pri tem pomagajte. Razkrinkajte pri tem ves oportunizem tega razpusta in покаžite, kakšne težke posledice

ce imajo lahko taki ukrepi za razvoj partizanstva v Italiji.«¹⁰⁶

Dan pozneje, 12. decembra, ko se je začela druga nemška ofenzivna akcija severozahodno od Vidma, je štab 5. bataljona 18. brigade poročal: »Vsi bataljoni so namreč dobili okrožnico od CLN, naj pošljejo svoje ljudi domov na dopust za ca. 14 dni, nakar naj jih spet zbero na v naprej določenih mestih. Za bat. Garibaldi je bilo npr. določeno mesto Neblo v Brdih [...] Vendar so poslali svoje ljudi kar tako, kot da naj bi ostali doma. Bat. Garibaldi se je že skoraj popolnoma razbil. Tudi Pisacane in Friuli je že okrnjen, vendar se nekateri ljudje upirajo in so nekatere čete še precej kompletne. [...] Razpustiti se ni hotel bat. Matteoti s komandantom Carlom [Tarcisio Cecuttom, op. T. F.]. Do pred dvema dneva smo bili v istem kraju, takoj ko pa so dobili naredbo o razpustitvi, se je premaknil v neznano smer.«¹⁰⁷ Iz novega poročila tega štaba, z dne 16. decembra, povzemamo, da so ostanki italijanskih bataljonov, ki so šli še okrog 150 partizanov, skupaj s slovenskim bataljonom izdelali obrambni načrt, vendar se ga niso držali, tako da se je v sovražni ofenzivi razšla še večina preostalega moštva. Slovenski bataljon se je iz Črneje umaknil čez Krnice v Robedišče, kjer so se razšli še zadnji ostanki bataljona Garibaldi, in od tam dalje čez Stol na Kobariško.¹⁰⁸

Konec oktobra, ko so že ustanovili 20. brigado, ki je imela svoje operacijsko območje vzhodno od Čedad, se je tudi ona povezala z italijanskim osvobodilnim gibanjem. Dne 30. oktobra je njen štab poročal: »Danes smo imeli razgovor z nekim zastopnikom italijanskega osvobodilnega gibanja iz Vidma, ki nam bo preskrbel nekaj orožja in vojaške opreme. Do konkretnih zaključkov bo prišlo tekom prihodnjega tedna. Jutri pa gre komandant France [Ogrin, op. T. F.] na razgovor z nekim italijanskim karabinjerskim oficirjem in s člani Matteotijevega bataljona iz Čedad. Razgovor se bo vršil v vasi Mirnik ob 15. uri. O zaključkih razgovora vas takoj obvestimo. Predvsem bomo skušali s pomočjo informacij, ki jih bomo dobili od osvobodilne organizacije v Čedadu, pripraviti akcijo na Čedad.«¹⁰⁹ Nimamo poročila o omenjenem Ogrinovem pogovoru v Mirniku, pa tudi do napada na Čedad ni prišlo.

ODHOD DR. ANTONA VRATUŠA V FURLANIJO

V pozni jeseni 1943 je glavni štab NOV in PO Slovenije zvedel, da so v severni Italiji pri Vicenzi skupine italijanskih partizanov, ki želijo vzpostaviti stik s slovenskim narodnoosvobodilnim gibanjem. Zato je poslal tja dr. Antona Vratuša iz 14. divizije NOV in PO Jugoslavije. O tem je obvestil 7. novembra štab 3. alpske operativne cone, ko ga je spraševal, kakšne so koristi Marušičevega odhoda v brigado Garibaldi v Furlaniji. Povedal mu je, da je Vratuša dobil nalogo, »da poveže furlansko brigado z brigado, ki se nahaja pri Vicenzi«. ¹⁰⁹ Dr. Vratuša se je čez nekaj časa vrnil, napisal poročilo, ki ga mi ne poznamo, nato pa so ga spet poslali v severno Italijo, čeprav so za stike z italijanskim narodnoosvobodilnim giba-

njem pooblastili dr. Beblerja. Vendar je dr. Vratuša zaradi pomanjkljivih zvez nekaj časa ostal v Furlaniji. Glavni štab je 20. novembra naročil dr. Beblerju, naj poišče stik z organizacijami KP Italije. »Štab [3. alpske operativne cone, op. T. F.] pa naj z vojaške strani pomaga na ta način, da stopi v čim tesnejši stik z italijanskimi vojaškimi edinicami in jih skuša aktivizirati v borbah na progi, ponekod tudi z direktnim sodelovanjem (v Benečiji) z našimi edinicami.« ¹¹¹

Kaže, da je dr. Vratuša 28. novembra odšel v Furlanijo, kamor ga je poslal dr. Bebler po dogovoru z Lizzzerom. ¹¹² Z njim je odšel tudi Jože Zavadlav-Srečko, da bi pomagal ustanoviti ciklostilno tehniko. Dne 2. decembra je Zavadlav dobil na postaji 2/12 zvezo z bataljonom Mazzini. Ustavil se je pri njem in čez nekaj časa, ko je dobil ustrezen material, začel delati. »Osnoval sem popol-

¹⁰⁵ Arhiv IZDG, nereg. grad., Osredkarjevo poročilo, z dne 30. oktobra 1943. Dne 2. novembra 1943 je poročal štab 18. (Bazoviške) brigade: »Politkomisar Milan [Osredkar], ki smo ga poslali v Benečijo, nam pravkar poroča, da je govoril iz Davillo, ki mu je omenil, da pride v kratkem v Črnejo (kjer se nahaja Milan) ena četa italijanskih partizanov. Na Milanovo opozorilo na dogovor s tov. VILFANOM je izjavil, da ni še nič definitivno sklenjenega, da dogovor še ni potrjen od KPI in se ga zato zaenkrat ne bodo držali. Poskrbite, da se bo ta stvar čim prej rešila in pošljite takoj direktive. Sicer pa izgleda, da bo šlo tudi v Benečiji. Milan je izrazil nasilje ital. partizanov za ustanavljanje odborov, ki bodo te stvari urejevali.« (Zbornik NOV, VI/8, dok. 65.) Dne 6. novembra, ko je imenoval novi začasni štab 5. bataljona (komandant Peter Markandel-Mark in politkomisar Milan Osredkar), mu je štab 18. brigade naročil: »Drži se načela, da do pripadnosti Benečije ne trpimo nobenih kompromisov in da je bila in bo slovenska. Italijani povsod propagirajo zase. To jim očitaj, ker imamo dokaze, da puščajo po vaseh svoje agente, ki tajno delajo. Njihovo propagando je treba absolutno nevtralizirati in jo nadvladati. Pokaži napram njim odločno stališče, da je danes konec vsakih imperialističnih spletkarij, da je njihovo postavljanje in reševanje benečanskega vprašanja, ki ga dejansko sploh ni, ker je slovenska, v duhu mihaিলovičevstva, niti najmanj pa ne sliči to postavljanje partiskemu. Povej jim, da je v njihovem lastnem interesu, da se ne vdajajo nezdravemu, nedemokratskemu imperialistično prežetemu badoglioizmu, ki še vedno sanja o neki hegemoniji sicer poraženih italijanskih imperialistov. Njihova dolžnost je, da pomagajo k prebujenju drugega naroda, kot smo to naredili mi, ko smo organizirali osnove njihovega partizanstva, ne pa da kot partizani, ki bi morali zatirati vsak zarodek imperializma, sami zahajajo v te vode. Povej jim, da bo tudi formalno ta stvar kmalu rešena (v najbližji bodočnosti), da pa mi nismo nikaki formalisti in rešujemo stvari takoj na licu (mesta) in na podlagi dejanskega stanja.«

¹⁰⁶ Arhiv IZDG, f. 286/II part., navodilo 18. brigade 10. decembra 1943.

¹⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 286/I part., poročili 5. bataljona 18. brigade 12. decembra 1943 štabu 18. brigade. Glej tudi Franjo Bavec-Branko: Bazoviška brigada. Ljubljana 1970, str. 116–118.

¹⁰⁸ Arhiv IZDG, f. 286/I part., poročilo 5. bataljona 18. brigade 16. decembra 1943 štabu 18. brigade (Zbornik NOV, VI/9, dok. 76).

¹⁰⁹ Zbornik NOV, VI/8, dok. 56, poročilo štaba 20. brigade štabu 27. divizije NOV in PO Jugoslavije.

¹¹⁰ Zbornik NOV, VI/8, dok. 76, pismo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 7. novembra 1943 štabu 3. operativne cone »Alpske«.

¹¹¹ Arhiv IZDG, f. 219/I part., in Zbornik NOV, VI/8, dok. 146, op. 3, pismo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 20. novembra 1943 štabu 3. operativne cone »Alpske«.

¹¹² Štab 3. operativne cone »Alpske« je 29. novembra 1943 poročal: »Tov. Vratušo je tov. Leskošek zadržal in ga ni poslal naprej. Šele te dni je tov. Vratuša odpotoval po svojih nalogah. Pripominjamo pa, da imamo preko tov. Lime [Mario Lizzero, op. T. F.] lahko zvezo z vsemi italijanskimi edinicami v Italiji.« (Arhiv IZDG, f. 219/I part. in Zbornik NOV, VI/8, dok. 146). Po poročilu dr. A. Vratuše (glej op. 114) je on odšel v Furlanijo 28. novembra 1943.

noma iz nič tehniko. Organiziral sem italijanske odbore, naj nabavljajo potrebni material za tehniko, počasi so začeli nabavljati,« je poročal Zavadlav 1. januarja 1944.¹¹³ Naj pripomnimo, da je bil bataljon Mazzini edini furlanski garibaldinski bataljon, ki je ostal in deloval tudi pozimi 1943–1944.

Dr. Vratuša je po prihodu v Furlanijo od 5. do 10. decembra prebival v Vidmu, od koder je odšel v Vicenzo in se na novo leto 1944 vrnil v Videm. Tam je dobil tudi podatke o usodi italijanskih bataljonov v nemški ofenzivi novembra in decembra 1943.¹¹⁴

SKLEP

Na podlagi tega, kar smo napisali, lahko sklenemo:

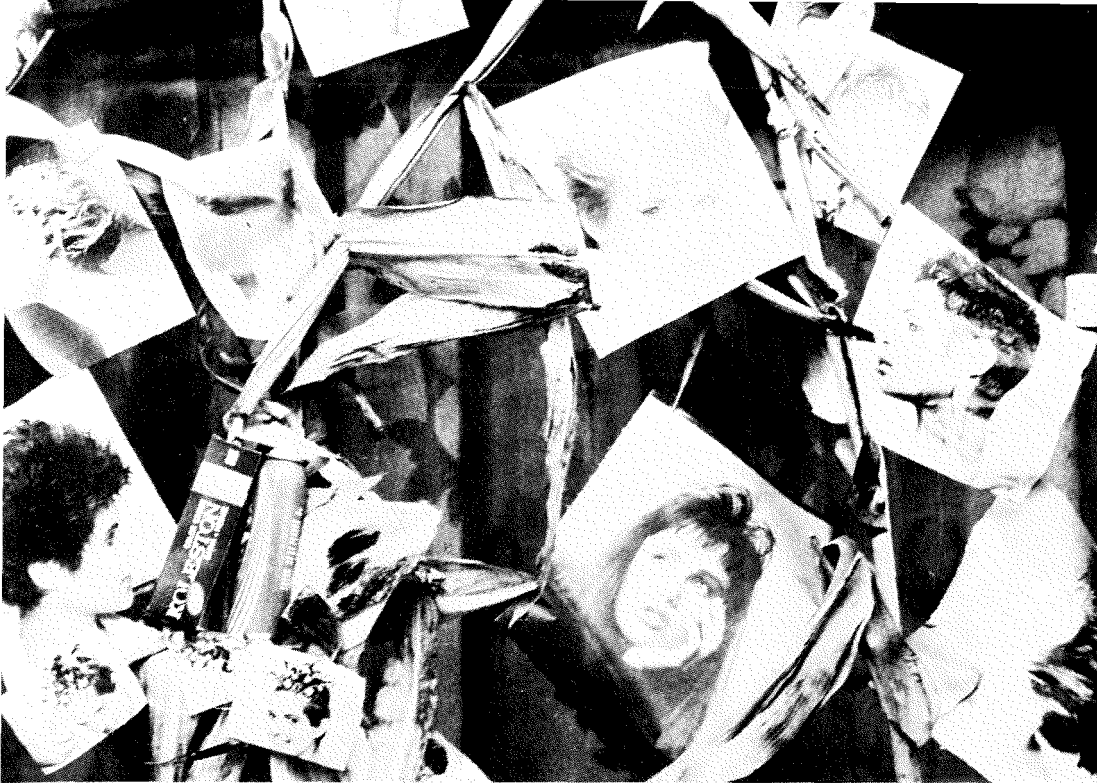
1. Vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Primorsko sta si že v letih 1942 in 1943 vztrajno prizadevali, da bi oborožen protifašistični boj razširili tudi na sosednje furlansko ozemlje. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko je prve stike s furlanskimi protifašisti, člani Komunistične partije Italije, vzpostavilo v pozni jeseni 1942 in jih potlej tudi nenehno vzdrževalo. V začetku marca 1943 si je začelo prizadevati za ustanovitev partizanske čete iz Furlanov, ki bi ji bili za jedro prvi partizani italijanske narodnosti iz slovenskih partizanskih enot. Čeprav so iz Briškega bataljona spomladi 1943 poslali v Furlanijo najmanj dve organizacijsko-mobilizacijski patrulji, do ustanovitve čete ni prišlo. Tudi tako imenovani oddelek Garibaldi, ki je sredi maja 1943 z Gregorčičevo brigado odšel v Beneško Slovenijo in naprej v notranjost Furlanije, ni pozel nobenega uspeha. Fašistična policija ga je junija 1943 razbila v Trstu.

2. Po padcu fašizma v Italiji je tudi notranje vodstvo Komunistične partije Italije v Milanu sklenilo začeti z organiziranjem italijanskega partizanstva. S tem namenom sta se sredi avgusta 1943 centralni komite Komunistične partije Italije in pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije za Primorsko sporazumela o pomoči slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja pri ustanavljanju italijanskega partizanstva. V ta namen so zbrali partizane italijanske narodnosti v Trnovskem gozdu in jih ob italijanski kapitulaciji poslali v Furlanijo. Sklenili pa so zbrati tudi partizane italijanske narodnosti, ki so se bojevali v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Ko so septembra in oktobra 1943 v Furlaniji ustanovili nekaj italijanskih partizanskih bataljonov in jih povezali v prvo italijansko partizansko brigado, jim je narodnoosvobodilno gibanje Slovenije dalo vso možno pomoč.

3. Vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Primorsko sta takrat dosledno upoštevali, da ima prvenstveno nalogo ustanavljati italijansko partizanstvo Komunistična partija Italije. Poudarjali sta, da je Furlanija (brez Beneške Slovenije, za katero sta sodili, da spada v Zedinjeno Slovenijo) zunaj njune pristojnosti in da je vsestranska pomoč italijanskemu protifašističnemu oziroma osvobodilnemu gibanju pomembna politična naloga. Odločno sta nastopili proti vsakršnemu nacionalizmu in šovinizmu ter proti poskusu odriniti furlanske partizanske enote s slovenskega narodnega ozemlja Beneške Slovenije. Čeprav je vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda 16. septembra 1943 Slovensko Primorje priključil Zedinjeni Sloveniji v demokratični Jugoslaviji, sta vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Primorsko odločno nastopali proti vsakršnemu obravnavanju konkretne razmejitve med Italijo in novo Jugoslavijo.

¹¹³ Arhiv IZDG, f. 40, PT KPS za Primorsko, poročilo S. Zavadlava 1. januarja 1944.

¹¹⁴ ZA CK ZKS, poročilo dr. A. Vratuše iz Italije št. 2, z dne 27. decembra 1943.

MIŠKO KRANJEC, OD MESTNEGA TRGA DO GORNJEGA TRGA, DECEMBER 1985

EMIL CESAR

Neznani zapis Franceta Kozarja iz zapora v Kikindi

V zadoščenje mi je, kadar lahko dognanja o problematiki, ki jo poskušam proučiti, še dopolnim. Toliko bolj sem tega vesel, če je problem pomemben in če vem, da problematika ni izčrpana, domnevam pa, da so morebitni viri, ki še govorijo o tem, izgubljeni. Podobno je bilo tudi z raziskavo deleža slovenskih pesnikov v Knjigi drugova, antologiji jugoslovanske socialne poezije.

Tudi takrat po razgovorih in zbiranju gradiva o tem deležu nisem pričakoval novih dopolnitev. Ker so doslej znani podatki o naših pesnikih, ki so sodelovali pri Knjigi drugova, skopi, zaslužijo pozornost še tako neznatne podrobnosti, ki morejo podrobneje osvetliti dogodke. Med taka dopolnila prav gotovo sodijo dnevniški zapiski enega izmed slovenskih sodelavcev in obtožencev na procesu v Kikindi, pesnika Franceta Kozarja iz Hrastnika. Za dnevnik sem zvedel med tiskom knjige Boj brez puške, kamor sem uvrstil razpravo o deležu slovenskih pesnikov v Knjigi drugova. Nanj me je opozorila Majda Zajčeva. Za to in za njeno posredovanje se ji iskreno zahvaljujem, prav tako tudi Alici Kozarjevi, pesnikovi ženi, ki se ji je posrečilo, da je moževo literarno zapuščino ohranila v takem obsegu, in to kljub vojni in tako nasilni okupaciji, kot je bila nemška. Dnevniški zapiski obsegajo samo en zvezek, toda ker ga je pisal Kozar le med bivanjem v jetnišnici v Kikindi in še to ne vsak dan, ni ves popisano. Obenem tudi ne podaja celotne podobe dogodkov. Pogrešamo začetne opise aretacij, opise zasliševanj, doživljanjev med vožnjo v Kikindo in tudi podrobnejši opis življenja z zaprtimi tovariši. Menim, da se je Kozar odločil za pisanje takega dnevnika z določenim namenom, uporabiti bi ga namreč mogel v kakem reportažnem zapisu ali celo zahtevnejšem literarnem delu. Morebiti bi opise iz njega uporabil v avtobiografskem romanu, ki ga je okvirno že snoval. Čeprav dogajanja v zvezi s Knjigo drugova omenja v zasnovi romansirane biografije le bežno, pa prav dnevnik dopušča sklepanje, da bi dogodke podrobneje rekonstruiral po zapiskih v njem. Omenjena biografska shema obsega skoraj vso Kozarjevo življenjsko pot, katere prikaz naj bi bil čim bližje resnici. Nameraval je opisati svoje življenje vse od zgodnje mladosti, ko si je začel služiti kruh kot pastir, pa do zadnjega obdobja življenja, ko se je uveljavil kot pesnik in pisatelj in je postal sodelavec slovenskega revijalnega in dnevnega

*Še o sodelovanju slovenskih pesnikov pri
Knjigi drugova*

nega tiska. Imena, s katerimi se srečujemo v shemi, odkrivajo zapletenost te poti, tako pomembne za njegovo idejno in širšo intelektualno in literarno rast. Spoznamo tudi pomembne črte Kozarjevega odkritega značaja, njegovo hvaležnost vsakomur, ki mu je pomagal ali vsaj poskušal pomagati pri njegovem zahtevnem in vsestranskem izobraževanju, tu so imena: (Salesin, Manfreda, Erjavec, Sajovic, Vilko Ivanuša, Mile in France Klopčič, Ludvik Mrzel, Ivo Grahor, Vinko Košak, Alfonz Gspan, Rudolf Kresal, Lojze Ude, Šlander). Mikavnost tega biografsko zasnovanega dela bi bila v aktualnem, bogatem in zanimivem dogajanju, spretnosti in opisovanju in idejno zaostreni borbenosti.

Osnutek:

Shema

za avtobiografski roman

Otroška leta: prva zaznava o življenju. Materi umre sopro, moj oče, mati mora hoditi v dnino. Doma imam vse: stene, kruh, stare knjige (življenje svetnikov). Moja prijateljica Štefi Mejačeva mi je dejala ob neki priliki, ko bom jaz velika, bom jaz gospa, ti pa moj kočijaž. Moje prve serenade prijateljici.

Trpkost usode. Prične se šola: učenje. Zareze, ki sem jih dobil pri verouku so mi ostale zelo vidne. Katehet Malajner me je nekoč za mojo resnicolju(b)lje udaril s ključem po glavi. Učitelji: Jerše, Rajner. Miloš Roš nam je pripovedoval o slovenski knjigi, slovenstvu, o bratih Srbih in Hrvatih (.) Učil nas je ljubiti slovensko zemljo.

Moji prijatelji: Rome Pepi, Verdaž Nande, Lupša, Krajšek, Pufler Janči in Karel(.) V šoli sem kazal talent za slikanje in risanje in pripovedno spisje. Za en spis en komis. Svetovna vojna. Molitev za kajzerja. Got erhalte. . . Berja, Glazuta lakota, aprovizacija. Pobeg od doma na kmete? Sv. Mohor, Prapretno. Doba narodnega preobrata. Služil sem v Prapretnem za pastirja ter slišal manifestacije množic. Jugoslavija se rodi. Postati hočem delavec. Pot v rudnik. V službi kapitalizma. Na separaciji. Gunika. Stavka. Organizacije. Zborovanje. Prvomajske. Solidarnostna stavka z železničarji. Samozibrazba. Marx. Darwin. Luč Rusije.

Učenje jezikov. Na oceanu novih spoznanj: Obiskovanje predavanj Podbevška, Seliškarka, Bernota. Trije labodi, Srečanje z Mrzelom in Salesinom. Literarna šola. Sestanki in debata o literaturi. Srečanje z Manfredom, Erjavcem, društvo Iskra; – prva hišna preiskava, zatem preiskovalni zapor. Proces. Prelom s samim seboj. Konec entuziazma za revolucionarne stvari. Stvarnost mišljenja se začne. Krleža, revija Plamen in Knjižna republika. Društvo Vesna, njen razpust. Leto 1924 – velika stavka rudarjev. Mile in France. Orjuna. Prve barikade v Trbovljah. Zapor. Proces. Oprostitev.

Vojaščina. Osijek.

Vstop v literaturo. LZ. Priznani pesnik. V Trbovljah. Umetniški večer. Sajovic Mrzel.

Ljubljanske podobe: Grahor, Košak, Gspan, Kresal, Mile, Ude.

Preganjanje. Zapor.

Šola – Celje. Življenje v šoli. Borba z matematiko. Poznanstvo s Šlanderjem.

Literarni proces. Zapor v Veliki Kikindi.

Služba. Velenje. Jerma, Kopaonik, Dalmacija. Življenje v provinci.

Ženitev.

Doma: Ruše, Ivanuša, Trbovlje.

Dnevnik govori le o slovenskih sodelavcih almanana, verjetno zato, ker z drugimi obtoženci Slovenci niso prišli v stik. To je toliko bolj verjetno, ker vemo, da je Kozar z zanimanjem spremljal življenje v jetnišnici. Vendar tudi pri tem ni bil dosleden.

Kljub temu se z dnevnikom odkrivajo doslej neznane podrobnosti iz jetniškega življenja v Kikindi in nam približujejo človeško podobo zaprtih. Seznanjamo se z razmerami v zaporu, z idejno neomahljivostjo in življenjsko vedrino, odkrivamo raven intelektualnega življenja jetnikov, kar vse se je pokazalo tudi v smelem nastopu na sodni obravnavi. Vse to spoznavamo tudi iz zapiskov o aktualnih političnih dogajanjih, iz citatov in navajanja novinarskih komentarjev, ki nas brez dodatnega Kozarjevega pojasnila opozarjajo, kam je bila ves čas in tudi v tem trenutku usmerjena njegova idejna in politična pozornost. Podobne vrednosti so tudi pesniški citati.

Čeprav govorimo le o zaprtih slovenskih sodelavcih Knjige drugova, pa po nekaterih

pomembnih podrobnostih (npr. po posredovanju Hrvatske revije in Hrvatske smotre, predvsem pa po izredno smelih odgovorih na glavnem zasliševanju) sklepam, da je bilo podobno vzdušje med vsemi sodelavci almanaha v času, ki so ga preživeli v Veliki Kikindi.

V dnevniku so najpomembnejši zapisi o posameznih dogodkih, širše opisovanje jetniškega življenja in dokaj redki opisi lastnih doživetij. Izstopa pretresljiv zapis o mravlji, ki je zašla na jetniško dvorišče in nato iskala izhod na prostost. Tako se z motivom živalce, ki je po naključju zašla v jetnikovo bližino, srečamo v jetniški skici prej kot v priposedno izpoljeni noveli Gosenica Cirila Kosmača, čeprav je vrednost njune simbolične povsem drugačna. Grahor, Klopčič in Kozar so sami močno občutili, kaj pomeni nesvoboda, obsojali so zatiranje, zato sta razumljiva vznemirjenje in pozornost, ki ju je pri njih zbudila navzočnost mravlje. Tega iz življenja zaprtih v Kikindi doslej nismo poznali in tudi ne bi mogli tako neposredno in avtentično rekonstruirati po morebitnih pozneje napisanih spominih. Vzdušje, ki je vladalo med njimi, je bilo kljub drugačnim namenom sodniške uprave in njenega strogega jetniškega reda vseskozi izredno optimistično, čeprav so se zavedali, da jih sodelovanje pri almanahu pod političnim nasiljem, ki je zavladalo, lahko pripelje tudi v robijo. Najzgovornejši dokaz takega razmišljanja je prav gotovo Kozarjev zapis z dne 30. marca o tem, kaj lahko pričakuje od procesa, ki se bo začel naslednjega dne. Kratko premišljevanje konča samozavestni vzklík, ki ne dopušča malodušja: »Sicer pa, pesmi so moje, komu gre to mar?«

Vse to so le drobci iz dnevnika, vendar si po njih lahko v poglavitnih črtah zamislimo, kako so pesniki preživljali čas, prebit v zaporu.

Navedimo še nekatere podrobnosti. Prvi zapis kaže, da je začel Kozar pisati dnevnik konec februarja. Dnevnik zapisov v začetku ni sproti datiral, temveč jih je med seboj ločeval z večjim presledkom ali z zvezdico. Daljših zapisov datumsko ali kako drugače ni ločeval, čeprav domnevam, da niso nastali v enem dnevu. Dnevnik je začel datirati s 15. marcem. Pisal ga je s svinčnikom, zato je po toliko letih pisava ponekod nejasna, zabrisana, tako da jo je bilo na nekaterih mestih težko prebrati. Zaradi tega in zaradi nekaterih napak, ki so se vrinile

Kozarju pri prepisovanju posameznih literarnih odlomkov, navajam slednje po objavi v Hrvatski reviji, ki jo Kozar kot edini vir omenja. To velja za zelo odmevni prispevek Miroslava Krleža Madžarski lirik Andrija Ady (Hrvatska revija, januarja 1930, št. 1, str. 17–32). Domnevam, da ni prevzel samo Kozarja, temveč vsaj še njegova sojetnika v celici. Kozar navaja tudi odlomek pesnitve Mõra Antuna Gustava Matoše, ki ga tudi iz istih razlogov ne objavljam po Kozarjevem zapisu, temveč po tiskani objavi. Ker je pesnitev Antuna Gustava Matoše izšla v Hrvatski smotri leta 1907, domnevam, da so revijo poslali na zahtevo katerega izmed zaprtih pesnikov (morda Novaka Simića).

* * *

Dnevnik

1930

Vel. Kikinda

Torek – februarja 1930

Tisti trenutek sem spoznal, kako je s človekom, ki je šibak po duhu. Od nekod je nenadno planila vest, da bo pet izpuščenih in trije ostanemo še v preiskavi.

Frančišek se je zleknil preko postelje. Glavo podprl s svojimi koščenimi rokami – njegov obraz je zadobil izraz močnega razburjenja. Čisto iz sebe je stopil.

Vinko je mrtvaško prebledel – čudom čudni smehlaj mu je sedel na ustne. Eno samo veliko hrepenenje se je izvil iz njegovih prsi. Janez je zaklel – vendar v isti mah ga je zgrabilo veselje, ki je bilo podobno globoki žalosti.

Iz sosednje celice se čuje močno govorjenje. Poplava radosti nad vestjo, da gre do trije na svobodo. Le eden je, ki greblje v svoje misli. Tih je in molči. Ali sedajle – Zapel je v baritonu veselo pesem. V naši celici poslušamo. Jaz stojim pri oknu in zastavljam svoje poglede tja preko ulice. Janez in Vinko molče merita korake iz kota v kot. Frančišek je čisto majhen in jaz vem: on sanja kako ga ponese hrepenenje svoji materi v naročje. Mater ljubi nadvse na svetu. O materi je govoril skozi vse dni, odkar smo skupaj – in o materi poje. Tišina.

O, da, čisto dobro vem, kako je z menoj. Objel bi najraje te moje tovariše in jim naročil sto in sto reči za na pot, ki jih vodi v svobodo. Tako rad bi izpovedal nekaj tihih in vročih želja, toda ne morem.

* * *

Zanimiva, dotlej neznana podrobnost, da so zaprti slovenski pesniki že februarja – domnevam, da konec meseca – izvedeli, da bodo nekatere od njih izpustili. Podatek pa je premalo natančen, da bi lahko po njem tudi sklepali, ali jim je bilo z novico tudi sporočeno, kateri bodo izpuščeni. Po opisani reakciji posameznih, zlasti Iva Grahorja, bi sodili, da jim je bilo hkrati z novico sporočeno, kdo bo izpuščen pred razpravo. To, da se proti njim ustavi sodni postopek, je namreč uradno predlagal tožilec dr. Jovanovič šele 4. marca. Iz Kozarjeve celice sta bila tako izpuščena Vinko Košak (Vinko) in France Onič (Francišek), iz druge celice, kjer so bili prav tako slovenski zaporniki, pa Alfonz Gspan, Vladimir Premru in Tone Seliškar. Zato so po njihovem odhodu Iva Grahorja, Mileta Klopčiča in Franceta Kozarja – proti njim sodni postopek ni bil ustavljen – premestili v skupno celico. – Vest o odhodu Košaka, Oniča, Gspana, Premruja in Seliškarja je preskromna, da bi mogli po njej datirati nastanek zapisa.

* * *

Odšli so, ostali smo sami – trije. Popoldne so nas prišli obiskati v poslednje snidenje, pozdrav.

Videti so bili pijanih obrazov. Svoboda jim je v par urah nalila neizmerno junaštvo in korajžje.

»Vse bomo storili za Vas!« so ponavljali venomer pri slovesu.

»Fantje, ne bojte se,« se je izvilo Tonetu Seliškarju.

* * *

»Odšli so, ostali smo sami – trije,« je izredno preprosto, vendar pretresljivo sporočilo, obenem pa izraz obžalovanja zaradi odhoda prijateljev, z izredno razvitim čutom tovarštva. Sklepam, da je Kozar v zapisu združil celotno dogajanje, od novice, da bodo nekateri izmed obtoženih predčasno izpuščeni, do njihovega odhoda. Poskušal je opisati predvsem zunanjo reakcijo tistih, ki so se po novici, da bo sodna preiskava proti njim ustavljena, pripravljali na odhod iz zapora. Vendar je njegov opis prepslošen, da bi si mogli po njem ustvariti konkretnjšo predstavo o reakciji posameznikov. Kozarjeva ugotovitev »tisti trenutek sem spoznal, kako je s človekom, ki je šibak

po duhu«, je prav lahko njegova odkritosrčna izpoved, lahko pa je tudi njegova sodba o tem, kar je menil, da se je dogajalo v tistih, ki so čakali na sodno obravnavo, pri čemer pa tudi sam ni bil izvzet. Tudi nadaljnje Kozarjevo pisanje tega ne pojasnjuje natančneje, kajti podatek »Janez in Vinko molče merita korake iz kota v kot«, je premalo konkreten za analizo resničnega počutja. Bližja mi je misel, da razkriva pisanje o Grahorju (Janezu), beguncu s Primorske, zaskrbljenost zaradi nadaljnega razpleta dogodkov v zvezi z njim. Med zaslišanji na policiji se je lahko dodobra prepričal, da grožnje o izročitvi italijanskim okupacijskim oblastem, katerim je pobegnil in ki so ga vztrajno iskale, niso bile izrečene kar tako. Kljub temu pa, če sodimo po Kozarjevem zapisu, vest na one, ki so čakali na proces, ni vplivala demoralizirajoče. Petje, ki ga prav tako omenja, je izraz borbenega optimizma Mileta Klopčiča. Hkrati se je Kozarju odkrilo življenje, ki so ga morali preživeti skupaj v izjemnih razmerah, globlja spoznanja o vsakem izmed zaprtih tovarišev in njihova prava vrednost. Tako postane razumljiva tudi naslednja njegova ugotovitev: »Objel bi najraje te moje tovariše in jim naročil sto in sto reči za na pot, ki jih vodi v svobodo«. Zanimivo je, da so naklonjeno spremljali odhod izpuščenih sodelavcev. Knjige drugova tudi nekateri jetniški uslužbenci. Obžalovali so, da niso izpustili tudi drugih. To je dokaz več, kako so nekateri celo v pravosodnem aparatu gledali na ravnanje diktatorskega režima.

Sodim, da sta se Klopčičevega sugestivnega borbenega optimizma po njegovi premestitvi v skupno celico navzela tudi Grahor in Kozar. Moja domneva, da je bil pevec »v baritonu« v prvi celici, ko so izvedeli novico o odhodu petih tovarišev, Mile Klopčič, se opira na to, da ga Kozar omenja edinega kot pevca in da šele po njegovi premestitvi v skupno celico govori tudi o petju v njihovi celici. Ker pa Kozar dnevnika ni pisal sproti, sklepam, da so peli veliko in večkrat in da je bilo petje zunanji izraz borbenosti, ki je ni moglo zatreti niti nasilje. In je izrednega pomena.

* * *

Sprehodi po dvorišču. Solnce na nebu. Mi trije. Sredi dvorišča je nalik veliki prizmi naloženo bičje, ki čaka delavnice. Nekje cvili mašina za žaganje, sekular bo

menda. Stražar stoji pri vratih in nas pomilovalno opazuje. Pes po imenu Loko se prijetno sonči ob zidu, kjer je solnce najtoplejše.

Sobota 15/3. 30.

Mile poje celo popoldne. Arije. Janez se peča s križankami. – Z menoj tako nekako, kakor s tistim človekom, ki hoče z enim samim zamahljajem karkoli doseči. V meni duh blaznosti razklada svoje sile.

Iz šole so mi kolegi poslali paket s perilom in nekaj učnih knjig. Vsi me bodrijo, naj vztrajam. Smešno. Jaz sam vem, kako je to.

Nedelja. 16. marca

Ko nam stražar prinese pošto, kar planemo vsi trije pokonci. Vsi trije smo hoteli namah zgrabiti časopis, ki smo ga prejeli, in v naglici pogoltnili vse važne vesti. Sicer pa, čemu to pišem.

Na sprehodu. Čisto pomladno vreme. Solnce toplo pripeka. Na tleh med vložnimi opekami sem uzrl majčkeno živalco: mravlja je. Vsa je še zaspanih kretenj. Iz žepa vzamem ogledalce in vzamem mravlji v roko, ter jo denem na ploskev ogledalca.

Vsi trije z otroško radostjo opazujemo to božjo živalico, kako išče izhodišča. Jetniki so danes prosti, nedelja, počivajo. – Zaspani stražar nas napodi s previdno eleganco po dvorišču. Stara pesem: Kroženje po dvorišču. Trdi tlak izpranih opek.

Zvečer. Vsem je lahko pri srcu. Mile v ariji, Janez filozofira.

Malo prej bi skoro prišlo do bitke – miši so bile povsod. –

Sobota-nedelja 22. in 23. marca 30.

Zadnje dni je bilo pritiranih mnogo ljudi v zapore. Naše nadstropje se je precej napolnilo. Različni ljudje: Črnolas Vojvodinec z visoko kučmo iz ovčje kože; taki kučmi se pravi »bušara«. Da, krstili smo ga za »Bušaro«. Potem »pop« in drugi.

Nocoj je oblačna noč. Pozno v noč smo šepetaje kramljali. Pod mizo smo imeli nastavljen škatuljo, ki je služila za mišolovko.

Čedalje več miši je v celici. Ne dajo nam spati, venomer glodajo, kako stvar – koščki kruha.

Zbudim se. Nekdo trka, ropoče po vratih. Sosedna celica. »Stražar! Stražar!«

Kliče, kriči glas. Potem – trajalo je to kakih dvajset minut – stražar pride in odklene vrata.

»Kaj je?« povzame stražar.

»Prosim pogledajte,« mu odvrne človek, ki je bil zaprt s človekom epileptikom.

Na postelji se zvija človek, strašen je njegov obraz – glas mu hrešči. Imam občutek, da umira. Klicali smo zdravnika – ni prišel.

Štiridesetdanski post je in težko in neprijetno je človeku vstajati iz gorke postelje.

Sobota 29. III.

Nestrpno pričakujemo ponedeljek, zakaj v ponedeljek bo glavna razprava.

Berem časopise.

* * *

Kozarju in tovarišem je bilo najtežje v soboto 29. in nedeljo 30. marca, o čemer pričati tudi zapis o nestrpnem pričakovanju prvega delavnika v naslednjem tednu, 31. marca, ko je bila napovedana sodna razprava proti zaprtim pesnikom. Ure, ki so jim zaradi tega še počasneje minevale kot drugače, so poskušali zapolniti z intenzivnim branjem, rekli bi vsega, kar jim je prišlo v roke. Kozar se je poskušal raztresti s prebiranjem dnevnega časopisja in zapisovanjem tistih dogodkov v dnevnik, o katerih je menil, da so širšega družbenega in političnega pomena. Pri nekaterih je navedel smisel njihove vsebine, pri drugih pa se je zadovoljil le z navedbo naslova. Tako je delal tudi pozneje, kar dokazujejo zapisi, datirani s sredo 3. IV. 1929. Ta podatek ni točen. Sreda ni bila 3. aprila, temveč 2., prav tako tudi ni točna letnica. Zapis je nastal med sodnim procesom in napačni datum dokazuje močno psihično vznemirjenost in raztresenost. – Tega dne je prebiral predvsem že omenjeni prispevek Miroslava Krleža o pesniku Adyju.

* * *

»Panevropa in Anglija«: Angleški imperij pa se zaveda, da predstavlja svet sam zase. Samo na strani Evrope, a nismo Evropa. Smo zvezani z njo, a ji ne pripadamo. Lord Churchill: Angleži zasledujemo s simpatijami vseevropski pokret toda ni v našem interesu, da se mu pridružimo, ker mi sami sebi zadostujemo. – Mi imamo svoje lastne sanje in se zavedamo,

da moramo svoje posebne cilje uresničiti. – Evropa ima pod orožjem 20 milj. oboroženih vojakov. Vijugaste in zveržene meje oklepajo 26 ljubosumnih needin in obubožanih držav. Nikogar ni več danes v Evropi, ki bi smatral, da je tako stanje trajno zdržljivo.

Genova 26. marca 1930. Marconijev poizkus prenosa električne sile na 22 500 milj daljave brez žice se je posrečil! Včeraj je Marconi v Genovi pritisnil na gumb svojega aparata, istočasno se je razsvetlilo v Sidneyu na tisoče žarnic na ondotni Radio razstavi.

Pred nadaljnjimi senzac. odkritji o aferi Kutjepova. – Kutjepov izginil v moskovskih ječah. – Španska diktatura popustila – Stalin pred padcem.

Dunaj: Zakon proti terorju. Dr. Schober dela na izdelanem predlogu. V Londonu zmagalo franc. stališče.

Varnostna pogodba petih velesil na vidiku. Italija se upira.

Imenovanja v diplomaciji.

Sreda 3. IV. 29 (iz »Hrvatske Revije«).

Čitam Krljevo študijo o madjarskem liriku. Andrija Ady. Za motto: »O, za ovu patnju nema – nema jamba«. (A. C. Matoš).

(Matoš)

Plemiči lažni – carski svodnici.
Mračnjaci tusti, vragu srodniči,
Lažovi, glumci, zlata bataljoni,
Lažni pastiri i lažni baroni,
Frazе i svetog junca robovi,
Pedanti pusti, bijeli grobovi,
Žurnali lažni i lažni dragulji,
Jeftine lutke i bazar-slavulji,
Pokorno roblje, prljavi sofisti,
Suvišni žarci, slatki egoisti,
Potomci Hulje i Brankovog Vuka,
Trgovci misli, globadžije puka,

Doktorski diplom u džepu bedaka.
Bludnici stari s licem crkvenjaka,
Sifilis – progres i kulturne bijede,
Napredan narod slaboga što jede,
Engleske polze plitki proroci,
Na trulom stupu novi poroci –

[Plemiči lažni – carski lisjaki.
Bratje hudiču, tolsti mračnjaki,
lažnivci, varljivci, zlata bataljoni,
lažni pastirji in lažni baroni,

frazе in zlatega teleta častilci,
beli grobovi, pusti stakljivci,
lažni žurnali in lažne lepotije,
lutke cenene in kramarije,
sužnji pokorni, blatni sofisti,
žarki odvečni, sladki egoisti,
Kanaljini in Brankovičevi nadaljevalci,
mešetarji misli, izsiljevalci.

Doktorska čast v žepu bedakov,
pohotneži stari z obrazom pobožnjakov,
sifilis – napredek, ki da ga kulturna beda.
Narod napredni, ki šibkega spodjeda,
medli preroki koristi angleški.
Na gnilem stebru novi pregreški.]

Andrija Ady (iz hunske marseljeze):
Iz hiljade mlakih snova,
zašto ne plane
vulkan plamene volje?
Ta madžarska, vlaška, slavenska bol,
jedna te ista bol je!
Naše sramote i porazi
su hiljadugodišnji jadi,
o zašto se ne grlimo
na gorućoj barikadi?

Ady sluša Dunav:

Na Dunavu zar se vječno kolje, kuka,
zar ovdje nije bilo nikad
sretnog čovjeka ni puka?

O kletvama groznim počeo je priču
šaptati tiho Dunav stari:
otkad se njegove vode po toj zemlji miču
tu nije bilo sretnog naroda ni stvari.
Sramotna kupelj za te tužne ljude,
polunarode bijedne i poluljude,
Dunav je proklet da sramotom bude.
Tu se lome krila, tu svaka nada utone
u ove pogrebne sutone.

[Zakaj iz tisoč medlih sanj
se moćna volja ne rodi?
Saj so Madžar, Romun, Slovan
bolni od iste žalosti.
Naša sramota in bridkost
poganjata iz istih vej.
Zakaj ne gremo združeni
na barikade iz idej?
Mar se na Donavi nenehno jadikuje, kolje?
Kaj tukaj ni bilo nikoli
ne ljudstva ne človeka dobre volje?
O groznih kletvah pripovedovati
tihotno je v šepetu stara Donava začela:
kar njene vode so čez zemljo to začele valovati,
tu nista narod ne narava v sreći še živela.
Kopel sramotna za ljudi najveća,
polnarodom in polljudem nesreća
je Donava, v sramoti tej šumeća.

Tu lomijo se krila, tu vsak up izgine,
v tem somraku pogrebne mine.]

(B. Nama treba Muhač! 1909.)
Ako ima boga, nek' se ne smiluje na nas!
Mi smo na batine svikli i jučer i danas.
U nama se cigansko srce smije
neka nas samo bije, bije, bije!

Ako ima boga, neka me samo kara,
ja sam se rodio sa sudbinom Madžara!
Neka mi njegov golub ne nosi maslinove
grane,
nek se obori na me, neka s munjom pane!

I ako ima boga, negde od zemlje do neba,
neka nas samo gazi, jer tako treba!
(Idu ulicom madžarski vojnici, bakezeri,
bubnjaju i pjevaju carski
i kraljevski soldati, a u Adiju odjekuje:)
Kako se mota i raste nota
u starom grlu jadnog starog bake,
kako ih muče na tratini
na disciplini i na batini.

Hiljadu godina tako stupaju,
u krvi i smrti se tako kupaju,
a nikada ih ne napušta nota.
Hiljadu godina, hiljadu sramota.

Zašto, za koga? – –
Vörösmarty* u ciganskoj pjesmi, motivu
žalosnom kao Lisztova rapsodija:

Cvili Cigo, zapili smo život
i ne laži, naše vrijeme ide!

Što će nam pjesma gdje se suza toči:
daj, lij vino, prolj ga i loči,
vječno je tako na tom svijetu bilo.

Što klepeće kao mlin u paklu?
Je li puklo srce il anđeo pade?
To zgažene vojske idu i propale nade!

[Če kje je Bog, naj se nas ne usmili!
Kot včera danes smo udarcem se prilagodili.
Srce cigansko v nas se kar nasmihla,
pa naj po nas udriha in udriha!

Če kje je Bog, naj me samo pokara,
saj sem rodil z usodo se Madžara!
Naj oljčne vejice njegov golob mi ne prinese,
naj name zruši se, naj z bliskom ga odnese!

Če torej kje je Bog od zemlje pa do neba,
naj nas samo tepta, ker pač tako je treba!

Kako se mota in raste nota
v starem grlu starega nesrečnega vojaka,
kako jih mučijo na tratini
ob disciplini in batini.

Tisoč let tako stopajo,
v krvi in smrti se tako kopajo,
nikoli pa note ne opustijo.
Tisoč let, tisoč sramot doživijo.

Zakaj, za koga?

Cvili zdaj, cigan, zapili smo življenje
in ne laži, naš čas že mineva!
Kaj nam pesem bo, kjer solza se potочи;
daj, lij vino, zlivaj ga in loči,
vedno je tako bilo na svetu.

Kaj tako kot mlin v peklu klopoče?
Mar je počilo srce, je angel padel?
To steptane vojske gredo, up, ki je propadel!]

Ady (kronika iz 1918. Iz zbirke Na čelu
mrtvih).

Strašne se stvari sada događaju,
dobri i zli se tuku i svađaju,
narodi jedni druge gađaju,
mjesto dobrote se zlodjela rađaju.

[Strašne stvari se nam zdaj dogajajo,
dobri in zli si s pretepi nagajajo,
narodi drug nad drugega vstajajo,
namesto dobrote se zla porajajo.]

Ady (knjižni simboli so dobili v svetovni
vojni za zaledje historijsko važnost.)

Velika je tmina,
zabludismo kume!
Zapalismo zemlju,
a ne znamo iz šume!

Živimo ko blago
u blatu i vodi.
Zašto nas sudbina
bez svrhe vodi?

Pusti, kume, k vragu
sve je to sve ravno!
Bog vas je već davno
zapustio slavno!

* (stari madžarski klasik)

(Izpisano iz 1. broja 1930.)

[Velika temina,
pot, boter, ni prava!
Zažgala sva dom svoj,
iz gozda ne znava!]

Živiva kot svinje
kar v blatu in vodi.
Čemu le usoda
tjavidan naju vodi?

Pusti, boter, k vragu
vse je to, vse ravno!
Bog je naju davno
že zapustil slavno!]

Nedelja 30. marca 1930.

Nestrpno pričakovanje. Jutri bo glavna razprava in človek, ki že sedi par mesecev takole na tehtnici, ne zna je kako in kaj se ž njim igra usoda(,) ve: Jutri se odloči, tako ali tako. Hudiča, saj radi tistih pesmi me menda ja ne bojo obesili. Sicer pa, pesmi so moje, komu gre to mar?

Zunaj solnce. Čisto pomladansko je. Zdi se, da vsa narava vzdiguje svoja prsa in počasi vsrkava to božje solnce. Jutri. Naj bo karkoli, o da bi že enkrat vsaj bilo. – Na večer smo vsi trije začeli
Nije večje lole,
nego što sam ja,
Seoska, seoska ...

[Ni je večje lole,
kakršna sem jaz
kmečka vsa, kmečka vsa ...]

Stražar nas z rezkimi besedami svari, češ da se ne bo slišalo na ulico. V nas kljubovanje, še ne zmenimo se zanj.

Ponedeljek 31. aprila 1930.

Torej vendar težko pričakovani dan. Stražarji prično že zgodaj rogoviliti s ključi, opravljajoči svoje dnevne posle. Mi trije vstanemo že koj na prvi poziv jetniškega zvonca, kar ni bila naša navada – no, danes je treba požuriti, saj se bo danes odločilo: Domov ali na robijo. Da zavisijo o pristranosti sodnikov, ki bodo našo razpravo regulirali. – Na zatožno klop

nas bo posajenih šest. Trije Slovenci, trije Hrvati. Jovan Popović, Novak Simić, Husnije Čengić, Ivan Grahor, Mile Klopčič in jaz. –

V stražarnici se zbiramo. Po dva in dva, na vsakega po en stražar – na čelu šesterice nadzornik zapora. In sedaj v marš v razpravno dvorano. Po kuloarjih sodniškega poslopja stoje večje in manjše gruče ljudi. Eni čakajo morda čisto uradnih zadev, kakih intervencij, večji del se zanima za naš proces. So to tolstolici ljudje – meščani, potem delavci in par gospodičen. Ko smo prišli mimo njih, nas zro z začudenimi (interes) pogledi.

V razpravni dvorani. Kakih 30 ljudi je zasedlo prazne klopi. Spreddaj je nizek podstavek, na podstavku zelena miza obložena z akti; za mizo sedem sodnikov. Na levi strani ospredja drž. pravdnik, na desni branitelji.

Dnevnik se konča z začetkom opisa prvega dne sodnega procesa 31. aprila.

Kozar ga pozneje ni več nadaljeval. Zakaj ne, ne vemo, o vzrokih lahko le ugibamo. Med najverjetnejše sodi živčna napekost med obravnavo, o čemer priča omenjena napačna navedba datuma. Morda se je komentiranju procesa odrekel po premisleku. Predvsem zaradi morebitne cenzure jetniške uprave, ki bi zapiske pred njegovim izpustom zagotovo pregledala. Zanimiv pa bi bile odkrito povedane misli ob morebitnih policijskih preiskavah tudi pozneje, saj vemo, da je imel večkrat opraviti s policijo. Lahko da se mu nadaljnje opisovanje procesa ni zdelo več pomembno, ko je zvedel, da so vsi obtoženi oproščeni kazni. In končno ga je morda nehal pisati zaradi tega, ker se je sodni proces naglo končal, obtoženi so bili izpuščeni, življenje na svobodi pa je prinašalo nove skrbi, tudi eksistenčne, in za pisno rekonstrukcijo zadnjih dni procesa ni bilo več časa. Morebiti pa se je tako odločil tudi zato, ker je menil, da se je proces vsem obtoženim s podrobnostmi vtisnil in trajno v spomin.

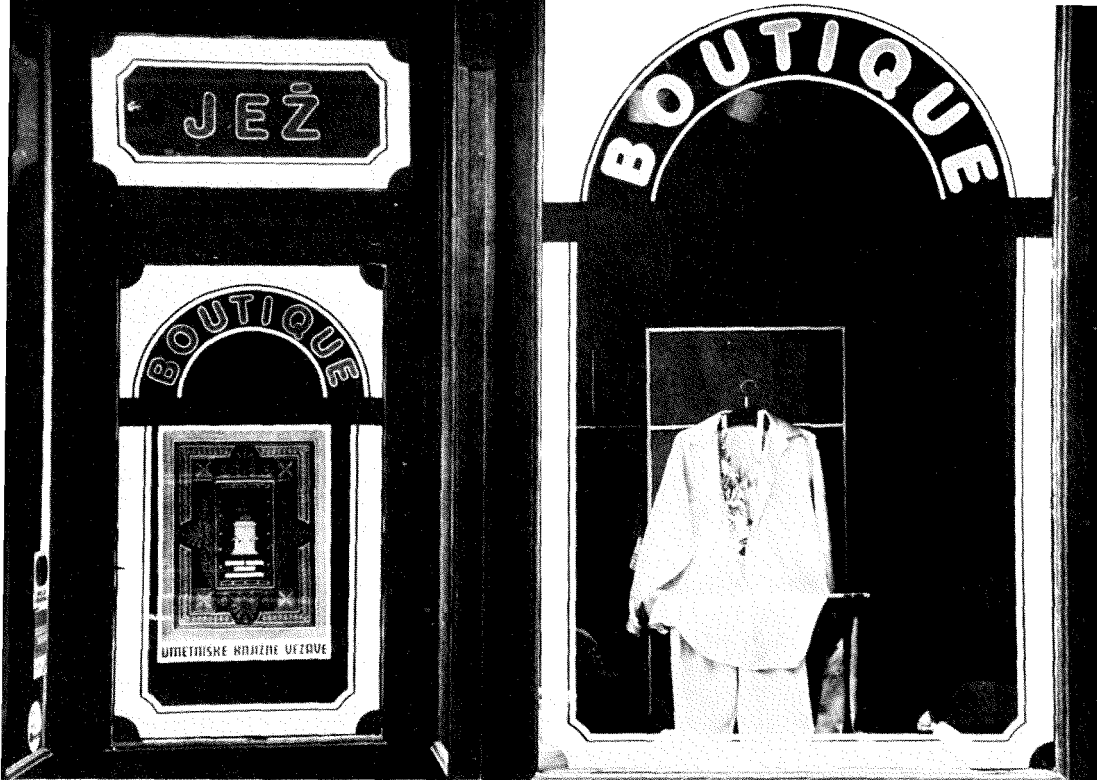
OPOMBA

V Kozarjevem prepisu so vsi verzi, ki jih je v slovenščino prevedel Andrej Arko, pisani z malo začetnico, razen prvi verz nove kitice.

MIŠKO KRANJEC, OD MESTNEGA TRGA DO GORNJEGA TRGA, DECEMBER 1985

FRANCE KLOPČIČ

Komunistična inteligenca o ljudski fronti v letih 1926–1936

Naslov tega članka – Komunistična inteligenca o ljudski fronti v letih 1926–1936 – zveni nenavadno, saj govori o obdobju pred petdesetimi in šestdesetimi leti, katerega zgodovino slabo poznamo. Naj zato spregovorim o tej dobi tako iz lastnega spominjanja kakor na podlagi dejstev.

Najprej bodi na kratko očitran položaj narodov in delovnih ljudi v nekdanji državi.

V tedanji kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je vedno ostreje prihajala do izraza državna kriza. Ni šlo samo za nenehne razredne boje med delovnimi množicami in gospodujočimi buržoazijami, ampak tudi za nacionalne boje, se pravi za nacionalne svoboščine narodov v državi, ki jih je ogrožalo in krnilo srbsko meščanstvo s svojo centralistično in hegemonistično politiko. Ena in druga nasprotja so že zdavnaj pokončala z evforijo »ujedinenja« leta 1918 v enotno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev; namesto začetnega navdušenja se je širilo socialno in nacionalno nezadovoljstvo, tako močno in globoko, da je postavilo pod vprašaj obstoj versajske Jugoslavije.

Med vsemi meščanskimi recepti za rešitev krize se ni našlo realne poti iz zagate. Tovrstni poizkusi se niso posrečili. Njim nasproti je Komunistična stranka Jugoslavije oznanila svoj program nacionalne in socialne osvoboditve. To je bilo v začetku januarja 1924, po polletni diskusiji v stranki o nadaljnji strategiji in taktiki. Stari vukovarski program iz leta 1920 ni več ustrezal spremenjenim razmeram. Zato so bile predložene in sprejete radikalne rešitve, kar je zlasti odsevalo v novem nacionalnem programu. V njem se je zrcalil takratni zgodovinski trenutek. Diskusija je potekala brez direktivnega vmešavanja komunistične internacionale. Rezultate diskusije je tedaj strnila tretja vsedržavna konferenca stranke v Beogradu, ki je v svojih resolucijah najprej ugotovila:

»... narodno razdruževanje ... je toliko napredovalo, da ni mogoče videti v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev homogene narodne države z nekaterimi narodnimi manjšinami, pač pa državo, **v kateri vladajoči razred enega (srbskega) naroda zatira druge narode ...**« (Podčrtano v izvirniku, Fr. K.)

Iz te ugotovitve je stranka potegnila dva sklepa. Prvi vsebuje znamenito načelo samoodločbe narodov:

»... priznati vsakemu narodu pravico do suverenosti pri določanju svojih odnosov, torej tudi **pravico do svobodne odcepitve in do ustanovitve svoje posebne države oziroma do pridružitve svoji nacionalni državi**...«, pri čemer je bila storjena bistvena pripomba, da **»odcepitev ni zmerom smotrna«**.

Drugi sklep vsebuje rešitev za narode:

»... **njihovo prostovoljno federativno (zvezno) državno zedinjenje** kot najprimernejša oblika za gospodarski in kulturni razvoj tako celote kot posameznih delov.« (Podčrtano v izvirniku, Fr. K.)

Nacionalni program, zapaden v resolucijah konference, sprejet januarja 1924, je tvoril samosvojo in pristno last jugoslovanskega komunizma, ponavljam, brez direktivnega vmešavanja kominterne.

Slovenski del stranke je sprejel novi nacionalni program. Še več, na njegovi podlagi je leta 1925 razvil dodatno k načelu samoodločbe narodov naslednje nadvse pomembno načelo:

pravico Slovencev do zedinjenja v eno državo.

Od leta 1925 se potemtakem slovenski komunisti jasno in glasno izrekajo tako **za svobodno Slovenijo**, ki si jo zamišljajo kot delavsko-kmečko republiko, kakor za zedinjenje vseh delov slovenskega naroda, **za zedinjeno Slovenijo**. Pri tem stalno poudarjajo nujnost federacije svobodnih narodov.

Zgodovina pravi, da so se ta načela v glavnem uresničila.

Razume se, v tedanjih letih je vzniknilo vprašanje, kako doseči ta dva cilja oziroma tri. Stranka je odgovarjala: s pridobivanjem čim širših ljudskih množic.

Najbolj konkreten in izčrpen je bil odgovor, ki je avgusta 1926 izšel v legalnem strankinem tedniku Enotnost, in sicer v članku z naslovom »Dr. Korošec govori...«. Tam piše:

»V takem položaju pade na **proletariat** zgodovinska odgovornost. Njegova naloga ni samo iztrgati kmete in malomeščanstvo vplivu in **vodstvu buržoazije**. Njegova naloga je, da se stavi na čelo odločnih bojev proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju slovenskega delovnega ljudstva, da postane vodja bloka delavcev, kmetov in malomeščanov.«

Ponavljam, da gre za delovno ljudstvo, za blok delavcev, kmetov in malomeščanov.

V tem primeru izraz malomeščani nima slabšalnega pomena, temveč kaže na stvarno stanje, to je na razred ali sloje med dvema osnovnima razredoma v družbi, med meščanstvom (ali buržoazijo) in delavstvom (ali proletariatom). In če besedo blok zamenjamo z besedo fronta, ki ji je po pomenu enaka, imamo pred seboj fronto delovnega ljudstva.

Tako je sredi materialnih razmer v družbi, ob pomoči teoretičnih postavk programa prišlo leta 1926 do spoznanja o potrebi ljudske fronte. Razvoj je nesel s seboj pravilno rešitev, treba jo je bilo izluščiti iz družbenega stanja ter jo sprejeti.

Omenjeni članek je izšel izpod mojega peresa. Izražal kajpak ni samo mojega mnenja, temveč mnenje strankinega vodstva, katerega član sem bil. In kar bi želel poudariti, izražal je mnenje komunistične inteligence, ki se je tedaj rojevala in sila intenzivno doživljala in ustvarjala tedanjo teorijo in prakso komunistične stranke ter delovala za njuno uresničitev.

K tej inteligenci v navedenih dvajsetih letih moramo šteti od starejšega kadra Dragotina Gustinčiča, Milana Lemeža, Alberta Hlebca, Lovra Kuharja, Jožeta Srebrniča, Ivana Regenta, Tončko Čeč, deloma Antona Štebija. Mlajši kadri smo bili številnejši, prevladovali smo študentje in celo dijaki, s svojimi nastopi zbujajočo pozornost v političnem in kulturnem življenju, pa tudi čuječnost policije. To so bili Dušan Kermavner, Vladimir Martelanc, Slavko Klinc, Stane Krašovec, Ludvik Mrzel, France in Mile Klopčič, Bratko in Ivan Kreft, Ferdo Delak, Vlado Kozak, Josip Pertot, Ivo Grahor, Srečko Kosovel, Stane Vilhar, Fridi Gerl, Jože Dolenc, Franjo Aleš, Božo Popović, Jože Potrč, Jože Hermanko, Angela Kovič, Štefanija Zbašnik, Marija Preželj, Jože Lampret, Franjo Kozar, Kristo Perko, Ferdinand Zechner in drugi.

Tej inteligenci in njeni mladi in prodorni podrasti – v tem je bila določena prednost! – ne moremo po današnji rabi reči »napredna inteligenca«, saj se je takrat pod tem imenom pojavljalo liberalno (ali demokratsko) razumništvo, med katerim zaznamujemo poleg pravih demokratov tudi prav hude nazadnjake in celo privrženice fašistične Orjune, se pravi prav nič napredne ljudi. Zato moremo in moramo poimensko našteje kulturnike oziroma bodoče kulturnike imeti za komunistično razumništvo kot

tretji tabor v vrstah slovenske inteligence, ki je neprestano rastel. K njemu so težili simpatizerji in sopotniki, kakor Henrik Tuma, Lovro Klemenčič, Avgust Černigoj, Stane Melihar, Franjo Onič, Vladimir Premru, Rudolf Kresal, Anton Tanc-Čulkovski, Vinko Möderndorfer in drugi.

Našel sem nad 40 imen. Od tega jih je približno četrtna pripadala literatom, privržencem novih umetniških struj, predvsem socialne literature. Druge tri četrtine so sestavljali inteligenti humanističnih in tehniških ved. Pri tem se je pokazalo, da so te tri četrtine navdušeno spremljale in podpirale novo socialno literaturo svojih somišljenikov. Eni in drugi so socialno literaturo videli tako v tistih delih, ki so zbujala aktivno sočutje do brezpravne proletarske množice, kakor v delih, ki so reagirala odločno in udarno zoper obstoječe stanje, brez jakega v ponižujočega registriranja družbenih hib in pridobivala vpliv med ljudstvom. Marksistična ideologija in socialna literatura (in druge likovne smeri socialnega protesta) sta tvorili idejno in etično moč ter privlačnost te inteligence, ki je hkrati pogumno prenašala preganjanja vladajočega režima.

Ta manjšinski del slovenske inteligence je torej odlikovala solidarnost, enotnost in požrtvovalnost ter – naj dodam – moralna čistost. To je še potrdila zavest, da je treba svet spremeniti, zavojevati ga za novo življenje, toda ne po poti reform, ne odklanjajoč jih, ampak po poti revolucije, kakršen izhod so nujno pogojevale razmere.

Temu nasproti je takrat, sredi dvajsetih let, večina slovenske inteligence bodisi še mirovala pri starih obrabljenih pojmovanjih liberalizma oziroma krščanstva ali pa se je že dokaj odločno zganila z zahtevo iz leta 1921 po avtonomiji Slovenije, pri čemer je prav ta zahteva nakazovala ločnico v vrstah razumnštva ne glede na stare tabore.

O teh dilemah slovenskega razumnštva je letos v novi izdaji knjige *Obrazi spregovoril* Josip Vidmar, čigar devetdesetletnico smo pred kratkim praznovali. On priznava (na str. 410): »Nikoli nisem imel posebnega zanimanja pa tudi ne pravega smisla za tako imenovano socialno literaturo, še veliko manj pa za socialistično...« Ko je tako izrazil svojo takratno organsko nenaklonjenost novim strujanjem v slovenski družbi, kar je čutili v njegovem spominjanju kot gledanje zviška na zastopnike socialne levi-

ce, pa je v isti knjigi (na str. 428) prenikavo zaznal težnjo komunistične inteligence, ko je na primeru Prežihovega Voranca ugotovil, da »ga je gonilo iz mesta v mesto, iz dežele v deželo po vsej Evropi – ves čas v boju za eno stvar, za revolucijo, h kateri vedé in nevedé teži smisel življenja njegovih trpinov, njegovih garačev in mučencev pa tudi prebujencev za novo resnico«. Da, ta revolucionarnost je bila značilnost slovenskega komunizma. Ni bilo dano vsakomur zgodaj spoznati te resnice.

Mimogrede rečeno, Josip Vidmar v knjigi pozna le Prežihovega Vranca, pisatelja. Ne omenja pa Lovra Kuharja, ki je svojo pot do komunizma in do višin kulture in politike pričel kot preprost komunist med delavstvom in kmeti Mežiške doline.

Manjšinska komunistična inteligenca je izrekla svoja stališča še posebej na ljubljanski univerzi. Leta 1926 so bile volitve v svet slušateljev na ljubljanski univerzi. Klub marksistov – se pravi komunistov – in svobodni akademiki so vložili lastno kandidatsko listo in razglasili svoje zahteve:

– Za samoodločbo slovenskega naroda, za federativno zvezo z drugimi narodi! Proti sistemu kapitalizma!

Strankino glasilo *Enotnost* je novembra 1926 pospremlilo vest o teh volitvah z izrekom: »Slovenski narod kot samobitna kulturna skupnost stoji v začetku odločilne borbe za svojo gospodarsko in politično svobodo.«

Januarja 1927 so se pri volitvah v mari-borsko oblastno skupščino združili komunisti z levimi socialdemokrati v dravogradskem in slovenjgraškem volilnem okrožju za skupen nastop, nosilca kandidatske liste Lovro Kuhar in Vinko Möderndorfer pa sta napisala letak volivcem, v katerem je bilo:

»Zavedamo se, da ima slovenski narod pravico samoodločbe in zato zahtevamo solidarno z delavci in kmeti po vsem Slovenskem popolnejšo obliko nacionalne in socialne samostojnosti, to je **enoten** parlament za celo Slovenijo...«

Ta letak iz leta 1927 že vsebuje zahtevo poznejšega ljudskofrontnega gibanja in manifest a kongresa na Čebinah leta 1937, ki se je zavzel za »demokratsko izvoljeni parlament« slovenskega naroda.

Septembra 1927 je šla komunistična stranka v Sloveniji v parlamentarne volitve skupno z levo socialdemokratsko stranko na listi z imenom, hkrati z geslom delavsko-

kmečkega republikanskega bloka. Značilen drobci o tem je povedal Lojze Ude, ko se je leta 1972 v reviji *Prostor* in čas (št. 3–4) spominjal daljnjega leta 1927. Zapisal je: »Kmalu se je izkazalo, da SLS (Slovenska ljudska stranka, Fr. K.) ne po svojem svetovnem nazoru ne po svoji družbeni sestavi ne more dosledno voditi boja za široko zakonodajno avtonomijo Slovenije, za federalizacijo Jugoslavije.« »Pri skupščinskih volitvah 1927 sem volil listo ostro proticentralističnega delavsko-kmečkega republikanskega bloka... Politično sem hodil od tega časa naprej s komunisti.«

Ta dejstva so žal premalo znana ali so sploh zanemarjena. Pomenijo pa prodor marksizma na domača, slovenska tla.

Kakor je videti iz naštetih dejstev, je komunistična inteligenca, organizirana v ilegalni stranki, in somišljeniška, že v letih 1926–1927 imela nacionalne zadeve Slovenije za politično in državno vprašanje, važno za ves narod, medtem ko je v drugih krogih inteligenca takrat in kasneje pomenilo slovensko vprašanje samo avtonomistično-upravno zadevo ali zgolj kulturno vprašanje, kar je oboje razodevalo zožena in s tem nezadostna stališča, vendar so le-ta v takratnih razmerah dobivala značaj napredka in nacionalne samozvesti. V tem previranju se je v začetku tridesetih letih tudi rojeval Josip Vidmar, bard slovenstva.

Leta 1928 se je državna kriza še posebno zaostila. Junija je srbski šovinist Puniša Račić v beograjski skupščini z govorniškega odra iz revolverja začel streljati po opozicionalnih poslancih, po radičevcih, ubil Pavla Radića in Djuro Basaričeka, hudo ranil Ivana Pernarja in Stjepana Radića – zadnji je po nekaj tednih umrl zaradi posledic. Tako streljanje v parlamentu je tedaj bilo še za balkanske razmere nekaj nezasišanega. Po državi se je dvignil val protestov, zlasti na Hrvaškem. V Zagrebu je prišlo do uličnih bojev, ki so bili pred nekaj leti upodobljeni v filmu, kjer je bil prikazan tudi prvi pomembni nastop Josipa Broza. Česar pa v filmu ni bilo in nakar pozablja večina zgodovinarjev, je dejstvo, da je na Hrvaškem, predvsem v Zagrebu, prišlo tedaj do skupne akcije komunistov in radičevcev. Storjeni so bili prvi koraki k ljudski fronti.

Radićeva Hrvatska seljačka stranka je namreč pozvala vse opozicijske stranke na skupen nastop proti beograjski vladi, pri čemer je predlagala bojkotirati davke, skle-

pe okrnjene skupščine in vlade, ne priznati posojila v tujini in drugo. Pokrajinsko vodstvo komunistične stranke na Hrvaškem, kjer so odločali Djuro Cvijić, Kamilo Horvatin, August Cesarec, Miroslav Krleža in drugi, je poziv sprejelo in predložilo več zahtev po skupnem nastopu: odstop krvave vlade v Beogradu, odpoved poslancev mandatu v beograjski skupščini, mir med narodi, sestanek vseh prečanskih poslancev v Zagrebu, kjer naj splošen zbor ljudskih delegatov sklepa o prihodnosti narodov.

Skratka, bile so možnosti in bili so storjeni prvi ukrepi za fronto med delavsko in kmečko stranko, to je med strankama, ki sta imeli večinski vpliv, prva na delavstvo, druga na kmete. Nastala je ljudska fronta, jugoslovanska izvirnost.

V takratni mednarodni situaciji je bil to nov pojav v razvoju narodov in držav.

O možnostih ljudske fronte na Hrvaškem leta 1928 v praksi pričajo množični protesti po državi in že omenjeni ulični boji v Zagrebu.

Žal ta pobuda in novost ni bila po volji vodstvu komunistične internacionale. Izreklo se je proti politiki jugoslovanskih, predvsem hrvaških komunistov. Žato je IV. kongres komunistične partije v Dresdenu novembra 1928, torej nekaj mesecev po omenjenih dogodkih, prekalal politiko ljudske fronte. Kongres je sprejel celo tako oceno: »Stranka mora odločno pobijati iluzije v lastnih vrstah o tem, da obstaja možnost kakršnegakoli sodelovanja z meščanskim vodstvom Seljačko-demokratske koalicije.« (To je tedanje močne skupščinske opozicije.) Naravnost osuplo z današnjega vidika je stališče, da stranka ne sme nastopati s parolami, ki jih meščansko vodstvo eventualno lahko sprejme (»eventualno može da prihvati«).

V imenu vodstva kominterne se je kongresa udeležil njen zastopnik Palmiro Togliatti, član vodstva Komunistične partije Italije, in s tem potrdil kongresne sklepe. Res pa je, da se je takoj naslednje dni vodstvu kominterne pritoževal zaradi njemu samega nevšečne vloge na zboru jugoslovanskih komunistov. Ni bil namreč predhodno seznanjen ali zadostno seznanjen z jugoslovanskimi zadevami.

Moralo je preteči pet let – medtem je prišel v Nemčiji na oblast Hitler – da se je politika ljudske fronte pokazala za zgodovin-

sko možno in upravičeno in da je do take fronte in do vlad ljudske ali narodne fronte prišlo v Franciji in v Španiji. Tedaj je komunistična internacionala te izkušnje priporočila večini svojih članic. Zgodilo se je to na sedmem, zadnjem kongresu te internacionala leta 1935 v Moskvi in glavna protagonistin nove politike sta bila Georgij Dimitrov in Palmiro Togliatti.

Na tem kongresu je z govorniške tribune spregovoril o ljudski fronti v Jugoslaviji strankin generalni sekretar Milan Gorkić.

Kakor je znano, je bil Milan Gorkić žrtev stalinskih čistk in je mnogo let pozneje bil rehabilitiran tako v Sovjetski zvezi kot v Jugoslaviji.

Milan Gorkić je najprej samokritično ocenil strankino politiko. Med drugim je izjavil: »Mi smo revidirali naše stališče do nacionalnorevolucionarnih gibanj in zavrgli izmišljene in zapovedane sheme,« s čimer so kajpada mišljeni sklepi iz leta 1928. S tega izhodišča je naštel štiri točke konkretnih političnih sprememb:

»1. Sprejeli smo vrsto zahtev zatiranih narodov, na primer zahtevo po sklicu sabora (parlamenta) za Hrvaško, a prav tako podobnih parlamentov posameznih narodov.

2. Zadnje čase smo dali soglasje, da se pri skupnih protifašističnih demonstracijah poleg rdeče zastave razobesijo tudi prepovedane hrvaške zastave, kajti le-te se pri omenjenih dogodkih pojavljajo kot zastave odpora zoper vojaško-fašistično diktaturo.

3. Pristopamo k hrvaški seljački stranki in delujemo v njenih vrstah v prid enotne protifašistične ljudske fronte.

4. Zavrgli smo prakso, ki je velela našim privržencem zapuščati hrvaško seljačko stranko, in zdaj jim naročamo, naj vztrajajo sredi množic, da bi dvignili raven njihovih bojov in da bi v praksi skupnega nastopa uresničili vodilno vlogo proletariata.« (Glej izdajo v srbohrvaščini kongresnih sklepov komunistične internacionala in dvanajstih zvezkih, Gornji Milanovac-Beograd.)

Milan Gorkić je politiko ljudske fronte utemeljil z več osnovnimi razlogi. O enem izmed njih je dejal:

»Poglavitni vzrok, zakaj ni bila strmoglavljena hegemonija velikosrbske buržoazije, gre iskati v dejstvu, da še ni prišlo do zveze delavskega razreda, kmetov in zatiranih narodov. Edinole zveza teh treh temeljnih sil lahko prinese odločilen udarec veli-

kosrbski buržoaziji in njenemu fašizmu. Zato pomeni uresničenje zveze teh treh sil poglavitno vsebino in temeljno nalogo protifašističnega ljudskega gibanja in jamstvo za zmago ljudske revolucije v Jugoslaviji.«

Kakor vemo, se je Gorkićeva vizija uresničila v manj kot desetih letih.

Smernice VII. kongresa komunistične internacionala so postale tudi last slovenskih komunistov. O tem pričajo številna dejstva. Naj tu navedem le eno, najmanj znano dejstvo iz leta 1936.

Karel Hudomalj, rojen v rudarski družini v Zagorju ob Savi, ki je z odliko končal komunistično univerzo v Moskvi in je bil soavtor znamenite izjave treh partij, jugoslovanske, italijanske in avstrijske, o slovenskem narodnem vprašanju iz leta 1934, je kot organizacijski sekretar centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije še pred Josipom Brozom-Titom poročal o delovanju partije v Sloveniji. V tem poročilu načenja tudi vprašanje, bistveno za uspeh ljudskofrontne akcije, namreč, kako najti pot do katoliških množic. (To vprašanje je postavil tudi čebinski manifest leta 1937.) Ugotovil je, da vodi k njim en sam »kanal«, in sicer preko Jugoslovanske strokovne zveze, to je krščanskosocialnega sindikata. Poročilo navaja: »Krščanski socialisti so bili in ostali najdoslednejši demokratski element v bivši SLS in jih ni šteti samo kot sindikalno organizacijo, saj se okoli JSZ zbira vse, kar je nezadovoljno s politiko JRZ (režimske stranke, Fr. K.) v Sloveniji.«

To Hudomaljevo stališče iz leta 1936 do ljudske fronte v Sloveniji je zgodovina potrdila. (Hudomalj pri nas še ni rehabilitiran.)

Nadaljnji razvoj politike ljudske fronte je znan. Zaznamujejo ga zlasti omenjeni manifest s kongresa na Čebinah leta 1937, izid Speransovega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja leta 1939 in praksa ljudskofrontnega gibanja.

Leta 1941, po fašistični okupaciji, je prišlo v Sloveniji do ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda, edine tovrstne politične tvorbe v Jugoslaviji, ki pomeni vrhunec ljudskofrontnega gibanja in njeno preraščanje v organ ljudske revolucije. Vnela se je vojna za biti ali ne biti slovenskega naroda. Vojna je bila dolga in težka, tako da o njej lahko rečemo z besedami francoske pisateljice George Sand: »Boj ali smrt; krvava vojska ali nič! Takšno je bilo neizprosno vprašanje.«

LAKATIRANJE / PREPOVEDANO

INTERIJE
-LOKALITET-
JEDINICE

MILICA STRGAR

Pobegli zasliševalec Rant o turjaških žrtvah

Kdor bi nepoučen prebiral tisk naših političnih beguncev, bi se mu zdelo, da so se domobranci (in njihovi predhodniki) samo na bojnem polju bojevali proti narodnoosvobodilnemu gibanju, kjer so odločali znanje, orožje, pogum itd. (Ni treba posebej poudarjati, kakšno vlogo pripisujejo borcem narodnoosvobodilne vojske, a to zdaj ni pomembno.) V obilici tega tiska zgubljeno priznanje, da je dr. Hacin, šef politične policije, osebno poznal vse komuniste in jih sam zasledoval ter da mu je »uspelo napraviti red, tako da od jeseni 1943 ni bilo več atentatov, požigov in umorov,¹ ki so bili pod italijansko okupacijo skoraj na dnevnem redu«, ali pa priznanje, da je vsak domobranski poveljnik smel »čistiti teren, kakor je mogel in znal«, prej omenjenega vtisa nič ne spremeni. Zato se sprašujem, zakaj se je Pavle Rant izneveril tej navadi in spregovoril tudi o zapornikih politične policije.

V članku z naslovom 1. april – zadnja Velika noč v očetnjavi in nad naslovom Ob 30-letnici, objavljenem v Vestniku² leta 1975, štev. 4/6, je najprej opisal, kako so takrat ujeli dr. Vita Kraigherja. Nato je Rant v sicer kratkem zapisu – zapornikom je namenjena komaj tretjina članka – imenoma navedel samo še Leopoldino Mekina, tako da ni mogoče dvomiti, katere zapornike je imel v mislih, ni pa napisal, koliko jih je bilo. Seveda se ni pozabil ponorčevati iz komunistov in aktivistov, predvsem pa drugim naprtiti krivdo za umor. Opisal je tudi načrte, ki so jih menda imeli s temi zaporniki.

»[. . .] Takrat je bilo domenjeno, da bodo iz zapisnikov vseh res velikih mogotcev tedanje v Ljubljani delujoče KP napravili temeljit povzetek, ki bo s pridom koristil pri dokazovanju revolucionarnega dela KP proti interesom drugih zaveznikov, predvsem Angležev in Amerikancev, pa delno tudi Sovjetov.

Zapisniki so bili narejeni, pripravljeni za odtis, a naglica dogodkov je namero preprečila. Odhod generala Rupnika z najvišjega položaja pa nastop NO in zatem mrzlične priprave na odhod preko meje so prejšnjo namero spreobrnilo v toliko, da bi vse te mogotce z njihovimi zapisniki vred odpekljali s seboj in predali prvim zavezniškim četam.

Takrat se je nekomu pri Gestapu posvetilo, da bi morda lahko napravili zameno za ujetnike. Ker stvari ni mogel izvesti – to ide-

(3)

jo je imel Chalubsky – so drugi gestapovci izbrali svojo pot. Pripornike so enostavno odpeljali iz zaporov, na prigovarjanje paznikov dovolili obisk duhovnika in potem vse pobili tam nekje pod Turjakom.[. . .]«

Ne morem presoditi, ali je Rant zapisal kaj zgodovinske resnice ali samo trenutnim potrebam samih beguncev prikrojeno različico. Prav gotovo pa je še po tridesetih letih pokazal svoj cinizem in sovražstvo do komunizma in narodnoosvobodilnega boja.

Njegov članek je sicer namenjen oživljanju begunske dejavnosti in zlasti še odpravljanju njihove neenotnosti. Za izhodišče pa mu je bilo – kot trdi – tudi mnenje dr. Kraigherja o prijateljstvu. Takole je zapisal:

»... Nekaj podobnega [kot Karel Mauzer: 'In še bolje nam bo šlo, ako bomo znali biti med seboj ne samo idejno povezani, ampak prijatelji.', M. S.] mi je v razgovoru dejal dr. Kraigher, kar zadeva prijateljstvo. Oni, rdeči namreč, so med svojimi vrhovi bili predvsem povezani v prijateljstvu, ki se je skozi idejo in nje preganjanje najsibo v Jugoslaviji, najsibo med vojno vedno znova utrjevalo. Oni, tako je omenjal dr. Kraigher, se niso dosti brigali, kaj je dejal ta, kaj oni, ker so vedeli, da bodo vsi isto govorili. Res je, da so pripadali totalitaristični stranki, kjer po svoje sploh misliti ne smeš in je v tem njihovo stališče mnogo bolj enostavno kot naše, ki se je vedno – več ali manj –

sukalo v krogu demokratskega izživljanja.[. . .]«

Tega nisem navedla, ker bi hotela za naš spomin ohraniti katero zadnjih izjav dr. Vita Kraigherja, kajti mogoče je res njegova, mogoče pa tudi ne ali vsaj ne taka, kot jo je potreboval Rant za svojo propagando med begunci. Hotela sem le pokazati, kako je še po tridesetih letih pisal o tej žrtvi, predvsem pa opozoriti na naslednje njegove besede: »Nekaj podobnega mi je v razgovoru (kot da bi šlo za pogovor ob točilni mizi ali v debatnem klubu, ne pa za divjaško izsiljevanje priznanj!) dejal . . .«

Rant je bil (umrl je 28. novembra 1984) v begunstvu zelo dejaven in znan, zato je o njem kar dosti napisanega: da se je »kalil« pri dekanu Matiji Škrbcu, da je sodeloval že pri prvem Emmerjevem protikomunističnem gibanju, pri prvih Glavačevih vojaških podvigih ter pri Slovenski legiji, da je bil pri domobrancih vpisan že pod št. 45 in da se je predvsem posvetil protikomunističnemu časnikarstvu in propagandi. V eni sami kratki predstavitvi njegovega življenja in dela je tudi zapisano, da je bil »upravni uradnik«, seveda ne kje. Zato je »mi je v razgovoru dejal« edino meni znano Rantovo priznanje medvojne dejavnosti, ki so jo on sam in hvalilci njegovih protikomunističnih zaslug skrivali celo pred lastnimi privrženci.

¹ Misli na obsodbe narodnih izdajalcev in akcije narodnoosvobodilne vojske sploh.

² Izhaja v Buenos Airesu že šestintrideseto leto. Je glasilo pobeglih domobrancev, zdaj bolj, zdaj manj odprto za stališča in potrebe tudi pobeglih politikov. Rant je bil urednik tega lističa od leta 1960 do 1975.

MILICA STRGAR

Nov dokaz za medvojno sovražno dejavnost salezijanca Cigana

Mojim nekdanjim sokrajanom in sodelavcem v narodnoosvobodilnem boju sta se zbudila stara bolečina in stari srd, ko sem jim pred kratkim povedala o – sicer poznem – odkritju v begunskem tisku.

Begunec Stane Bitenc je v lističu Vestnik (Buenos Aires, 1963, št. 8/9) ob dvajsetletnici poraza njihove vojske na Turjaku in kočevskega procesa proti zajetim izdajalcem napisal članek Trem junakom v spomin. Ti »junaki« so bili: Viktor Habič iz Bizovika, eden od ustanoviteljev posadke slovenske legije oktobra 1942 v Bizoviku, na kočevskem procesu obsojen na smrt z ustrelitvijo; njegov mlajši brat Ivan, vodnik v postojanki na Urhu, zaradi divjaškega odnosa do sodelavcev Osvobodilne fronte znan po okolici kot »bizovski vrag«, padel v bojih za Turjak septembra 1943; Salko [Elsaković; Bitenc ni vedel za priimek, M. S.], ki je tudi padel v turjaških bojih.

V tem članku je Bitenc, govoreč prav o Salkovih »zaslugah«, napisal, da so bili Riko Metliković, Salko Elsaković in Franc [po naših podatkih prav Janez, M. S.] Martinc v partizanih, tam osumljeni četništva, zato so se umaknili partizanskemu sodišču, dezertirali iz narodnoosvobodilne vojske in se nato skrivali na področju občin Dobrunje in Rudnik; skrivali pred vsemi: partizani, Italijani in legisti, dokler ni stvari uredil Franc Cigan. Bitenc je zapisal:

»Salezijanec dr. Cigan je posredoval zvezo s poveljnikom Legije v Bizoviku in tako so postali vsi trije obveščevalni center dveh legijskih poveljnikov. Še več mesecev so živeli v hosti kot ilegalci in krepko dokazali, da partizanski sum ni bil neosnovan. Opremljeni z originalnimi partizanskimi dokumenti so se izdajali kot dopustniki in imeli tako dostop do posameznikov in partizanskih edinic.

Marsikatero gorje je bilo našim ljudem prihranjeno v dobrunjski in rudniški občini prav s sodelovanjem te trojke, ki je pripravila teren, da so bili nevarni sovražni elementi spravljani na varno.«

Domačinom Martinca (s Sel pri Lavrici), Metlikovića (z Lavrice od začetka vojske) in Elsakovića (z Lavrice še izpred vojske) ni treba posebej predstavljati. Pa tudi Cigana, medvojnega salezijanskega predstojnika z gradu Lisičje, ne. Verjetno jih ni treba niti bralcem knjige Štefanije Podbevšek Sv. Urh.¹ Zato bom prav na kratko ponovila nekaj njenih odkritij in pričevanj.

(4)

Metliković in Elsaković sta v začetku, morda samo na videz, sodelovala z Osvobodilno fronto in spomladi 1942 odšla v partizane.² Kdaj sta od tam zares pobeignila, ni znano, znane pa so njune, točneje, njihove, saj je z njima sodeloval Martinc, prve žrtve. Prve dni marca 1943 so blizu Lavrice izkrvaveli: aktivista, sestra in brat Zora in Lado Majcen z Rudnika in ranjeni partizan na okrevanju Janez Jager z Orljega. Le teden dni pozneje sta bila prav blizu umorjena partizana Lojze Kastelic s Škofljice in Stane Orel z Malega vrha. Ne bom ponavljala, kaj je zvedela Podbevškova o tem, kako so Metliković in pajdaša zvaljali žrtve na primerne kraje ali okolišnice, kjer jih je bilo mogoče umoriti, kako so nekatere žrtve mučili in še mrtve onečaščali. Pet znanih umorov, pa vendar še strah, da niso vsi odkriti, ki je Podbevškovi narekoval, da je zapisala: »Koliko žrtev sta imela na vesti iz okolice, kjer sta se zadrževala po odhodu od partizanov do kapitulacije Italije, je težko ugotoviti.« Dodati pa je še treba, da sta izdajala belim tudi nameravane partizanske akcije, ki zato niso vselej uspele, kot so jih načrtovali, ter na drugi strani pomagala belim napadati partizane na tem območju. Bitenc je zapisal, da samo enega načrta, ki so ga pripravljali skupaj s to trojko, niso mogli uresničiti. To naj bi bilo ob koncu zime 1942/43, ko so po načrtih, ki so jih omenjeni pripravili po obisku v partizanskem taborišču, namera-

vali napasti Dakijevo enoto, toda Daki se je prej umaknil, ker je bil, kot piše Bitenc, zvedel, da se tudi Italijani pripravljajo na napad.³

Pred močnimi sumi in dvomi aktivistov in partizanov so trojko do kapitulacije Italije kar dobro varovale partizanske oznake. Po kapitulaciji pa so pokazali prave obraze. Metliković in Elsaković sta bila med »braničci« Turjaka, kjer je Elsaković padel.⁴ Metliković pa je po ustanovitvi domobranstva postal poveljnik njihove postojanke na Lavrici. Odslej pa do svoje smrti⁵ je bil po podatkih, ki jih je zbrala Podbevškova, sam s svojo enoto ali pa skupaj s poveljnikom barjanske in pozneje škofeljske postojanke Francem Frakljem-Petrom Skalarjem in njegovo morilsko skupino kriv vsaj še za smrt šestih sodelavcev Osvobodilne fronte z območja Lavrice in iz bližnjih vasi, večinoma pomorjenih v urhovskih gozdovih.

Tako so torej Elsaković, Martinc in Metliković »pripravljali teren, da so bili nevarni sovražni elementi spravljani na varno«. In to trojko je salezijanski predstojnik Cigan povezal z belogardističnim poveljnikom v Bizoviku.

Podbevškova je že sama ugotovila, da je trojka pogosto zahajala k salezijancem v Lisičju, in to nekajkrat zapisala. Ni spregledala niti zvez med lisiškimi salezijanci in belimi v Bizoviku.⁶ Kdo jih je vzdrževal, pa nam je razkril Stane Bitenc, najbolj pokli-

¹ Štefanija Ravnikar-Podbevšek: *Sv. Urh*, zavod Borec, zbirka Dokazi, Ljubljana 1966.

² Ker želim osvetliti le njuno delovanje na območju Bitenčevega »terena«, puščam ob strani njuno zadržanje v partizanih.

³ Bahaanja je v begunskem tisku več kot preveč. Iz rokopisa monografije II o Tomšičevi brigadi Francija Strleta je znano, da se je Daki s 1. četo 2. bataljona Tomšičeve brigade zadnjikrat zadrževal na tem območju na Lipoglavu od 4. do 6. februarja 1943, ko je spremljal nekatere člane izvršnega odbora Osvobodilne fronte z Roga v Dolomite, a zaradi nevarnosti niso mogli čez Ljubljano; verjetno pa je nekaj njegovih borcev ostalo z »izvršniki« še do 9. februarja, ko so lahko nadaljevali pot. – Je bil to konec zime? Da je bizoviške belogardiste skominalo po Dakiju, prav lahko verjamemo, o njihovih metodah dela pa sploh ni treba dvomiti.

⁴ Podbevškova je domnevala, da jo je pobral iz Slovenije po Metlikovičevi smrti.

⁵ Metliković je našel smrt 27. avgusta 1944 v razvalinah gasilskega doma v Stični, ki ga je razdejal sicer domobranskemu majorju Križu namenjeni partizanski peklenški stroj. – Martinc pa je bil po vojski obsojen na časovno kazen.

⁶ Veliko prijateljstvo lisiških salezijancev s sovražniki narodnoosvobodilnega boja so poznali že aktivisti Osvobodilne fronte. Zato sta Ivan Jevč-Čufi in Franc Kramar takoj po kapitulaciji Italije prišla opozoriti salezijance, naj nehajo s svojim protinarodnim zadržanjem. Opozorila pa niso zalegla. Zato je varnostno-obveščevalna služba 2. oktobra 1943 izselila iz gradu 12 salezijancev, »ki so bili osumljeni, da imajo zvezo z Ljubljano. Ta grad se nahaja na skrajni meji osvobojenega ozemlja, zato je bila evakuacija nujno potrebna. Dne 4. 10. t. l. smo odpravili 10 teh duhovnikov v Stično, potem naprej v Pletanje, dva sta šla nazaj na lastno prošnjo v sporazumu z OF ter podpisala izjavo, da se v politične stvari ne bosta vtikala.« Žal, ni imen teh salezijancev in poročilu okrožne komisije Varnostno-obveščevalne službe z dne 17. oktobra 1943, iz katerega je gornji odlomek in ki je shranjeno v arhivu Varnostno-obveščevalne službe Slovenije. – Jesenska nemška ofenziva pa je salezijancem omogočila, da so se vrnili v Lisičje.

cana priča, saj je bil tedaj poveljnik bizoviško-dobrunjske-urhovske postojanke in, kot povedo pričevanja, sam med morilci Lojzeta Kastelica in Staneta Orla.

Dr. France Cigan (doktoriral je v begunstvu leta 1946) je ob koncu vojske pobegnil na Koroško, živel po tamkajšnjih begunskih taboriščih in se posvečal predvsem begunskim pevskim zborom.⁷ Od 1947 do 1949 je v Gradcu študiral glasbo. Nato je nekaj časa župnikoval na Koroškem, dokler ni postal profesor na slovenski gimnaziji v Celovcu. Leta 1969 je zbolel, se zdravil najprej v Celovcu, nato pa v Ljubljani, kjer je 23. februarja 1971 umrl. Pokopali so ga z vsemi

cerkvenimi častmi na Žalah. Spominjam se takratnega prispevka, ki mu ga je posvetil ljubljanski radio. Hvalil je njegove zasluge za ohranjanje koroške pesmi, kar je bilo res, zato je malo pred smrtjo dobil Gallusovo priznanje, niti besedice pa ni bilo slišati o njegovem begu iz domovine.

Bitenčevo priznanje pa kaže, da se je dr. Cigan lahko bal ljudske sodbe. To priznanje je, mislim, tudi odgovor, če se kdo še sprašuje, zakaj se je mučeniška pot desetih barjanskih žensk januarja 1944 vila skozi spovednici (tudi Ciganovo) salezijanske kapele in se za devet žensk za vselej končala v gozdu za lisiškim gradom.⁸

⁷ Več podatkov je v mojem članku *Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948*, Borec, 1985/1.

⁸ Jože Vidic: *Po sledovih črne roke*, druga izpopolnjena izdaja, založba Borec, Ljubljana 1975.

RADO BORDON

*Vražji dol**(Simfonični epitaŕ)*

Ženski glas:

*P*risluhnite, prisluhnite, o živi!
 Z menoj se pomudite v Vražjem dolu,
 korak usmerite na zelenico,
 kjer Tánatos z besnečo plamenico
 razril je prst na nezorani njivi
 in ljubljene pokósil nam v pokolu!
 O Tánatos, o Tánatos, zakaj
 v morišče si spreménil tihi gaj?

Moški zbor (refren):

*O Tánatos, o Tánatos krvavi,
 morilec naš na smrtni goličavi!*

Ženski glas:

*Iz dneva v dan so z delom se pehali,
 od jutra pa doklér ni legel mrak,
 ponosno meril njihov je korak
 zemljó, ki so že dedi jo orali.*

Moški zbor (refren):

O Tánatos, o Tánatos . . . Itd.

Ženski glas:

*Ljubili so svobodo in pravico,
 dekleta, žene, deco so ljubili,
 na rodni tleh sejali so pšenico,
 živino krmili, po les hodili.*

Moški zbor (refren):

O Tánatos, o Tánatos . . . Itd.

Ženski glas:

*Ubila jih je podla, kruta zver,
 skrivaj jih pokopala v črni jami;
 zdaj noč odeva jih, neskončni mir,
 nihče jih več v življenje ne predrami.*

Moški zbor (refren):

O Tánatos, o Tánatos . . . Itd.

Ženski glas:

*Tu, v Vražjem dolu, trupla jim trohnijo,
ker so fašistom tujcem se uprli;
čeprav so rablji jim kosti potrli,
jim usta zmučena še zdaj kričijo.*

Moški zbor (refren):

O Tánatos, o Tánatos . . . Itd.

Ženski glas:

*Še zmeraj so med nami, sredi nas,
beseda njihova je topla, živa;
podob jim ni zabilis bežni čas,
dehteče cvetje njihov grob pokriva.*

Moški zbor (refren):

*O Tánatos, o Tánatos, prelita kri
naj živim o zločinu večno govori!*

OPOMBA

Vražji dol. Tako so domačini poimenovali jaso pri Babnem polju v Loški dolini na Notranjskem, kjer so poleti 1942, med narodnoosvobodilnim bojem, italijanski fašisti zverinsko pokončili in naskrivaj pokopali 49 Babnopoljcev. Po tem okrutnem zločinu so okupatorjevi ognjeni zublji uničili v dolini sedemdeset domov in gospodarskih poslopij, da bi v ljudeh zatrli nepokorščino in jih odvrnili od boja za svobodo. – **Tánatos**: v starogrški mitologiji bog smrti, v svojem železnem srcu neznansko krut, neprizanesljiv in nepopustljiv; ponavadi so ga upodabljali kot mladeniča z ugašeno ali povešeno plamenico v roki; **simfonični epita**f: nagrobnik, nagrobni napis, uglasben v obliki simfonične glasbe. – Pesnitev je njen avtor napisal na pobudo skladatelja Zvonimira Cigliča, že leta 1980, vendar doslej še ni bila uglasbena. Avtor jo prepušča slovenskim skladateljem v morebitno uglasbitev (in jo je pripravljen tudi primerno dopolniti ali prirediti).

DUŠAN VOGLAR

Poslovilna knjiga

Ko sem prvič bral knjigo *Ure mojih dni*, sem jo bral kot najnovejšo knjigo Mire Miheličeve, ko jo prebiram zdaj v drugo, je znenada postala pisateljčina zadnja knjiga. Poslovilna knjiga.

To je knjiga spominov, nizanje mehkih podob iz pisateljčine življenjske poti in sveta okrog nje. Ravno ta svojevrstna mehkoba, mirnost, tudi zasanjanost, prijaznost, celo otožnost, ravno to je ena od bistvenih značilnosti knjige. Kdor bo v njej iskal dražljivih poročil o nekdanjih dogodkih ali znanih slovenskih osebah, bo razočaran. Nič šele zdaj oznanjenih škandalčkov, nič strastnih obtožb, nič neusmiljenih razkrivanj v imenu resnice. Namesto tega pretanjena obzirnost, pa ne toliko obzirnost do sebe, temveč bolj spoštovanje do drugih, kot pravi pisateljica sama že kar na prvi strani. Zato je branje te knjige podobno ogledovanju fotografij v albumu – takih starih, še v rjavih tonih, pa novejših, črno-sivo-belih, pa še novejših, barvnih, ki jim zamolklo ozadje albumskega lista podarja neko posebno, začarujoče žarenje.

In tako se zvrstijo, list za listom, pripoved o otroštvu, obremenjenem z materino odločitvijo za drugega možkega; risbe postav iz meščanskega sveta, ki je zaznamoval dekleštvo, izpovedi o grozotah in uporu in veri, ki jih je mladi meščan-ki prinesla vojna; in vrvež književnikov, iskanj in uspehov, ki ga je dal čas njenega književniškega vzpona. To spominsko pisanje deloma odstira nove, še neznane prostore v pisateljčini duševnosti. Deloma se dotika tistih usod meš-

čanske družine v vojnem prelomu, ki jih je tako samosvoje znala popisati v romanih cikla Plamen ali dom, med katerimi sta najbolj znameniti April in Hiša večera. Deloma pa postavlja pred nas svoje prijatelje iz slovenskega in svetovnega književnega kroga, za katere bi si želeli, da bi jih bila pisateljica opisala še bolj na široko – Cirila Kosmača, Cenetu Vipotnika, Izidorja Cankarja, Lili Novy, Heinricha Bölla, Han Suyin ...

Težko bi odbral strani, ki so me najbolj pritegnile in se mi najbolj vtisnile v spomin. Morda je za čas, ki nas zasipava tudi s čudnimi mislimi o bližnji preteklosti, zgovoren opis doživetij iz dni tik pred koncem vojne, ko se je pisateljica zaradi delovanja Osvobodilne fronte znašla v rokah nemške in domobranske policije in nazadnje v delovnem taborišču nekje na Slovenskem: kako so nemški stražarji varovali jetnice pred domobranci, da bi jih ne pobili, kako so sestradane jetnice dale kdaj pa kdaj kos komisa še bolj sestradanim Nemcem, kako je eden od teh stražarjev v splošnem razsulu in begu tik pred osvoboditvijo pomagal v Ljubljani na železniški postaji begunkama izmakniti se domobrancem in usodi na Turjaku. Ali pa za naš čas opis nešteti pisateljčinih prizadevanj v okviru organizacije PEN za povezovanje s pisatelji drugih dežel, za večje razumevanje razmer v Jugoslaviji in zoper grobe napade nanjo. Ali pa odkritosrčno opisovanje šibkega uspeha z dramo Ogenj in pepel, ki je nastala iz pisateljčine boleče nuje, da obračuna sama s seboj in

Miha Mihelič:
URE MOJIH DNI
Pomurska založba
Murska Sobota 1985
opremil Jože Domjan
strani 257

z nekdanjo meščansko družbo – torej z okoljem, ki se mu je zdaj odrekla.

Na teh in takih straneh sem začutil pisateljčino izpoved o točkah, kjer se je usodno, prav v globočinah preobrnil tok njenega čustvovanja in delovanja.

V tem smislu je knjiga tudi pisateljčino iskanje same sebe, odkrivanje svojih nekdanjih osebnosti. Previdno in boječe odkrivanje. Na začetku knjige pravi, da jo je nekam strah. Zdi se ji, da spomini počivajo v njej kot nekaj, kar je tudi nevarno: če jih prebudi, ali bi to ne pomenilo prebuditi pošasti, za katere želi, da mirujejo? Ali si upa povedati vse o sebi, torej tudi o svojih najbližjih, ali si je to kdaj resnično upala? Vseeno se odloči za iskanje nekdanjih podob, za iskanje same sebe. Toda to ni razdvojeno, dvomeče tipanje za samo seboj, hlastno spraševanje po smislu svojega obstoja. Pri tem odstiranju podob, zakopanih v spominih, ji namreč stoji ob strani kot tiha, zavetje podarjajoča senca trdna osebnost sedanje ženske, ki se zaveda vrednot, kakršne je prejela od sveta in kakršne je svetu dala. In pod povrhnjo prijaznostjo, tudi sanjavostjo opisovanja nekdanjih dni in ljudi in njihovih ravnanj je zaznavna jasno začrtana mreža pisateljčinih moralnih načel, njenih moralnih presojev vsega doživljanega, njene vesti. Tiste vesti, h kateri se je, kakor pravi, zatekala po odgovore, ko ni iskala napotkov v vezanosti na organizacijo in ideologijo.

V te plasti je neposredno vtkano tudi pisateljčino premišljanje o njenem pi-

sateljevanju. Obkrožena je – kako bi tudi ne bila na vseh tistih pisateljskih srečanjih in v vseh tistih prijateljevanjih! – z vsakršnimi vprašanji in odgovori, ki jih o smislu, namenu in poslanstvu pisateljeve besede danes izgovarjajo sodobni pisatelji. Zakaj in čemu pisatelj piše? Ali je pomembnost književnosti večja ali manjša kot v preteklosti? Je pisatelj še zmerom tisti, ki naj oblikuje definicijo in koncept sveta, v katerem živimo? Ali je njegova dolžnost razmišljati o sodobni resničnosti? Kakšni so učinki kulture, v kateri ima literatura stransko vlogo, vodilno pa tako imenovana množična komunikacijska sredstva? Kakšna je vloga imaginativne ali celo »zasebne« literature? Ali pa je pisatelj predvsem družbeno bitje z obveznostmi do družbe? Ali more literatura povzročiti revolucijo? In ali lahko literatura stimulira kritično, uporno zavest? Ampak kateri pisatelj je s svojo literaturo spremenil ljudi? In v vsem tem vrtincu sama sebi odgovarja predvsem takole: »Pišem, ker moram. Boljšega odgovora ne poznam.« Brez velikih besed o poslanstvu, brez filozofskih utemeljevanj. Piše, ker morajo doživetja na dan, ker hoče ljudem in sebi spregovoriti o sebi in s tem o ljudeh.

Iz take, čustveno poudarjene notranje napetosti in nezdržljivosti je nastala tudi knjiga o urah njenih dni. Poslovilna knjiga, v kateri so čisto na koncu zapisane tudi besede: »Spomini. Spomini. To je še ostalo.«

In: »Zbogom vsemu temu, vsega je bilo dosti, preveč in hkrati premalo.«

* * *

VLADIMIR KRIVIC

Junaška Ljubljana 1941–1945

*Iz govora
odgovornega urednika
na predstavitvi
zbornika*

*Junaška Ljubljana 1941–1945,
ki je bila 23. aprila 1985
na Magistratu*

... Leta 1952 je bila oblikovana redakcija, ki naj bi pripravila publikacijo o znamenitih ženskih demonstracijah, ki so bile v Ljubljani leta 1943 zaradi težkega stanja v italijanskih taboriščih. Publikacija naj bi izšla leta 1953 ob deseti obletnici demonstracij. Pokazalo se je, da te naloge ni mogoče ustrezno opraviti v kratkem času. Nato smo se odločili, da se lotimo obsežnega dela, in sicer sistematičnega zbiranja dokumentov, podatkov in pričevanj, ki naj bi prikazalo vsa bistvena dogajanja med italijansko in nemško okupacijo v ljubljanskem okrožju. To delo je trajalo vse do leta 1970. Pri redakciji so sodelovali: Marica Čepe, Miroslav Luštek, Vlado Kozak, Janez Vipotnik in jaz. V osemnajstih letih so izšle štiri obsežne (2192 strani), bogato ilustrirane knjige z večjim številom raznovrstnih ponazoril in dokumentarnih fotografij. Zbranega je bilo tudi zelo veliko gradiva, ki seveda ni moglo biti v celoti objavljeno.

Trudili smo se, da bi z znamenitim in originalnim ljubljanskim bojem seznanili tudi jugoslovansko javnost, za kar se je zavzemal zlasti Veljko Vlahović. Prevod knjige naj bi izšel pri beograjski založbi Kultura. Kljub objubam ni bilo nič. Šele leta 1978 se je generalpolkovniku Ivanu Dolničarju posrečilo, da so v Vojno-izdavačkom zavodu pripravili in izdali okrog 550 strani obsežno edicijo pod naslovom Ljubljana u borbi 1941–1945. Ta izdaja pa je bila, žal, precej problematično krajšana in vsebinsko okleščena, pa tudi brez ustreznih ponazoril in dokumentov.

V tem času je že povsem pošla tudi Ljubljana v ilegali. Zato smo se po posvetovanju z redakcijskim svetom odločili, da pripravimo precej dopolnjeno, selekcionirano in kritično pregledano izdajo v dveh knjigah. Izpustiti pa je bilo treba zaradi obsega knjige več kot pol prispevkov, posebno iz 1. in 4. knjige, med njimi tudi nekaj zelo dragocenih, ki pa se ne nanašajo pretežno na Ljubljano; nekatera teh poglavij so že medtem objavljena drugje. Kljub temu ta izdaja (v povečanem formatu) obsega prek 800 strani. Tričlanska redakcija (Marica Čepe, Vladimir Krivic in Niko Lukež), v kateri je glavno organizacijsko in oblikovalsko težo nosila Marica Čepe, je v dobrih šestih letih opravila svoje delo. Spričo gospodarskih razmer je zagledala beli dan nekoliko bolj skromno opremljena. Podrobnejše podatke o tem navajamo v besedi uredništva.

Mislimo, da je nova izdaja občutno izpopolnila podobo junaške Ljubljane v letih boja za osvoboditev, čeprav bodo seveda koristna in potrebna še dodatna zbiranja, primerjanja in preverjanja dokumentov, podatkov in pričevanj. Žal moramo ugotoviti, da vsa področja še niso sistematično in kritično obdelana.

Posebno smo si prizadevali prikazati čim bolj nazorno podobo ljubljanske »države v državi« in razvejenost organizacije Osvobodilne fronte. Le-ta je obsegala v času največjega vzpona v letih 1941 in 1943 tudi petnajst posebnih, posebej organiziranih in seveda ustrezno ilegalnim razmeram – med seboj bolj ali

manj povezanih sektorjev (aparati Osvobodilne fronte): tiskarski, propagandni, obveščevalni, varnostni, vojaški (Narodna zaščita), intendantski, sanitetni, gradbeni, finančno-gospodarski, mobilizacijski, radijski, dokumentni, sektor za zveze, sektor za pravno in sektor za zdravniško pomoč zapornikom. Posamezni sektorji so imeli tudi več pododdelkov, na primer: obveščevalni (specialna in množična obveščevalna služba), tiskarsko-tehnični (tiskarne in ciklostilne razmnoževalnice), intendantca (civilna in vojaška), socialna pomoč (Slovenska narodna pomoč), pododdelki za zapore, za taborišča, za otroke ilegalcev, za družine partizanov in ilegalcev itd.

Skupnost vseh navedenih avtonomnih sektorjev in njihovo ustrezno povezanost s sedmimi organizacijami (Osvobodilna fronta, Komunistična partija Slovenije, Skoj, Zveza slovenske mladine, Delavska enotnost, Antifašistična ženska zveza, Slovenska narodna pomoč) ter nešteti matičnimi odbori Osvobodilne fronte (od uradnih, nameščencev, številnih drugih poklicev, obrtnikov vseh vrst, gostincev pa vse do športnikov), bo morda najlažje razbrati iz povzetka, ki smo ga dodali tej publikaciji v različnih jezikih. Ta je namenjen seveda predvsem tujini, bo pa služil tudi našim bralcem za hitro in kompleksno seznanitev z okvirom, časom in okoliščinami, v katerih se je odigral val boj.

Posebno važno povezovalno vlogo med sektorji, zlasti na začetku imela partija. Krščanski socialisti, so-

koli in kulturniki pa so se v letu 1941/42 povezovali tudi po svoji »liniji« v okviru Osobodilne fronte.

V tej izdaji smo kot uvod objavili prispevek prof. Vasilija Melika o Ljubljani v zadnjih dvesto letih, zato da bo vidna kontinuiteta boja slovenskega naroda za združitev, neodvisnost in svobodo.

V Junaški Ljubljani 1941–1945 je trinajst povsem novih, pomembnih prispevkov. Naj omenim le nekatere: Dušan Moravec razpravlja o boju kulturnikov, general Franc Sotlar o demonstracijah v Polju 22. junija 1941, dr. Teodor Tomišek o delu Osobodilne fronte na področju pravosodnih ustanov, prof. dr. Vasilij Melik o Ljubljani v preteklih dvesto letih, Tatjana Klepac o Molniški četi, arh. Vlasto Kopač o dokumentni tehniki, Vilma Bebler o kurirstvu glavnega štaba, Jože Vidic o domobranskih moriščih v okolici Ljubljane, Ivan Jurčec o Učiteljskem domu – trdnjavi mladih borcev itd.

Veliko razprav je bistveno dopolnjenih oziroma popravljenih, na primer inž. Bravničarja o pirotehniki, Marice Čepe o Slovenski narodni pomoči, Vladimirja Krivica o Osobodilni fronti v letu 1941 itd. Vsi še živi avtorji so ponovno pregledali in bolj ali manj izpopolnili svoje razprave oziroma prispevke. Žal je medtem umrlo več avtorjev, med njimi tudi eden najuspešnejših članov naše redakcije Miroslav Luštek.

Povedati moram še, da so v tej izdaji objavljene pretežno nove dokumentarne fotografije in tudi nekaj novih dokumentov.

V knjigi sodeluje 58 avtorjev z različnimi prispevki, ki so prispevali k vsestranski osvetlitvi ljubljanskega boja. Objavljenih je 37 dokumentov, 25 fotografiskih člankov, 20 zgodovinskih razprav, 19 spominskih pričevanj, 16 pesmi, ki imajo tudi dokumentarno vrednost, in 10 političnih analiz. Kakor v samem boju so tudi tu sodelovali aktivisti in borci, politični in vojaški voditelji, revolucionarni pesniki in pisatelji – predstavniki skoraj vseh slojev prebivalstva, predvsem tedanja inteligenca in mladina.

Poudariti moram tudi, da so boje v letih 1944–1945 uspešno vodile v oteženih razmerah zdesetkanega in gospodarsko izčrpanega mesta skoraj povsem samo ženske in mladina, kajti moški aktivisti so bili v glavnem (razen starih) v partizanih, zaporih in taboriščih.

Uredništvo Junaške Ljubljane 1941–1945 upa, da bo ta edicija lahko služila mnogim namenom: splošni zgodovinski izobrazbi v šolah in zunaj nje, teritorialni ljudski obrambi v mestih, kot opora za literarno in filmsko obdelavo opisanih dogodkov, zgodovinarjem in politikom za proučevanje teorije in taktike gverilskega boja proti okupatorjem v mestih, pa tudi kot darilo tujim delegacijam in obiskovalcem našega mesta ter zaslužnim borcem.

Čeprav je bila Ljubljana do italijanske okupacije razdeljena med dva okupatorja, je ne le s svojim zgledom, temveč tudi s številnimi borci in političnim in tehničnim kadrom pomagala

razvijati boj v vseh delih Slovenije.

Slovenija je bila, kot vemo, razkosana sprva celo med tri okupatorje in je zgledno sodelovala v boju vseh jugoslovanskih narodov, in to na najbolj občutljivem območju Jugoslavije in najdlje, dala pa je odstotkovno največ žrtev.

Našo knjigo posvečamo štiridesetletnici zmage nad fašizmom. Mali slovenski narod, stisnjen med štiri narode, na izpostavljenem geopolitičnem področju, soočen z dvema velikima, v preteklosti zelo agresivnim narodoma, se je ohranil le s svojim odločnim bojem, čeprav je bil obsojen na smrt od Hitlerja in Musolinija.

Kritično in vsestransko spoznavanje in raziskovanje lastne zgodovine je nujno predvsem zato, da krepiamo našo samozavest in naš ponos, da odpravimo ostanke tradicionalnega slovenskega hlapčevstva in ugotovimo pozitivne izkušnje iz preteklosti, pa tudi zmote in slabosti, ki jih moramo odstraniti, da si zagotovimo varno prihodnost; to je spet nujno spričo svetovne in domače krize, v katero smo zabredli precej tudi po svoji krivdi.

Ko iščemo pot, ki nas bo popeljala iz današnjega kritičnega položaja, so nam lahko zelo koristne izkušnje iz preteklosti. Smrtno nevarnost, ki nam je grozila leta 1941, smo premagali z mobilizacijo vseh domoljubnih sil, z razvijanjem najširše ljudske samoiniciative, krepitvijo revolucionarnega samoupravljanja v Osobodilni fronti pod vodstvom komunistične partije, ki se je uveljavila z mno-

NADA GABOROVIČ

žično požrtvovalnostjo in visoko moralo ter brezkompromisnim bojem, posebno mladine, inteligence in delavske avantgarde.

Staro Jugoslavijo je razjedla peta kolona in izkoriščevalski režim, povezan z mednarodno reakcijo. Danes je naš največji sovražnik birokracija, ki nas spravlja zlasti v ekonomsko odvisnost od multinacionalnih kompanij, od dolarskih kreditov, uničuje samoupravno pobudo množic, onemogoča uveljavljanje naše samoupravnega sistema, ima objektivno protirevolucionarno vlogo, na katero so kot na poglavitno nevarnost v socializmu opozarjali že Marx in Lenin, pri nas pa zlasti Tito, Kardelj, in Kidrič.

V svetu, ki je danes bolj povezan kot kdaj prej, se še vedno bije boj za enakopravnost malih narodov, za njihovo neodvisnost in svobodo, za razvoj nerazvitih, proti izkoriščanju delovnih ljudi, proti lakoti, proti nevarnostim nove katastrofalne atomske vojne. Tej nevarnosti pa se je v zadnjem času pridružila nova, nič manjša namreč, nevarnost ekološke katastrofe. Brezumno izkoriščanje narave, na katero je opozarjal že Marx, je letos povzročilo take katastrofalne pojave v svetu, in to skoraj hkrati, da se je v svetovnih časopisih dvignil pravcati alarm.

Upajmo, da bo ta skupna, nova nevarnost zmanjšala nasprotja med bloki in celo med ideologijami, nasprotja med narodi, afirmirala mednarodno moralo in povečala razumevanje in strpnost med narodi in državljani.

Množično umiranje gozdov z vsemi katastrofalnimi posledicami, posebno v goratih predelih, zaradi zastrupljenega zraka, zastrupljeni vodotoki in onesnažena morja, uničevanje plodne zemlje itd., vse to postaja največji mednarodni problem. Nevarnost atomskih katastrof pa daljnosežno nevarnost z zelo dolgoročnimi posledicami za vse človeštvo, ne glede na celino, narodnost in raso.

Ekološko usmerjeni socializem je edini izhod iz svetovne planetarne krize. Nekateri socialistične države, ki niso nič manj ogrožene kot kapitalistične, pa se obnašajo celo slabše kot kapitalistične (npr. Češka, Nemška demokratična republika, Poljska itd.), za katerimi ne zaostaja veliko niti Jugoslavija in Slovenija.

Pri tem se najbolj nerazumno, egoistično, nemoralno in neodgovorno obnaša »socialistična« birokracija. Njej je treba napovedati neizprosni boj, če se hočemo izkoptati iz krize in uveljaviti resničen samoupravni socializem, ki bo razvil ustvarjalno ljudsko pobudo in moralo, ki je, kot nas uči zgodovina naše polpretekle dobe, posebno boj v okupirani Ljubljani, ustvarjal čudeže in nas reševal iz tako rekoč brezizhodnih situacij.

Te izkušnje nam široko ponazarja ta knjiga, ki izhaja ob štirideseti obletnici zmage nad fašizmom in štirideseti obletnici ustanovitve prve slovenske socialistične republike države.

Proti zankam in pastem

Ivan Jan:
MRTVI NE LAŽEJO
Založba Borec
Ljubljana 1984
opremil Jure Jančič
strani 228

* * *

Ponatisi pri nas niso ravno najbolj pogosti. Doživijo jih le uspešna in pri bralcih odmevna dela. Da je Janova knjiga *Mrtvi ne lažejo* doživela to priznanje, je razumljivo. Njen avtor, že od začetka udeleženec narodnoosvobodilnega boja, partizan Srečko, je pri pisanju iskal svoje lastne poti, svoj odnos do dogajanj, kakor jih zapisuje in poskuša psihološko razgrinjati pred bralcem. Povsem očitno je, da se mu je to posrečilo, kakor se nasploh morajo izkazati lastna prizadevanja za izvirno podobo nečesa, lasten trud pri izpisovanju osebne prizadetosti, pogleda na čas, dobo, ljudi.

Prav to je rodilo realistično, prav nič črno-belo odslikavo prvih časov partizanstva in boja za svobodo, upiranja nemškemu okupatorju na Gorenjskem, kakršne poprej nismo imeli (delo je izšlo prvič leta 1969). Janu je tuje vse, kar ni pregeneto z resnico, možnostjo in verodostojnim pričevanjem, pri čemer se ogiba slehernemu preveličevanju, ponarejenosti, preračunljivemu trkanju na bralčeva čustva, sočutje. Zanima ga, kako ravna človek kot višje organizirano bitje v kritičnem času in trenutku, kako se odziva na pravila igre, v katero je pahnjen, ali se je vanjo vključil sam ali pa se je v njej znašel po sili razmer. Z naravnost neodjenljivo človeško in pisateljsko zagnanostjo sledi človekovim potem, nagibom, strastem, ki pripeljejo do roba, do končne točke, kjer je tega človeka mogoče dokončno opredeliti, preveriti.

Prav tak, raziskovalsko (pisatelj je tudi zgodovino-

pisec) in pripovedno-izpovedno naravnastvarjalec zmore odmisлити nepristnost, ki bralca ne prepriča, še manj pa prispeva k izoblikovanju zares pretresljive podobe našega štiriletnega boja za osvoboditev, hkrati pa logično trdno razodeva, kako je s človekom nasploh in s človekom v izjemnih okoliščinah posebej, kaj ga potisne med izdajalce, zavržence, kaj ga vzdigne med junake, kaj ga ohrani zvestega samemu sebi in ideji.

Pravilna odmera ustvarjalnega naboja tako za pozitivne junake kot za negativne je dokaz pisateljeve sposobnosti premeriti obzorja, se vzdigniti na raven, od koder lahko presoja vse okoliščine, naključnosti in izkrivljenost značajev, kar vse usodno vpliva na dejansko stanje in izteke dogajanja. Prav to pripomore k pretehtani in prepričljivi upodobitvi ravnanja in dejanj ljudi.

Tega Ivan Jan ni prezrl ne preslišal, zato je njegova zgodba o izdajalcih Filipu in Gorskem, bere se kot najbolj napeta kriminalka, verjetna in bralca lahko samo ogorči in strezni hkrati, kolikor mu je čas dogajanja odmaknjen in zagrnen zgolj v tenčico absolutno pozitivnega. Po drugi plati pa ga do globin prevzame usoda mladega revolucionarja in partizana Aleša, ki vodi neenak boj z grozljivo igro gestapovskega časnika Wernerja, naredbodajalca Gorskemu in Filipu, si je zadal kot temeljni cilj svoje naloge okupatorskega pollaščevalca, nadčloveka, prodreti v osrčje partizanskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem. Prav tako – ker

sodi v ta sklop – se izlušči tip človeka, v romanu je to Martina, ki zaradi čustva zagreši vrsto zavrženosti in je pripravljena pljuniti na svoj ugled, vrednost. Zaradi ljubezni do Aleša, ki bi mu s tem, kakor napačno presoja, utegnila rešiti življenje, ko je že zapisan smrti, poklekne. Te štiri osebe so tudi nosilci dogajanja, ki nas bralce sili, da se sprašujemo o mnogih rečeh, o katerih se brez Janove knjige ne bi tako intenzivno.

Zdaj vidimo, da vojna ni prinesla le naravnega odziva domačinov, partizanski boj, pač pa je izsilila prenekaterega klecavca, ki bi drugače ostal skrit in ne-spoznan, razkrinkala, žal, preveč Kajnov, ki so ubili svojega brata Abla zgolj zaradi ljubosumja ali iz koristi, rodila Iškarijote, kar brž pripravljene prodati kogarkoli za trideset srebrnikov.

Toda zasenčenja naredijo podobo izrazitejšo, dajo tistim, ki so bili sposobni preseči v sebi običajne človeške lastnosti in nečednosti, večjo veljavo, vrednost in blesk. Tako tudi Alešev pogum, njegova junaška odločitev, da ga nobeno mučenje ne sme izziriti in človeško ponižati, omehčati v njegovi trdnosti, ni zgolj pesniška fikcija ali umetno dodana barva, pač pa dojemljiva stvarnost. Partizan Aleš natanko ve, kam vodi Wernerjeva igra z Gorskim, Filipom, zakaj želi pridobiti v svoj krog tudi njega – njegov padec bi postal nova razpoka v narodnoosvobodilnem gibanju na Gorenjskem, naredil bi škodo boju, v katerega je ljudstvo imelo toliko zaupanja.

Očitno je, da je pisatelj zanimal predvsem Alešev

notranji obraz, njegov značaj, ki je porajal tolikšno moč, da se ni dal okrniti Nemcem niti za las. V ospredju je torej zvestoba sebi in vrednotam, za katere je vredno vztrajati v uporabi in zanje tudi žrtvovati življenje. Strani, ki so posvečene Alešu, so tudi najbolj prenetene in dodelane, imajo izrazito prednost pred drugimi izrisi, kar velja tudi za izraz, ne le za vsebino.

Mrtvi ne lažejo so odsev pisateljeve osebne prizadevnosti do narodnoosvobodilnega boja, zavezanosti resnici, zato so presunljiva podoba medvojnega stanja na Gorenjskem, ko je okupatorjevo nasilje vzdignilo iz skaljenih voda mulj in gnijoče plasti, smrdljive pene, žal dostikrat premalo opazene. Tako gnilobo iz mrtvih voda predstavlja Filip, kristolovec in pokvarjenec do obisti, predstavlja pa jo tudi partizan Gorski, izdajalec po sili okoliščin. Ko ga Nemci v hajki zajamejo in pride v roke gestapovcu Wernerju, si reši življenje in ohrani pri življenju svoje domače s svojim sodelovanjem z Nemci. Razpet je med dva ognja: nenehno mu grozi nevarnost od okupatorja, če ne bo posredoval dovolj dragocenih podatkov, in izpostavljen je možnost, da ga partizani odkrijejo in razkrinkajo. Rad bi se otesel te mōre, pa se ne da, zapisal se je prekletstvu in v njem mora bivati. Delna sprostitev zanj je Filipova usoda, saj svojega soovaduha ubije, ko ga partizani ujamajo in obsodijo na smrt, za svoje junaštvo pa dobi tako Wernerjevo pohvalo kot visoko partizansko priznanje in povišanje. Vendar njemu samemu preostane le ne-

nehno čemenje v pasti, v mreži, ki mu jo je resda spletel Werner, v bistvu pa si je past in mrežo nastavil sam, ko je klonil in sprejel ponudbo, medtem ko je Aleš mirmo in človeka dostojno sprejel smrt kot edino možnost, vredno pokončnega moža. S tem je Aleš potrdil dejstvo, da se proti pastem in zankam lahko postaviš le z zvestobo samemu sebi kot človeku, ki ne pristaja na nobeno ponarejenost v življenju, na noben kompromis, noben lažen izhod.

Jan si je naložil izredno težavno nalogo, ko je zastavil svojo knjigo, kakor jo je splet notranjih in zunanjih dejavnikov, ki sprožijo mehanizem, v katerem ni vselej pravične kazni ne ustreznega plačila. Delo vsekakor izzveneva v poskus nepristranskega prikaza in v hotenje slediti posamezniku v trenutkih odločitve, kakršnihkoli že so, in njihovih posledic,

Delo *Mrtvi ne lažejo* nosi v sebi tudi simbolno sporočilo: veličina boja ne odseva zgolj v sijajnih, bleščočih se prikazih, riše se v duševnih stiskah, dvomih in preizkušnjah, padcih in dvigih, kakor so jih preživljali tisoči brezimnih ljudi v letih groze, dokler se niso človeško ovedeli in se zavedeli svoje pripadnosti. Vse to trpljenje sestavlja mozaik skupnega slovenskega trpljenja, porojenega zaradi svobode in iz zavesti, da bi se dokončno izoblikovalo v našem narodu njegovo samozavedanje, zgostila njegova narodna zavest v trden, dragocen diamant. Delež k temu je tudi boj Janovih junakov v pričujoči knjigi.

Zdaj ko so lastniki (samoupravljalci) tovarn papirja in tiskarn zaradi svojih samoljubnih razrednih interesov skorajda že preprečili tiskanje izvirnih slovenskih knjig, je vprašanje knjižnih ocen in literarnih kritik še kako odprto in pomembno. Žal pa te kritike nimamo. Izjemni sta literarnokritična stran v Dnevniku in rubrika Branje v Naših razgledih. Sicer pa je literarna kritika v revijah in v časopisih le redek gost. Pa tudi: živimo v družbi in v deželi, v kateri komaj polovica prebivalstva prebere le eno knjigo v letu dni, pri tem pa se bahamo, kako je naša družba zgled samoupravnega socializma. In ker je tako, kot je, knjige le redko pridejo na knjižni trg, literarne kritike nimamo, bralcev pa je tudi čedalje manj, spoznavamo znamenja popolne moralne, duhovne in kulturne katastrofe.

Tudi o Bordonovih Sipinah doslej ni nihče poročal. Molk, ker pač nismo brali še nobenega kritičnega zapiska. Prijaznega ne, pa tudi hudobnega ne. In vendar je pred nami knjiga sonetov, ki jo bralci radi berejo, tudi množični obisk promocije te knjige v Cankarjevem domu potrjuje, da ima Rado Bordon bralce in prijatelje. Zakaj tedaj nihče noče napisati nekaj vrstic o Bordonovih sonetih? Ali so tako zanič, da niso vredni omembe? Ali pa je res, da je na slovenskem samoupravnem ozemlju dovoljen le en sam tip poezije? Ta tip pa izključuje Bordona kot staromodnega, amaterskega in tradicionalnega verzifikatorja. Ali moraš postati član skupine, da si pesnik? Bordon pa ni član nobene skupine, zato ni pesnik in tudi ne more biti pesnik. Rado Bordon pa pesni, kot se mu zljubi, nič ne vpraša druge, kaj sme in česa ne, zato pa zanj ni prostora ne Parnasu, takšnem, kakršnega pač imamo in poznamo.

Nedavno sem bral v Naših razgledih uničujočo oceno Aleksandra Zorna o imenitnem dnevniku Mire Mihelič. Z eno samo besedo je naš kritik prečrtal življenje in delo Mire Mihelič, ju onesnažil in obsodil. Pri tem pa vemo, da je Aleksander simpatičen začetnik, katerega dramaturške biografije na področju filma in gledališča ne krasi še noben veliki uspeh. Nobeno izvirno dejanje. In ker Zorn avtoritativno določa, kaj smemo in česa ne, je kajpada jasno, da Rado Bordon, četudi bo živel še tisoč let, ne bo dočkal ocene svojega pisanja in pesnikovanja. Tudi negativne ne, ki bi mu povedala, nesrečniku, naj vendarle opusti pesnikovanje. Zdaj, ko je Ljubljana padla v komo in trans ob Formanovem filmu Amadeus, ki je banalna združitev Mozart-Kugeln, čeških knedličkov in praškega marcipana in ameriške homoerotične-konzumentsko-hollywoodske dramaturgije, in je ta naglusi zvarek hélala vsa naša filmska kritika, je komajda upati, da bi kdo napisal nekaj vrstic o Bordonovi poeziji. Takšni, kakršna pač je.

Te vrstice nočejo postati ocena, nočejo se spremeniti v kritiko. Zakaj če bi napisal prijazno besedo o tej zbirki sonetov, bi avtorju pravzaprav škodoval. Vladajoči ciniki in recenzenti bi spraševali, kaj se pravzaprav skriva za pozitivno mislijo o Sipinah. Zato poudarjam, da sem jih prebral le kot bralec. Ob nekaterih pesmih sem se nasmehnil, ob drugih tudi zamislil. In zdaj, ko sem jih prebral, svetujem, da bi še kdo prebral Sipine, kot sem jih prebral jaz. Morebiti bodo povedale bralcu to, kar so razodele meni. Pa še to upam, da bo po dvajsetih ali tridesetih letih vendarle kdo ocenil Bordonove verze, metafore in sporočila.

LETNO KAZALO

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET

Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika sveta), Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVJE

Cveta Štepančič

TAJNICA

Matjana Šomen

CENA

Celoletna naročnina 1800 dinarjev, za tujino 4.500 dinarjev – posamezna številka 180 dinarjev, dvojna številka 270 dinarjev in posebna 450 dinarjev

Žiro račun 50101-603-45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

Naklada 2100 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredo in petkih od 7. do 12. ure

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informacije št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

<i>Vladimir Krivic</i>	O množični udeležbi pravnikov v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945	150
<i>Ivan Jan</i>	Tragedija v Udinem borštu	185
<i>dr. Dušan Biber</i>	Za kulisami desanta na Drvar	226
<i>mag. Branko Bošnjak</i>	Prispevek k raziskovanju vojaškega šolstva v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945	269
<i>dr. Marjan Južnič</i>	Sanitetna služba 1. SPUB Tone Tomšič	278
<i>Ivan Mlekuž-Zdenko</i>	Osvobojeno ozemlje v Zgornjem Posočju po kapitulaciji Italije in delovanje Bovške čete	323

DOKUMENTI

<i>Ivan Bertoneclj-Johan</i>	Okrožni komite KPS Beljak oblastnemu komiteju KPS za Koroško	181
<i>Vivian Street</i>	Operacija v Bosni od 25. maja do 3. junija	235
	Dnevnik o gibanju maršala Tita in njegovega štaba od 25. maja, ko se je začela sedma ofenziva, do 3. junija, ko so maršala evakuirali v Bari	239
	Napad na partizanski vrhovni štab, Drvar, Bosna	242

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>Ante Novak</i>	Med resnostjo in smehom (Iz spominov na Borisa Kidriča)	
	Aspirin	131
	Trideset vprašanj	132
	Cenzura naše vojske	132
	Major Ante je pijan	134
	20. oktobra 1944	134
	Radio je dober	135
	Strategija in taktika za nekaj mark	136
	Janko in Ante zamenjata položaj	137
	Cigarete za nas in cigarete za ljudstvo	137
	Krušne karte s kontrapunktom	138
	Definicija obutve	139
	Kdo je osel	140
	Beli kruh	140
	Vztrajnost in trdoglavost	141
	Popis prebivalstva	142
<i>Posebna številka</i>	Ne smem pozabiti (Prispevki k življenjepisu Nede Gerzinič)	579

OBRAZ

<i>mag. Božidar Jezernik</i>	Zakaj je Žid sovražnik?	82
	Iz vsakdanjika v koncentracijskem taborišču	165
	Za zgodovino delavskega gibanja in komunistične stranke na Slovenskem	554

POGOVOR

	Iskanje umetniškega obraza revolucije	
	Pogovor z akademikom dr. Bratkom Kreftom (Janez Strehovec)	66
	Slovensko zgodovinopisje tako in drugače	
	(Z dr. Francem Rozmanom se pogovarja dr. Dušan Nečak)	290
	Leta preverjanj in spoznanj	
	Pogovor z akademikom prof. Stanetom Krašovcem (Lojze Štradjot)	389

SPREMLJAMO

<i>Milica Strgar</i>	Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948 (2)	8
<i>dr. Tone Ferenc</i>	Zakaj ravno pri nas?	246
	Usoda Posavja in Obsotlja med drugo svetovno vojno	319
<i>Martin Ivanič</i>	Povojna zgodovina med kritiko in propagando	494

BOREC IN KULTURA

<i>Peter Levec</i>	Ob štirih partizanskih pesmih iz Klinarjeve zapuščine	5
<i>Juriј Rojs</i>	Izbor sovjetskih novel iz vojnih let 1941–1945	29
<i>Emil Cesar</i>	Delovanje založbe Knjiga za vsakogar in njen pomen	49
<i>dr. Dušan Ludvik</i>	Jaroslav Seifert: S pramenci krvnikovih vrvi	91
<i>Cvetko Zagorski</i>	Lojze Šušmelj	146
<i>Viktor Konjar</i>	Vsa resnica o času	283
<i>dr. Bratko Kreft</i>	Profil Srečka Kosovela	367
<i>Marija Stanonik</i>	Ženski lik v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945	371
<i>Franček Bohanec</i>	Josip Vidmar in tradicija	485

IZBOR SOVJETSKIH NOVEL IZ LETA 1941–1945

<i>Nikolaj Tihonov</i>	Noč v Berchtesgadnu	33
<i>Natan Ribak</i>	Zastava	42
<i>Peter Panč</i>	Črni križ	45
<i>Leo Kiačeli</i>	Oče in sin	99
<i>Mihail Šolohov</i>	Šola sovraštva	421
<i>Efendi Kapiev</i>	Rdeči lev	430
<i>Leonid Soboljev</i>	Fedja s pištolo	432
<i>Aleksej Surkov</i>	Materinska srca	436
<i>Boris Polevoj</i>	Mi smo sovjetski ljudje	441
<i>Konstantin Paustovski</i>	Sneg	451
<i>Jelena Večtomova</i>	Vsemu navkljub	455
<i>Aleksej Tolstoj</i>	Ruski značaj	462
<i>Konstantin Paustovski</i>	Jutro zmage	466

POEZIJA

<i>Miha Klinar</i>	Jagode	2
	Pot v dolino	3
	Mimogrede	3
	Spet nekoč	4
<i>Jaroslav Seifert</i>	S pramenci krvnikovih vrvi	
	Pesem o Hendele	93
	Pesem za konec	95
	Izgubljeni raj	97
<i>Maca Jogan</i>	Dachauska številka	172
	Misel v miru	173
	Klic	174
<i>Alojz Ihan</i>	Zemlja v ohlajanju	254
	Iskanje	255
	Nekaj vprašanj	255
	Od nekod se poznamo	256
	Vsebina telesa	256
	Gorska balada	257
	Prodajalec sladkorne pese	258
	Lev	259
	Ubog črn pes	259
	Snajperica	260

	Otroci spijo	261
	Slepe miši	261
	Nekdo se igra	262
<i>dr. Lev Svetek-Zorin</i>	Slike iz Slovenske Benečije	
	V zapuščenem beneškem mlinu	304
	V beneški vasi	305
	Benečanska starka	306
	Spomenik padlim vojakom	307
	Na beneškem pokopališču	308
	Ob vaškem vodnjaku	309
	V samostanu	310
	Znamenje ob cesti	311
	Ob beneškem ognjišču	312
	Grob na Matajurju	313
<i>Georgi Stalev-Popovski</i>	Neuklonljivost	407
<i>Viktor Hugo</i>	Eylavsko pokopališče	509

MARKSISTIČNO ZASNOVANA ZGODOVINSKA ZNANOST V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU MLADINE

<i>dr. Mirjana Gross</i>	Zgodovina: ideologija in (ali) znanost	517
<i>dr. Branko Petranović</i>	Zgodovinopisne kontroverze v Jugoslaviji	528
<i>dr. Janko Pleterski</i>	Vprašanje o narodu in revoluciji v jugoslovanskih deželah v 19. in 20. stoletju – zgodovinski pomen Socialistične federativne republike Jugoslavije	541
<i>dr. Drago Roksandič</i>	Jugoslovanstvo pred nastankom Jugoslavije	546
<i>dr. Janko Pleterski</i>	Nekaj pripomb k razmišljanju o prihodnjem delu pri pisanju zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije	550

ŠTIRIDESET LET PRVEGA ZBOROVANJA PARTIZANSKIH NOVINARJEV

	Zapisnik	103
<i>Boris Urbančič</i>	Od odkritju spominske plošče v Semiču	109
<i>France Brenk</i>	Ob odkritju spominske plošče v Rutečni vasi	110
<i>Bogdan Osolnik</i>	Ob odkritju spominske plošče v Črnomlju	112
<i>Djuro Šmicberger</i>	Partizanski novinarski tečaj	115

OCENJUJEMO

<i>dr. Janko Prunk</i>	Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje 1919–1935 (Desanka Pešić: Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935)	59
<i>Nada Gaborovič</i>	Čas preizkušnje (Aleksander Marodič: Dnevi izdaje)	61
<i>Janez Bitenc</i>	Pojocha četa (Vanda Škodnik: Hej, to naši partizani pojo ...)	119
<i>Jože Šifrer</i>	Novo Grabeljskovo darilo mladini (Karel Grabeljšek: Kako smo partizani stanovali)	120
<i>Dušan Voglar</i>	O človekovih razsežnostih (Vladimir Kavčič: Žrtve)	209
<i>Nada Gaborovič</i>	Pot do svobode (Vladimir Kavčič: Ko nebo zažari)	210
<i>Nada Gaborovič</i>	Tri slovenske usode (Franc Šetinc: Človek z več imeni)	212
<i>Miro Kocjan</i>	Boj pod Olimpom (Zbornik)	213
<i>mag. Boris Mlakar</i>	Narodnosti in narodne manjšine kot predmet znanstvenih preučevanj (Razprave in gradivo 17)	380
<i>Nada Gaborovič</i>	Pisateljev mladostni portret (Lojze Kovačič: Prišleki)	381
	Na sledi za lastno identiteto (Branko Gradišnik: Leta)	383
<i>dr. Janko Prunk</i>	Prvi vojaško-politični pregled NOV na Slovenskem v srbohrvaščini (Zdravko Klanjšček: Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 41–45)	385
<i>mag. Božidar Jezernik</i>	Nacistična okupacija 1941–1945 (Tržiški zbornik 1984)	469
<i>Nada Gaborovič</i>	Z življenjem nad smrt (Janez Vipotnik: Soncu naproti)	471
<i>Ivan Križnar</i>	Jeklo in ljudje (Zbornik)	473
<i>Zvone Kržišnik</i>	Kako ostati človek (Milan Apih: Enajsta šola Andreja Klasa)	562

<i>dr. Tone Ferenc</i>	Nova knjiga o preganjanju in iztrebljanju Židov (Gerald Fleming: Hitler und die Endlösung)	564
<i>Jože Šmit</i>	... biti cvetoče drevo sredi zime (France Filipič: Večna igra)	566
<i>Nada Gaborovič</i>	Neznani Slodnjak (Anton Slodnjak: Pohojeni obraz)	567
<i>Nada Gaborovič</i>	Zraslost z zemljo (Polona Škrinjar: Pavla Polona Škrinjar: Črni človek) Okupacija ob severni meji (Janez Švajncar: Mrak pred svetlobo)	568
<i>Rapa Šuklje</i>	Z zaupanjem in bolečino (Franja Bojc-Bidovec: Ni neskončnih poti Danica Ribičič-Vera: Zaupanje)	570 571

NA NAŠ NASLOV

<i>Mile Pavlin</i>	Z moje strani zapik	63
<i>dr. Ignacij Voje</i>	Oris zgodovinskega razvoja Kosova do 18. stoletja s posebnim ozirom na prebivalstvo	122
<i>Djuro Šmicberger</i>	Ob komisarjevem dnevniku	128
<i>Cvetko Zagorski</i>	Še nekaj o Šušmelju	288
<i>Jože Dežman</i>	Raziskovalne naloge zgodovinskih krožkov in srečanj mladih zgodovinarjev na temo: Razvoj ljudske oblasti od kočevskega zbora do 1. slovenske ustave	475
<i>Milan Guček</i>	Romansirana zgodovina – da ali ne?	475

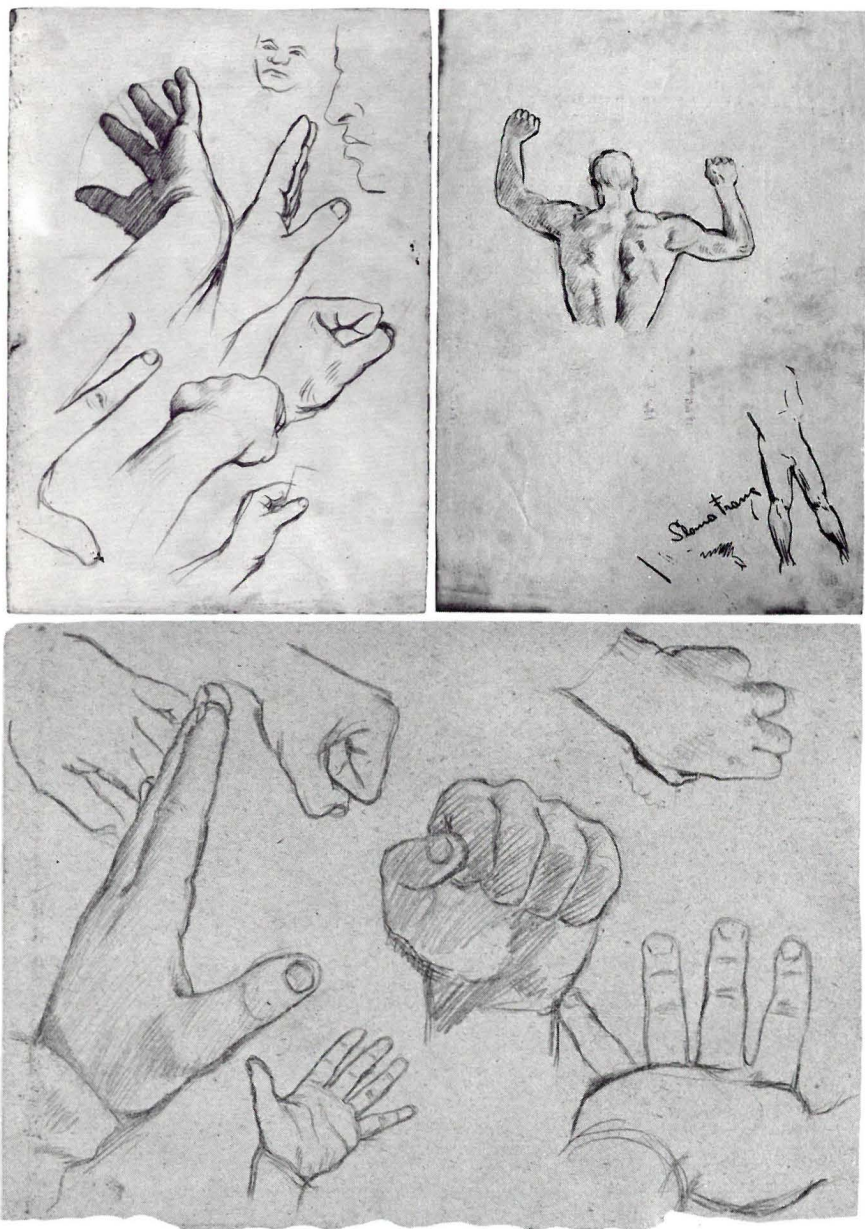
SPOROČILA UREDNIŠTVA

Uredniškemu svetu revije Borec	216
Tovarišu Radku Poliču	217
Pravila o organizaciji, upravljanju, izdajanju in urejanju revije Borec	218
Zdaj se tudi revija Borec zavzema za »narodno spravo«	222

Prvi vir
je še vedno
najboljši vir

ljubljska banka

France Slana:
Študije rok in moškega telesa, nastale v partizanih na Gorenjskem in Beli krajini,
v letih 1944 in 1945.